

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ İKTİDARIN BASKI ARACI
OLARAK SÜRGÜN CEZASI**
(I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müberra KORKMAZ

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ İKTİDARIN BASKI ARACI
OLARAK SÜRGÜN CEZASI**
(I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müberra KORKMAZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ İKTİDARIN BASKI ARACI
OLARAK SÜRGÜN CEZASI**

(I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EGEMENLİK, İKTİDAR ve CEZA SİYASETİ

A. SİYASETİN TEMEL KAVRAMLARI ve İKTİDAR UNSURU	3
1. Siyaset ve Siyasete İlişkin Unsurlar	3
2. Genel Olarak İktidar Kavramı ve Siyasi İktidar.....	7
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE EGEMENLİK ANLAYIŞI, SİYASİ İKTİDAR ve CEZA SİYASETİ.....	9
1. Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar	9
a. Eski Türk Devlet Geleneğinde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar.....	10
b. İslam Devlet Geleneğinde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar	12
c. Osmanlı Devleti'nde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar	15
2. Siyasi İktidarın Hukuk İle Etkileşimi ve Ceza Siyaseti	19
a. Siyasi İktidar ve Hukuk Arasındaki İlişki	19
b. Siyasi İktidar ve Ceza Siyaseti	20

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜNÜN TANIMI ve OSMANLI DEVLETİ'NİN HUKUKİ YAPISI

İÇERİSİNDE SÜRGÜN CEZASI

A. SÜRGÜNÜN TANIMI ve TARİHİ GELİŞİMİ	23
1. Tanım	23
2. Tarihi Gelişim	24
B. OSMANLI CEZA HUKUKUNDA SİYASİ İKTİDARIN ETKİNLİK ALANI ve BU ANLAMDA SÜRGÜN CEZASI	28
1. Osmanlı Devleti'nde Hukuki Yapı.....	28
2. Osmanlı Ceza Hukuku ve Siyasi İktidarın Etkinlik Alanı: Tazir Cezası	31
a. Osmanlı Ceza Hukukunun Yapısı.....	31
b. Tazir Cezası	34

c. Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı Ceza Kanunnameleri	40
3. Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası.....	42
a. Niteliği	44
b. Sürgün Cezasına Konu Olan Fiiller.....	47
c. Hüküm ve Cezanın Kesinleşmesi	49
d. İnfazı.....	50
e. Sona Ermesi	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI DÖNEMDE HUKUKİ-SİYASİ ORTAM ve SÜRGÜN CEZASININ İKTİDAR TARAFINDAN SİYASİ BASKI ARACI OLARAK

KULLANILMASI

A. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE SÜRGÜN CEZASI.....	55
1. Hukuki - Siyasi Ortam	55
2. Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Hareketleri Çerçevesinde Sürgün Cezası.....	57
a. 1840 Tarihli Ceza Kanunnamesi'nde Sürgün Cezası	58
b. 1851 Tarihli Kanun-ı Cedit'te Sürgün Cezası	59
c. 1858 Tarihli Ceza Kanunu'nda Sürgün Cezası	61
d. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Kalebentlik, Prangabentlik ve Kürek Cezası	64
B. I. ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE HUKUKİ-SİYASİ ORTAM ve ANAYASAL GELİŞMELER İÇERİSİNDE İKTİDAR ve SÜRGÜN CEZASI..	67
1. I. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasi Gelişmeler ve 1876 Anayasası.....	67
a. Siyasi Gelişmeler	67
b. 1876 Anayasası'nda İktidar ve Sürgün Cezası	70
c. İstibdat Dönemi	77
2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasi Gelişmeler ve 1909 Anayasa Değişikliği	79
a. Siyasi Gelişmeler	79
b. 1909 Anayasa Değişikliklerinde İktidar ve Sürgün Cezası	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE SİYASİ AMAÇLARLA SÜRGÜN
CEZASINA ÇARPTIRILAN ÖNEMLİ KİŞİLER

A. MİTHAT PAŞA.....	89
B. NAMIK KEMAL	96
C. II. ABDÜLHAMİT	101
D. SÜRGÜN CEZASINA ÇARPTIRILAN DİĞER KİŞİLER	104
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	117
ÖZET	134
ABSTRACT	135

KISALTMALAR

Akt	: Aktaran
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlayihat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlayihat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi
AYD	: Anayasa Yargısı Dergisi
B	: Baskı
Bkz/bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
dn	: Dip not
EÜHFD	: Erzurum Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Haz	: Hazırlayan
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MÖ	: Milattan Önce
No	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s	: sayfa
ss	: sayfa sayısı
S	: Sayı

SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T	: Tarih
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
UMD	: Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi
Vol	: Volume
Yay	: Yayın
yy	: yüzyıl

GİRİŞ

Sürgün, tarihin eski devirlerinden bu yana varlığını devam ettiren bir kurum olup, insanlığın gelişimi içerisinde çok çeşitli amaç ve uygulanma şekilleriyle karşımıza çıkmıştır. Türk hukuk tarihi içerisinde de önemli bir yeri olan sürgünün, Osmanlı hukuku ve siyasi yapısı içerisindeki işlevi ise genel olarak iktidarın eğilimlerini yansıtmanın yanı sıra, Osmanlı iktidar yapısı, ideolojileri ve bu ideolojilerin yansıtılma şekillerini ortaya koyması bakımından incelenmeye değer niteliktedir. Osmanlı Devleti'nde siyasi ve hukuki yapıda köklü değişimlerin yaşandığı I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri, bu anlamda bizlere zengin bir inceleme ve değerlendirme imkânı tanımaktadır.

Araştırmamızda Osmanlı Devleti'nin I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde sürgün cezasının, siyasi iktidarın ideolojileri doğrultusunda bir baskı ve yıldırma aracı olarak kullanılması ve bu anlamda döneme hâkim olan genel hukuki ilkelerin göz ardı edilmesi hususlarını, ilgili dönemlerde iktidarın politikalarına muhalif olmak gerekçesi ile sürgün cezasına çarptırılan önemli kişilerden örnekler vermek suretiyle incelemeyi amaçlamaktayız.

Dört bölümden oluşan araştırmamızın birinci bölümünde, genel olarak siyasete ilişkin unsurlar ve iktidar olgusu hakkında bilgi verildikten sonra, Osmanlı Devleti'nin egemenlik anlayışı ve siyasi iktidar yapısı ile siyasi iktidarın hukuk ve ceza siyaseti üzerindeki etkisi incelenecektir.

İkinci bölümde Osmanlı ceza hukuku içerisinde sürgün cezasının yeri incelenmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ilk olarak sürgün tanımlanıp, genel olarak tarihi gelişimi örnekler ile incelenecektir. Ardından Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısı ve Osmanlı ceza hukukunun özellikleri açıklanarak, özellikle tazir cezaları, gerek düzenlenmesinde siyasi iktidar, yani padişaha tanınan geniş hareket kabiliyeti, gerek kanunilik ilkesinin çok esnek yorumlanması dolayısıyla keyfiliğe yatkın karakteri değerlendirilerek incelenecektir. Bu anlamda tazir niteliğindeki sürgün cezasının iktidarın etki ve ideolojilerine açık yapısal özelliği üzerinde durularak,

genel itibariyle sürgün cezasının Osmanlı Devleti'ndeki uygulanış şekli ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası, özellikle Meşrutiyet Dönemleri'ndeki siyasi ve hukuki ortamı hakkında bilgi verilerek, Osmanlı ceza hukukunda görülen kanunlaştırma hareketleri ile anayasal gelişmeler içerisinde, iktidarın konumu ve sürgün cezasının iktidarın ideolojileri doğrultusunda uygulanmasına imkân tanıyan düzenlemeler incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle Tanzimat Dönemi'nde meydana getirilmiş 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, 1851 tarihli Kanun-u Cedit ve özellikle Meşrutiyet Dönemleri'nde yürürlükte olması dolayısıyla 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda sürgün cezasının düzenleniş şekli ve bu düzenlemelerde etkili olan saikler değerlendirilecektir. Ardından Meşrutiyet Dönemleri'ndeki hukuki ve siyasi yapı, muhalefet hareketleri ile iktidarın etkileşimi anlamında ele alınacaktır. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin yasama, yürütme, yargı fonksiyonlarını düzenleyen hükümleri ve bu hükümlerin Osmanlı egemenlik, iktidar yapısı ve vatandaşlara tanınan hak ve yükümlülükleri nasıl etkilediği hususları ve padişaha yargılama yapılmaksızın, devlet güvenliği için tehlikeli gördüğü kişileri sürgüne gönderme yetkisi tanıyan, 113. madde değerlendirilerek incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonrasında II. Meşrutiyet'in ilanı ardından ortaya konulan 1909 Anayasa değişiklikleri aynı kapsamda değerlendirilecektir.

Son bölümde ise Meşrutiyet Dönemleri'nde, siyasi iktidarın politikalarına muhalif kimlikleri ve gerçekleştirdikleri eylemler sebebiyle, haklarında bazen göstermelik de olsa bir yargılama yapılarak, kimi zaman ise yargılamaya dahi gerek görülmeksizin, iktidarın iradesi doğrultusunda sürgün cezasına gönderilenlerden Mithat Paşa, Namık Kemal ve II. Abdülhamit gibi tanınmış ve dikkat çekici isimler başta olmak üzere çok sayıda örnek verilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EGEMENLİK, İKTİDAR ve CEZA SİYASETİ

A. SİYASETİN TEMEL KAVRAMLARI ve İKTİDAR UNSURU

Sosyal olaylar ve kavramlar, genellikle çok yönlü ve karmaşık bir nitelik taşır. Bu sebeple basite indirgenemeyeceği gibi dar ve tek yönlü yorumlarla da ifade edilemez. Zira her toplumun hatta her bir bireyin, sosyal ve siyasal koşulları aynı değildir. Bu sebeple meydana gelen algı ve yorum farklılıkları, sosyal bilimlere ilişkin kavramların çok çeşitli ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilecek şekilde tanımlanmasına sebep olmuştur. Konumuza ilişkin siyaset, devlet, egemenlik, iktidar olgusu gibi pek çok kavram da bu niteliktedir.

1. Siyaset ve Siyasete İlişkin Unsurlar

En geniş anlamıyla siyaset, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirilen faaliyetler olarak ifade edilir. Siyaseti tanımlama uğraşında ilkel çağlardan günümüze kadar çeşitli fikirler ortaya atılmış olup, bu fikirler genellikle iki karşıt görüş etrafında toplanmıştır. Birincisine göre, insanlar yaradılışları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fikir ve çıkarlara sahiptir. İşte siyaset, toplumda yaşayan insanların bu farklı fikir ve çıkarlarının doğurduğu bir mücadeledir. Bu mücadelenin hedefi ise iktidarı ele geçirmektir. Zira insanlar, kendi çıkar ve fikirlerini genellikle iktidarı ele geçirerek hâkim kılabilmişlerdir. Karşıt görüşe göre ise siyasetin amacı, toplumda bütünlüğü sağlamak, düzen oluşturmak ve özel çıkarlara karşı insanların ortak iyiliğini gerçekleştirmektir.¹

Siyasette doğası gereği bir iktidar kavgasının var olduğu muhakkaktır. Ancak bunun yanı sıra ortak iyiliği sağlayacak düzen amacının bulunduğu da inkâr edilemez. Çünkü asgari seviyede dahi olsa düzen, çıkarları ne olursa olsun her insanın güvenli bir

¹ Münci **KAPANİ**, Politika Bilimine Giriş, BB101 Yay., B. 52, Ankara 2016, s. 23 - 28.

yaşam sürmek için ihtiyaç duyduğu bir unsurdur. Bu iki husustan sadece birisinin varlığını savunmak, yukarıda ifade edildiği üzere tek yanlı ve gerçek dışı bir yorum olur. Sonuçta genel olarak siyaset biliminin konusunu, siyasal olgular ve bu olgular arasındaki ilişkilerin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Devlet, tarihi olaylar sonucu niteliği ve unsurlarının tanımlanmasında oluşan farklılıklar dolayısıyla, siyaset bilimi açısından önemini giderek yitirse de varlığını devam ettirmektedir. Çeşitli görüş ayrılıklarına rağmen bir tanım yapmak gerekirse genel olarak devlet, zorlayıcı yetkiye sahip üstün iktidar tarafından yönetilen, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş insan topluluğunun meydana getirdiği özel birlik, siyasal bir kuruluştur.² Dolayısıyla genellikle ülke, insan ve iktidar unsurlarından oluştuğu kabul edilmiştir.³

Tarihi açıdan devlet fikrinin gelişimine baktığımızda, sosyal bir varlık olan insanın düzen içerisinde yaşama ihtiyacı, başlarda toplum üstü Tanrısal bir gücü doğurmuş; bu gücün somut belirtisini ise hükümdar oluşturmuştur. Hükümdar çoğunlukla topluma ait değerleri göz önüne alarak, düzen sağlayacak kurallar meydana getirmiş ve bu kurallar bütünü de hukuku ortaya çıkarmıştır. Hukuku koyan ve uygulayan güç ise hükümdarın kişiliğinde belirginleşen devlettir. Daha sonrasında ise hükümdarın yerini parlamenter sistem ile millet almıştır. Dolayısıyla zamanla kaynağı değişse ve hatta onu yöneten kişi ya da kişilerden soyut bir yapıya bürünse de devlet, gücünün esas niteliğini koruyarak her zaman toplum içinde en üstün yere sahip olmuştur.⁴

Devlet, iktidarın kişisellikten sıyrılıp kurumsallaşmaya geçişini belirleyen bir fikir; aynı zamanda siyasal birleşme ve bütünleşmeyi sağlayan bir semboldür. Söz konusu soyutlamanın arkasında ise daima iktidar olgusu gibi somut olgular yer almış;

² Robert A. **DAHL**, Demokrasi Üstüne, (Çev. Betül KADIOĞLU), Phoenix Yay., B. 1, Ankara 2001, s. 43, 47.

³ Coşkun **ÜÇÖK** - Ahmet **MUMCU** - Gülnihal **BOZKURT**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Yay., B. 18, Ankara 2016, s. 198; KAPANİ, Politika, s. 43; Muvaffak **AKBAY**, Umumi Amme Hukuku Dersleri, AÜHF Yay., C. 1, B. 4, Ankara 1961, s. 323 - 324. OKANDAN tarafından bu üç unsurun yanı sıra devletin “kişilik” unsurunun da olduğu ifade edilir. Recai Galip **OKANDAN**, Umumi Amme Hukuku (Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1968, s. 737.

⁴ Ahmet **MUMCU** - Elif **KÜZECİ**, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, Yenilenmiş B. 5, Ankara 2011, s. 4.

devlete izafe edilen kararlar, neticede iktidar sahiplerinin siyasal tercihlerinin bir ürünü olmuştur.⁵

Toplumun genel çıkarı için belli bir düzen kurma amacıyla ortaya çıkan ve soyut bir yapı olan devlette, ülke unsuru üzerinde yaşayan insanları kuruluş amacı uyarınca belli bir düzen içinde teşkilatlandırma çabası, beraberinde buna imkân sağlayacak bir üstün gücü gerektirmiştir. İşte bu üstün güç tarih boyunca devlet gücü, devlet kudreti ve egemenlik gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmeye çalışılmış; ancak bir uzlaşmaya varılamamıştır.⁶ Özellikle egemenlik kavramı, yüzyıllar boyunca meydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik çeşitli mücadeleler sonucu değişime uğrayıp, bir anlam ve kavram karmaşası içerisinde tanımı ve niteliği en çok tartışılan husus olmuştur.⁷ Zira bir devlette üstün kudretin kaynağının ne olduğu, iktidarda bulunanların kullandıkları bu üstün kudreti nereden aldıkları ve devlette bu üstün gücün sahibinin esasta kim olduğu sorularının cevabı egemenlik kavramında düğümlenmektedir.⁸

Egemenliğin Doğu ve Batı'daki gelişimi farklılıklar göstermekle birlikte, günümüzdeki egemenlik anlayışı daha çok 16. yüzyıl sonrası Avrupa merkezlidir. Egemenlik kavramını 16. yüzyılda ilk kez tanımlayarak sistemleştiren John Bodin'dir. Bodin bu kavramı, devlet gücünün mutlak, sınırsız, üstün, bölünmez ve devredilemez niteliklerini ifade eden bir unsur olarak kullanmıştır. Bu klasik egemenlik anlayışının toplumsal ve siyasal sebebi ise Avrupa'daki feodal beyler, kilise ve krallar arasındaki iktidar kavgasına son verme isteğidir. Böylece krallara, merkezi devletler kurmalarında aradıkları meşruiyet sağlanmış ve mutlak monarşi dönemi başlamıştır. Ancak bu dönemde, devleti kendi benliği ile ifade eden hükümdar ile devlet gücü gerçekte aynı olduğu için egemenliğin söz konusu nitelikleri doğrudan doğruya hükümdarın gücüne izafe olunmuştur. İlerleyen dönemlerde ve özellikle 18. yüzyılda Fransız İhtilali ile ortaya çıkan, fertlere siyasi, sosyal, daha fazla hak ve özgürlük tanınmasına ilişkin fikir

⁵ KAPANİ, Politika, s. 42 - 45, 52 - 53.

⁶ OKANDAN, Umumi Amme Hukuku, s. 740 - 742; Bahtiyar **AKYILMAZ**, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", GÜHFD - İhsan TARAKÇIOĞLU'na Armağan, C. 2, S. 1 - 2, Haziran - Aralık 1998, s. 214; Mehmet **TURHAN**, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkisi ve Türk Anayasa Mahkemesi", AYD., C. 20, 2003, s. 215.

⁷ AKBAY, s. 464 - 465.

⁸ Tevfik **GÜLSOY**, "Milletin Temsili", Kamu Hukuku Arşivi (KhukA), C. 9, S. 2, Eylül 2006, s. 72; Bayram **KODAMAN**, Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi Paneli, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No. 17, 22 Nisan 1987 Samsun, s. 24.

akımlarının etkisiyle egemenlik, yine bizzat devlet gücü anlamında kullanılmakla birlikte hükümdarın şahsından uzaklaşmış; topluma yönelmiştir. Böylece mutlak monarşilerden meşruti monarşilere ve egemenliğin kaynağı hususunda da ilahi anlayışlarından daha beşeri temelli anlayışlara geçilmeye başlanmış; millet ve ulus egemenlik fikirleri meydana gelmiştir.⁹

Bununla birlikte klasik egemenlik anlayışının nitelikleri, günümüzde fertlerin hak ve özgürlüklerine değer veren anlayışların gelişmesiyle birlikte, klasik anlayışla bağdaşmaz hale gelmiştir. Zira iktidarın mutlak, sınırsız ve bölünmezlik özelliği, hukuk devleti ilkesi ve bu ilkenin bir görünüm biçimi olan kuvvetler ayrılığı ilkesine; tek ve üstün olma özelliği de federal devlet tiplerinin varlığına aykırılık oluşturmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla günümüzde egemenliğin klasik anlamı savunulamaz durumda olmasına rağmen egemenlik terimi, hala bir anlam karmaşası içerisinde çeşitli kavramları ve durumları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tarihi gelişimi içerisinde egemenlik kavramı, birbirinden farklı üç anlamda kullanılmıştır. İlk olarak, devlet iktidarının tek, üstün, sınırsız, mutlak ve bağımsız olma özelliğini ifade için yani klasik anlayışla kullanılmıştır. İkinci olarak, devlet gücünün içerdiği iktidarların hepsine birden verilen isim, yani devlet gücünün bizzat kendisini ifade etmek için kullanılmıştır. Son olarak ise devlet içinde, devlet gücünü en üstün olarak elinde bulunduran kişinin işgal ettiği konumu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu halde, devlet gücü ile bu gücü kullanan kişi ya da organ birbirine karıştırılmış olmaktadır.¹¹

Ayrıca egemenliği iç ve dış egemenlik olarak da ayırabiliriz. Herkes tarafından kabul edilen dış egemenlik, bir devletin bir başka devlete bağımlı olmaması, uluslararası anlamda hukuken eşit konumda bulunmasını ifade eder.¹² Ancak iç egemenliğin

⁹ OKANDAN, Umumi Amme Hukuku, s. 744 - 745; GÜLSOY, s. 72 - 74; Adnan **KÜÇÜK**, “Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, UMD., S. 6, s. 312 - 313.

¹⁰ KAPANİ, Politika, s. 68 - 71.

¹¹ AKBAY, s. 466. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ise egemenlik, “*Milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümrانlık, hakimiyet*” şeklinde ikinci anlamı karşılar mahiyette ifade edilmiştir. **Türk Dil Kurumu-Büyük Türkçe Sözlük.**

¹² TURHAN, s. 217.

tanımlanması konusunda yukarıda bahsedildiği üzere hala görüş birliğine varılamamıştır.

Tartışmalı olmakla birlikte, genel anlamda egemenlik şeklinde ifade edilen bu üstün gücün kaynağı hususunda da anlam belirsizliği yüzünden tanım yapmak zordur. Ancak yine de tarih boyunca çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. İlk olarak egemenliğin insanüstü ilahi bir varlığa ait olduğu; ancak insanlar tarafından kullanıldığını söyleyen teokratik görüşler ortaya çıkmıştır. Teokratik görüşler 18. yüzyılın sonuna kadar etkinliklerini korumuş; ancak 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan düşünce akımlarının etkisiyle, egemenliğin kaynağını yeryüzünde arayan beşeri temelli teorilere doğru bir eğilim doğmuştur.¹³ Egemenliğin kaynağı sorunu, esas olarak meşruluk temellerini teşkil eder. Eski devirlere nazaran daha demokratik ilkeler ve yönetimlerin etkinliği dolayısıyla bu husus eski önemini yitirse de kimin, nasıl ve hangi sınırlar içerisinde devleti yöneteceği konuları, önemini artırarak devam ettirmektedir.¹⁴

2. Genel Olarak İktidar Kavramı ve Siyasi İktidar

İktidar kavramının ne olduğu, özellikleri ve etkisi incelendiğinde, öncelikle sosyal ve siyasal hayatın temel kavramlarından biri olarak insanın içgüdüsel bir özelliği olduğu görülecektir. Dolayısıyla insanların oluşturduğu en büyüğünden en küçüğüne kadar her düzeydeki toplumsal birimde ortaya çıkar. Bu nedenle, ister alt seviyede ve daha küçük bir toplumsal birimde, ister devlet yönetimi hususuna ilişkin siyasal bir faaliyette, iktidarda olan ya da olmak isteyen insanların davranışlarını yönlendiren saikler genel olarak birbirinin aynıdır. İnsanların kendilerini diğerlerinden ayrı ve üstün tutmak için başvurdukları bir yol olan iktidarı, kişinin içinde bulunduğu durum ve o durumun kişiye yüklediği sorumluluklar göz önüne alındığında mantıksal olarak açıklamak da pek mümkün değildir.¹⁵ Bunun yanı sıra iktidar yönlendirilme, güvenlik

¹³ Egemenliğin kaynağı teorileri hakkında detaylı bilgi için bkz. OKANDAN, Umumi Amme Hukuku, s. 749 - 775; KÜÇÜK, s. 319 - 320, 322; KAPANİ, Politika, s. 77 - 92; KODAMAN, (Panel konuşmasından), s. 25 - 26.

¹⁴ GÜLSOY, s. 72.

¹⁵ Ayrıca BERE, mantık dışı olması noktasında iktidarı aşk ile eş değer kabul eder. “İktidar ve aşk, beşer hislerinin bilinen en eski fenomenleridir. Ne biri ne diğeri mantıki bir tarzda münakaşa edilebilir.” Adolf A. BERE, İktidar, Tur Yay., (Çev. Nejat MUALLİMOĞLU), İstanbul 1980, s. 22 - 24.

ve istikrar gibi isteklerin tatmini anlamında ve kişisel gelişim için son derece gerekli de bir unsurdur.

İktidarı elde etmek için gerçekleştirilen mücadeleler ile toplum düzeni için ortaya konulan yöntemlerin bileşimi olarak ifade edilen siyasette, bu iki unsurdan hangisinin ağırlıkta olduğu, toplumun içinde bulunduğu şartlar, bilinç düzeyi, kültürel unsurlar ve geleneklerin yanı sıra iktidarın yapısı ve eğer iktidar bir kişide toplanmışsa doğrudan iktidarın kişiliği ile de ilgili bir husustur. Dolayısıyla insanda yapısal olarak var olan iktidar güdüsü sınırlandırılmadığında, hangi seviyede ve nerede olursa olsun kötüye kullanılabilir olup, hem birey hem de toplum için tehlikeli bir hal alır.¹⁶ Bu sebeple iktidarı denetleyecek ve sınırlandıracak mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu iktidar güdüsü, iktidarı elinde bulunduranların dâhili olarak kendisi ve/veya toplumu için zararlı olabilecek eylemleri yapmaktan vazgeçmesini sağlayacak ahlaki donanım ile ya da harici olarak aşamayacağı bir sistem içerisinde yer alan kurallar ile sınırlandırılabilir.¹⁷ Fakat iktidar mevki, dâhili kontrolü son derece kuvvetli olanların dahi kontrol mekanizmalarını şiddetle zorlayan, bozucu bir güce sahiptir. Söz konusu durum meşhur ifadesini, Lord Acton'un "*iktidar yozlaştırmaya meyillidir; mutlak iktidar ise mutlaka yozlaşır.*" şeklindeki sözleri ile bulur. Dolayısıyla yapılması gereken, siyasetin hükümet gücünün kötüye kullanılmasını engelleyecek frenler ve kısıtlamalar çerçevesi içinde yürütülmesini sağlamaktır.¹⁸

İnsanın yer aldığı her yerde var olan iktidarın, toplumun genelini etkilemesi ve insanların yaşantılarını düzenleyebilme kabiliyetinden dolayı, ilk akla gelen ve en çok tartışılan çeşidi olarak, bizi esas ilgilendireni siyasi iktidardır.

Devlet idaresi bakımından iktidar, karar verme süreçlerini kontrol hususunda birey ve grupların imkânlarını ve kendi iradesini muhalefete rağmen uygulayabilme gücünü ifade eder.¹⁹ Siyasal iktidarın uygulanması, esas olarak bir yönetim meselesi olup, uzlaşma ya da şiddet kullanımı gerektirmektedir. Yani iktidar, istendiği kadar

¹⁶ Richard **SENNETT**, Otorite, Ayrıntı Yay., B. 1, (Çev. Kamil DURAND), İstanbul 1992, s. 21 - 22.

¹⁷ BERE, s. 54 - 55.

¹⁸ Andrew **HEYWOOD**, Siyaset, Liberte Yay., (Çev. Bekir Berat ÖZİPEK- Bican ŞAHİN - Mete YILDIZ - Zeynep KOPUZLU - Bahattin SEÇİLMİŞOĞLU - Atilla YAYLA), Şubat 2006, s. 2 - 8.

¹⁹ Sulhi **DÖNMEZER**, Toplumbilim, Beta Yay., B. 12, İstanbul 1999, s. 359 - 360.

kabullenme üretebilir; uygulamaları geride bir yığın olumsuzluklar bırakabilir ya da akla gelebilecek her türlü tehdidin arkasına saklanabilir. Ancak bunlar iktidarın sadece araçları ya da etkileridir; ilkeleri ve de temel doğası değildir.²⁰ Çünkü iktidar, uygulamaları ile her zaman meşruluk sağlama amacıyla olup, toplumda otorite sağlayabilmesi buna bağlıdır.

Meşruluk, siyasal anlamda iktidarın sağlanması ve elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden birisidir. Meşru iktidar, yönetilenler tarafından meşru olarak kabul edilen, toplumda yaygın ve hâkim olan meşruluk inancına uygun olan iktidardır. Bir siyasal sistemde yönetilenler, iktidarın meşruluğuna inandığı ölçüde onun kararlarına kendiliğinden uyma eğilimi gösterirler. Aksi takdirde kabullenme ve itaat zayıflar. Bu durumda iktidar, itaati sağlamak için ister istemez fiziki kuvvete, şiddete ve tehdide başvurma yoluna gider. Dolayısıyla bir iktidarın bu tarz olumsuz yöntemleri tercih etmekten çekinmemesi, onun güçlü olduğunu göstermez. Aksine rejimin meşruluk temellerinin zayıf olması nedeniyle ayakta kalabilmek için çıplak kuvvete dayanmak zorunda olduğunu gösterir. Fakat sadece fiziki zorlama gücüne ve kaba kuvvete dayanan iktidar, uzun süre ayakta kalmaz. Bu sebeple iktidarların, yönetilenleri sadece emretme ve yönetme gücüne sahip olduklarına değil; aynı zamanda bu hakka da sahip olduklarına inandırmaları gerekmektedir.²¹

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE EGEMENLİK ANLAYIŞI, SİYASİ İKTİDAR ve CEZA SİYASETİ

1. Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar

Tarihi gelişimine baktığımızda, modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte egemenlik kavramına farklı anlamlar yüklenmiş, egemenliğin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda hala bir uzlaşıya varılamamıştır. Egemenlik kavramı ilk ortaya çıktığında, devletin üstün, mutlak, bölünmez özelliklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak daha açık bir şekilde devlete devlet olma niteliğini kazandıran, yani hukuk kurallarını koyan, kaldıran, değiştiren, uygulayan ve ülkeyi yöneten en

²⁰ Michel **FOUCAULT**, Özne ve İktidar - Seçme Yazılar 2, Ayrıntı Yay., B. 2, (Çev. Işık ERGÜDEN - Osman AKINHAY), İstanbul 2005, s. 72 - 75.

²¹ DÖNMEZER, Toplum Bilim, s. 357; KAPANİ, Politika, s. 77 - 78, 92 - 96.

üstün güç olarak tanımlanması, modern devletlerdeki karmaşık sistemi açıklamak için yeterli olmadığı gibi, doğru da değildir. Fakat basit anlamıyla egemenlik, modern devletler gibi karmaşık bir yapıya sahip olmayan Osmanlı devlet sistemini tanımlayabilir mahiyettedir. Bu sebeple Osmanlı'nın temelindeki kurucu, hukuk yapıcı, en üst gücü, egemenlik olarak yorumlayabiliriz.²²

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde padişahlar, yüzyıllarca süren gelişim sonunda devlet gücünü kendi ellerinde toplamış ve böylece egemenlik yetkisini kullanan siyasi iktidar, yani padişah ile egemenlik kavramı örtüşür hale gelmiştir. Osmanlı padişahının sahip olduğu yetki ve gücün artmasına yönelik bu gelişimde, eski Türk ve İslam egemenlik anlayışlarının katkıları olup, Osmanlı'daki egemenlik yapısı bu iki anlayışın sentezi niteliğindedir.²³

a. Eski Türk Devlet Geleneğinde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar

Eski Türkler, ilk önce bir bey başkanlığında aile gruplarından meydana gelen boy, ardından boyların birleşmesiyle oluşan bodunlar halinde teşkilatlanmıştır. Fakat en gelişmiş siyasi yapı, “il” olarak tabir edilen devlettir.²⁴

Devlet içerisinde en yüksek buyurma ve üstün irade gücü anlamına gelen siyasi egemenlik, eski Türklerde “kut” olarak ifade edilmiş ve Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Dolayısıyla ilahi kaynaklıdır.²⁵ Kut, bir aileye verilmiş ve aile içindeki tüm erkekler, bu anlamda eşit hakka sahip olmuştur.²⁶ Aile içinde de bir kişi, karakteri ve yetenekleri sayesinde siyasi iktidar ve otorite hakkını elde etmiştir.²⁷

²² ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 201 - 202.

²³ Aybars **PAMİR**, “*Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri*” AÜHFD, C. 53, S. 2, Y. 2004, s. 61; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 202.

²⁴ Mehmet Akif **AYDIN**, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yay., B. 13, İstanbul 2015, s. 10 - 11.

²⁵ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 32; Ekrem Buğra **EKİNCİ**, Osmanlı Hukuku - Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yay., B. 4, İstanbul 2016, s. 67.

²⁶ Halil **İNALCIK**, “*Osmanlılar' da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili*”, AÜSBFD, C. 14, S. 1, Y. 1959, s. 74; Halil **CİN** - Ahmet **AKGÜNDÜZ**, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 80.

²⁷ Bahaeddin **ÖGEL**, Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy Sonuna Kadar), Başbakanlık Basımevi, B. 1, Ankara 1982, s. 66; Selim **KARAKAŞ**, “*Türk Tarihinde Bir Otorite Tipi: Kağan*”, *International Journal of History*, C. 6, S. 4, Y. 2014, s. 62.

Kut, verildiği kişiye kutluluk, yani siyasi egemenlik yetkisi tanır. Ancak hükümdarın şahsı kutsal olmayıp, sadece o konuma gelebilmesi açısından cesur, bilgili, akıllı, yumuşak huylu, sabırlı, dürüst olmak vb. gibi belli yüce vasıfları taşıması gerekmektedir. Fakat buna rağmen hükümdarın yetkilerinin genişliği ve kullandığı egemenliğin ilahi temellere dayanması, hükümdarın kişiliği ile egemenliğin örtüşmesine, iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu anlamda egemenliğin ya da hükümdarın meşruiyeti bakımından, asil soy mensubu olmasının yanı sıra liyakat şartlarını taşıması ve görevlerini yerine getirmesi gerekir. Çünkü inanışa göre iktidarda bulunan kişi de bir insandır ve sorumluluklarını yerine getirip getirmediğine bağlı olarak kut geri alınabilir. Hatta bu durumda ona karşı gelmek dahi meşru sayılmıştır.²⁸

Siyasi otoritenin en tepesinde yer alan kişi yani hükümdar, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin çoğunu elinde bulundurmuş olup, han, hakan, kağan gibi unvanlarla ifade edilmiştir. Bu anlamda hâkim olan siyasi yapıyı monarşi olarak ifade edebiliriz. Ancak kut, hakana sınırsız bir yetki tanımamakla birlikte, devlet yapısında hakanın ailesine mensup diğer kişilerden oluşan boy beyleri, kurultay ve töre de önemli bir etkinliğe sahip olarak hakanın iktidarını bir ölçüde sınırlandırmış, böylece merkezi yapıyı yumuşatmıştır.²⁹

Hakan, egemenlik yetkisinin ancak halka adalet dağıtıp, düzgün bir yönetim sağladığında baki kalacağına, dolayısıyla bir emanet olduğuna inanarak, kendisinin halkına hizmet gibi üstün bir yetki ile donatıldığını varsaymıştır.³⁰ Zira adalet, eski Türklerde hükümdarın en önemli özelliği;³¹ töre ise hükümdarlık otoritesi ve gücünün

²⁸ ÖGEL, s. 41, 49 - 50; AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 11; EKİNCİ, s. 68. Karşıt görüş olarak İNALCIK, hükümdarların kullanmış oldukları unvanlarının yalnız hâkimiyetlerinin değil, kendilerinin de Tanrısal kaynağını belirtir nitelikte olduğunu ifade eder. İNALCIK, “Saltanat Veraseti Usulü”, s. 73 - 74. Ayrıca hakanın sahip olması gereken özellikler için bkz. **Kutadgu Bilig**, Yusuf Has Hacı, (Haz. Hayati DEVELİ), Alkım Yay., İstanbul 2006, s. 62 - 66.

²⁹ AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 13.

³⁰ Mehmet AKMAN, Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli, Eren Yay., B. 1, İstanbul 1997, s. 27 - 32; ÖGEL, s. 110 - 111.

³¹ Kutadgu Bilig, s. 37. Adaletin ne kadar önemli olduğu, eserde şu sözlerle ifade edilir: “...Üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı var. Üç ayaklı olan hiçbir şey bir tarafa doğru eğilir yıkılmaz; ayaklarının üçü de sağlam durdukça! Eğer ayaklardan biri eğilir, yan yatarsa, diğer ikisi de eğilir, üzerinde oturan yere yuvarlanır. Benim karakterim de sağa sola eğilmeyen,

göstergesi olup,³² törenin olmaması ya da adaletle uygulanmaması, devletin çökmesi anlamına gelmiştir.

b. İslam Devlet Geleneğinde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar

İslam hukuk tarihinde Hz. Muhammed Dönemi'nden itibaren devlet teşkilatlanması yer almıştır. İslam hukukuna göre de egemenlik Tanrı'ya ait olmakla birlikte Tanrı bu hakkı kimseye devretmemiş; Hz. Muhammed ve sonrasında devlet başkanları egemenliği onun adına kullanarak, devleti yönetme yetkisine sahip olmuştur.³³ Yönetimin meşruluğu açısından ise halkın iradesi önemli rol oynamıştır. Ancak esas olarak devlet başkanları meşruiyetlerini Kur'an'a uygun bir yönetim gerçekleştirerek kazanabilmişlerdir.³⁴

İslam devletinde Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun yerine geçerek, din ve devlet işlerini yürüten kişi için devlet başkanını karşılayacak doğru kelimeler olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, en başından itibaren "halife",

sallanmayan bu üç ayaklı taht gibidir. Eğer adil olan eğilirse kıyamet kopar. Ben işleri adalet ile görürüm; bey ya da kul, benim yanımda aynıdır. Şu elimdeki bıçağı görüyor musun? Ben işleri bıçak gibi keser, hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şeker gibi zulme uğrayanlara gösterdiğim güler yüz ve adalettir. Bu acı ilaç ise zalimler ve zorbalara içindir. Bunlar da huzuruma çıktıklarında ben adaletle hükmümü verince acı ilaç içmiş gibi yüzlerini buruştururlar. Benim öfkem, kaşlarımın çatıklığı bu zalimler içindir. İster oğlum ya da yakınım olsun ister gelip geçici bir yabancı olsun hiç fark etmez; töre karşısında ikisi birdir bunların. Beyliğin temeli adalettir. Beyler adil olurlarsa dünyada huzur olur."

³² Halil İNALCIK, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yay., B. 2, İstanbul 2005, s. 44. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde her tahta çıkan hükümdarın gerek yeni kurallar ihtiva etsin gerek eski kuralları yenilesin, neden bir kanunname ilan ettiklerini açıklar mahiyettedir.

³³ EKİNCİ, s. 193; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 202. Mutlak hâkim Tanrı olmakla birlikte Kur'an, Tanrı'nın gösterdiği ve indirdiğine riayet şartıyla insanlara da egemenlik hakkı tanımıştır. Yaşar Nuri ÖZTÜRK, Kur'an Verileri Açısından Laiklik, Yeni Boyut Yay., B. 3, İstanbul 2003, s. 20 - 32.

³⁴ KARATEPE, s. 31. Ayrıca devlet başkanının belirlenmesi yöntemlerine baktığımızda genellikle halkın iradesine önem verildiği, ilkel de olsa esas olarak milletin hür iradesi ile devlet başkanı seçebildiği ve belirli durumlarda onu azledebildiği bir sistem ve idare şekli görülür. Ancak bu durum uzun asırlar yalnız teoride kalmış, sonraki dönemlerin siyasi ve sosyal koşulları, İslam hukukçularını fiili usullere uygun teoriler üretmeye ve bunları meşrulaştırmaya itmiştir. Devlet başkanının belirlenmesi hususunda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Akif AYDIN, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayini Usulü", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S. 10, Y. 1990, s. 181 - 193; CİN - AKYILMAZ, s. 102 - 107.

“Peygamberin halefi”, “Müslümanların emiri” gibi unvanlar kullanılmıştır.³⁵ Esas olarak Dört Halife Dönemi’nde kullanılmaya başlanan bu unvanlar ile kastedilen, peygamberden sonra devleti yöneten kişilerin, peygamberin yargıçlık ve cemaatin dünyevi reisi olma; manevi anlamda ise dini koruyup, şeriatı savunma görevlerini devraldıkları hususudur. Fakat Dört Halife Dönemi sonrası Emevi ve Abbasi Dönemi’nde halifelik kurumu, saltanata dönüştürülmüş ve başa geçen kişiler, kendilerinin peygamber soyundan geldiklerini ve dolayısıyla “Allah’ın halefi” hatta “Allah’ın yeryüzündeki hâkimi” olduklarını dahi ifade ederek, kendi şahsiyetleri üzerinden ilahi bir bağ kurmaya çalışmışlardır.³⁶

Nitekim Kur’an, din ve devlet işlerini yürütmek bakımından Peygamberin yerine geçecek kişi anlamında “halife” kelimesine yer vermemekle birlikte, devlet başkanlığı, devlet başkanında bulunması gereken özellikler, yetkileri, görev ve sorumlulukları gibi konularda da ayrıntılı hükümler içermemektedir. Halifelik konusuyla ilgili sünnetler ise güvenilirlik açısından zayıftır.³⁷ Hatta böyle bir kişi ya da kurumun bulunması gerektiğine dair kesin bir işaret de yoktur.³⁸ Dolayısıyla ilk dönemlerden itibaren halifelik kurumuna karşı görüşler ortaya çıkmış olup; bu görüşlere göre, peygamberlik sona ermiş ve Peygamber kendisinden sonra bir halef tayin etmediği gibi, İslam devleti için herhangi bir imada da bulunmamıştır. Ayrıca Kur’an’da yer almaması nedeniyle

³⁵ Selçuk **ÖZÇELİK**, “İslam Hukukuna Göre Hükümdarın Hukuki Durumu”, Tahir TANER’e armağan, İÜHF Yay., İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1956, s. 143; Coşkun **ÜÇÖK**, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, AÜHF Yay., Sevinç Matbaası, B. 5, Ankara 1972, s. 53. Bazı yazarlar, bu unvanları kullanmakla birlikte esas olarak burada kastedilenin, halifenin devleti yönetme yetkisi anlamında Peygamberin halefi, yani sadece bu anlamda Peygamberden sonra yetkiyi devralan kişi olduğunu ifade etmişlerdir. ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 81; Halil **CİN** - Gül **AKYILMAZ**, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yay., B. 5, Konya 2013, s. 96 - 97. Ancak ÖZTÜRK, bu ibareleri, peygamberlik kurumunu Peygamberin meydana getirmemesi dolayısıyla yerine birisini halef bırakmasının mümkün olamayacağı ve peygamberliğin bittiğinin bizzat Kur’an’da açıkça ifade edilmiş olmasından bahisle, bir küfür olarak addetmiştir. Dolayısıyla iktidarda yer alanların bu ibareleri kullanmasında, peygamberliğin bitmesi ile birlikte teokrasi devrinin de sona ermiş olmasına rağmen, Peygamberin yetki ve nüfuzunu kullanarak daha fazla güç ve otoriteye sahip olma isteğinin etkili olduğu ifade edilmiştir. ÖZTÜRK, s. 60 - 62.

³⁶ Halifeliğin misyonuna ilişkin tarihi dönüşüm ve halife kelimesinin kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmet **KAYAOĞLU**, İslam Kurumları Tarihi, AÜİF Yay., No. 168, B. 2, Ankara 1985, s. 17 - 31.

³⁷ ÜÇÖK, Türk Hukuk Tarihi Dersleri s. 53; Casim **AVCI**, “Hilafet”, TDVİA, C. 17, Y. 1998, s. 539; KAYAOĞLU, s. 17; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 82 - 83; Şükrü **KARATEPE**, Osmanlı Siyasi Kurumları - Klasik Dönem, İz Yay., B. 4, İstanbul 2004, s. 32.

³⁸ AKTAN, s. 613.

esasları icmaya dayandırılan halifelik kurumu, Dört Halife Dönemi sonrasında siyasi baskı ve ihtilaflara da konu ve araç teşkil etmiştir.³⁹

Abbasi Dönemi, halifelik kurumunun siyasi ve dini otoritesinin birbirinden ayrılması bakımından önem arz etmiştir. Zira Abbasi Devleti'nde, devlet yönetimi ve askeri alanda Türklerin hâkim konumda olması nedeniyle halifelik, zamanla dini yönü ağır basar hale gelmiş; hükümdarlar ve beylere yetki vererek, dini yönden meşruiyetlerini tamamlayan bir kuruma dönüşmüştür.⁴⁰

Ayrıca ilk dönemlerdeki halifelik anlayışına göre halifenin tek olması söz konusu iken, yaklaşık 13. yüzyıldan itibaren değişik zamanlarda ve değişik yerlerde bazı hükümdarlar, kendi topraklarında şeriatın koruyucusu olarak halife unvanını kullanmaya başlamışlardır. Bu anlamıyla halife, bir hükümrancılık ifadesi olarak değerlendirilmiş ve meseleye İslam hukukuna uygun bir dayanak bulabilmek için de İslam hukukunu uygulayan hükümdarların, kendi ülkelerinde halife sıfatını kullanabilecekleri şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁴¹

Devlet başkanı, zamanın ihtiyaçlarını karşılamak için mutlak olmasa da yasama yetkisine sahiptir. Zira ancak şeriata aykırı olmamak kaydıyla yasama faaliyetinde bulunabilir. Yürütme ve yargı yetkisi ise tamdır. Yargı yetkisini bizzat kullanabileceği gibi kadılar vasıtasıyla da kullanabilir.⁴²

İslam hukukunda devlet başkanının siyasi sorumluluğu asıldır. Siyasi sorumluluk açısından öne çıkan hususlar, hukuka uygun davranma, ahlaklı, dürüst ve adil olmaktır.⁴³ Hukuki ve cezai sorumluluğu da tam olmalıdır.⁴⁴ Kural olarak İslam

³⁹ KAYAOĞLU, s. 18 - 19.

⁴⁰ Ali **AKTAN**, “Mısır’da Abbasi Halifeleri”, Belleten, C. 55, S. 214, Aralık 1991, s. 615.

⁴¹ Halil **İNALCIK**, “Osmanlı Padişahı”, AÜSBFD, C. 13, S. 4, Y. 1958, s. 70; Azmi **ÖZCAN**, “Hilafet (Osmanlı Dönemi)” TDVİA, C. 17, Y. 1998, s. 546.

⁴² ÖZÇELİK, s. 159 - 160, 162.

⁴³ Osman **KAŞIKÇI**, Osmanlı’da Devlet Başkanlığı, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2012, s. 118 - 119.

⁴⁴ Hayreddin **KARAMAN**, Mukayeseli İslam Hukuku, İrfan Yay., İstanbul 1974, s. 95; Cezai sorumluluk açısından Ebu Hanife, devlet başkanının kamu/Allah hakkını ihlal eden suçlar açısından dokunulmazlığı olduğunu, çünkü söz konusu suçlarda cezalandırma yetkisinin devlet başkanında olması ve bu durumda suç ile cezalandırma yetkisinin aynı kişide toplanması

hukuku, hukuka uyma konusunda devlet başkanı dahi olsa bir ayrıcalık tanımaz. Ancak uygulamaya baktığımızda, oluşturulan yönetim sistemleri içerisinde genellikle devlet başkanının hukuka uymasını sağlayacak mekanizmalar ya hiç meydana getirilememiş ya da etkinliği çok kısıtlı olmuştur.⁴⁵

c. Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Anlayışı ve Siyasi İktidar

Türklerin İslamiyet’i benimsemesiyle, İslam egemenlik anlayışı ve köklerinden gelerek en güçlü özelliklerini ihtiva eden eski egemenlik anlayışı karşı karşıya gelmiş olup; bu durumda halifelik için gerekli şartları taşımamaları nedeniyle onun dinsel otoritesini tanıyıp, halifeden siyasal yetki almak suretiyle, iki anlayışı bağdaştırmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti kurulduğunda ise tek halife anlayışı çoktan yıkılmış ve artık ülkelerini İslam esaslarına uygun olarak yöneten tüm hükümdarların halife olarak tam bağımsız ve bütün siyasal iktidara sahip oldukları kabul edilmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti, ilk Müslüman Türk devleti olmamakla birlikte, Türk devlet gelenekleri ile İslami esaslarını sentezleyerek ortaya koymuş, gerek kendine has egemenlik anlayışı, gerek devlet yönetimi hususundaki uygulamaları ile tarihte büyük izler bırakmıştır.⁴⁷

Hem İslam, hem de eski Türk devlet geleneğinde Tanrı’nın egemenliğin kaynağı olarak görülmesi, Osmanlı Devleti’nde padişah ve ailesinin iktidarını meşrulaştırmıştır.⁴⁸ Osmanlı hanedanı bir taraftan “kut” verildiği varsayılan bir aile olması, bir taraftan da hilafet anlayışının sürdürülmesi sonucunda, toplumu yönetme hakkını devlet yıkılıncaya kadar çift taraflı olarak elinde tutmuştur.⁴⁹ Dolayısıyla

nedeniyle hukuken mümkün olmayacağını iddia eder. KAŞIKÇI, s. 130 - 132; Coşkun ÜÇÖK, “*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*”, AÜHFD, C. 3, S. 1, Y. 1946, s. 130 - 131.

⁴⁵ KARATEPE, s. 106 - 107.

⁴⁶ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 201 - 206.

⁴⁷ KAŞIKÇI, s. 15.

⁴⁸ KARATEPE, s. 104 - 105.

⁴⁹ KAŞIKÇI, s. 16. Bu duruma, Osman Gazi’nin egemenliğini mensup olduğu Oğuzların Kayı boyu vasıtasıyla eski Türk egemenlik anlayışının kaynağına dayandırırken, aynı zamanda da ona egemenlik sembolü olarak bilinen bayrak, kılıç, at, davul yollayan ve otoritesini Abbasi

kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde padişahlar, hâkimiyet şekli ile devlet yönetim ve uygulamalarını, bazen köklerini oluşturan Türk devlet geleneklerine bazen de İslami kaidelere uydurarak meşruluklarını iddia etmeye çalışmış olup; bu tutumlarında içinde bulundukları dönemin siyasi şartları ve geçerli görülen ideolojilerinin etkisi bir yana, devletin içinde bulunduğu durum ve koşullar da büyük öneme sahiptir.

Şöyle ki kuruluş ve yükselme devrinde Osmanlı Devleti, güçlü bir yönetim kurup, çeşitli bağlantılar ile kendi üstünlüğünü meşrulaştırmak amacıyla, siyasi şartlara göre farklı politikalar izleyerek, kendisi ile aynı statüye sahip diğer beylikler ve Timur Devleti karşısında, Osman Gazi'nin soyunun Oğuz Han'a bağlandığı ve Türk töresine göre seçildiğini iddia etmiştir. Ancak aynı zamanda İslam âlemindeki çeşitli mistik fikir ve efsanelerin etkisi ile hâkimiyetin doğrudan doğruya Tanrı tarafından, mübarek bir şahsiyet vasıtasıyla Osman Gazi'ye bağlandığı görüşünü de benimsemiştir.⁵⁰ Bu dönemde Osmanlı egemenlik anlayışının kendine mahsus bir yapıya bürünmesinde, merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla kul sistemi ve kardeş katli gibi uygulamaları etkin şekilde kullanarak, devlet içinde padişahın iktidarını sınırlandıran güç odaklarını ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmet⁵¹ ile Mısır'ın fethiyle birlikte Osmanlı padişahlarının halifelik sıfatının güçlenmesini sağlayan Yavuz Sultan Selim önemli bir yere sahiptir.⁵² Bu sayede Osmanlı padişahları, Türk hükümdarının kendi iktidarına

halifesinden alan Selçuklu sultanı vasıtasıyla İslam egemenlik anlayışına bağlamaya çalıştığı yönündeki rivayet örnek gösterilebilir. KODAMAN, (Panel konuşmasından), s. 28 - 29.

⁵⁰ İNALCIK, “*Osmanlı Padişahı*”, s. 68 - 69, 71. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde üstünlük yarışı gereği ortaya atılan ideolojik görüş ve efsaneler ile bunların hizmet ettiği amaçlar konusunda daha detaylı bilgi için bkz. İNALCIK, “*Saltanat Veraseti Usulü*”.

⁵¹ Halil İNALCIK, “II. Mehmed”, TDVİA, C. 28, Y. 2003, s. 398; İNALCIK, “*Osmanlı Padişahı*”, s. 68.

⁵² İslam devlet uygulamasında tek halife anlayışının ortadan kalkmasının ardından, Osmanlı padişahları II. Murat'tan itibaren halife unvanını kullanmıştır. Ancak Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Arap yarımadasını Osmanlı hâkimiyetine katması ile birlikte padişahlar, “Mekke ve Medine'nin koruyucusu/hizmetkârı” unvanına da sahip olmuş ve böylece siyasi hâkimiyeti bulunmayan, göstermelik Abbasi halifesinin halifeliğine son vermişlerdir. Bu konuya ilişkin eski kaynaklarda dönemin Abbasi halifesinin, bir merasim ile halifeliği Yavuz'a devrettiğinden bahseder. Ancak modern tarihçiler, Yavuz dönemine ait bu merasimi belgeleyen orijinal bir kaynak olmaması dolayısıyla bu bilginin doğru olmadığını; halifeliğin manevi nüfuzuna ihtiyaç duyulan dönemde Osmanlı Devleti'nin geriye dönük olarak rivayet ettiğini ileri sürerler. ÖZCAN, “Hilafet (Osmanlı Dönemi)” s. 546 - 548; AKTAN, s. 646; KAYAOĞLU, s. 37 - 39. Ayrıca bazı kaynaklarda ifade edildiği üzere Yavuz'un Mısır'ı alması ile halifeliğin Osmanlı'ya geçtiği görüşü, tam olarak doğru değildir. Zira zaten her İslam devletinin hükümdarı bu unvanı kullanabilmekteydi. Ayrıca tartışmalı olmakla birlikte yerleşik görüşe göre halife, Kureyş

ortak veya onun üstünde bir otorite tanımayan mutlak karakterini muhafaza ederek,⁵³ hukukun ve her türlü imtiyazın kaynağı, aynı zamanda dayanağı haline gelmiş, devletin varlık ve sürekliliğinin sembolü olmuşlardır.⁵⁴

Söz konusu sentez nitelikteki anlayış, Tanzimat'a kadar devam etmiş; Tanzimat'tan itibaren ise Avrupa'nın etki ve baskısıyla birlikte liberal fikirler ve milliyetçilik anlayışı, Osmanlı toplumuna girmeye başlamıştır. Bu fikirler Osmanlı Devleti için yıkıcı etkilere sahip olmakla birlikte, aydınlar bu durumu fark edememiş; fark edenler ise tamamen sırt çevirmiştir. Dolayısıyla dönemin şartları gereği, ilk dönem Türk ve İslam egemenlik anlayışlarının harmanlanması bakımından gösterilen başarı, Batılı egemenlik anlayışı ile Osmanlı egemenlik anlayışı için sağlanamamıştır.⁵⁵ 19. yüzyıla gelindiğinde devletin zayıflamaya başlaması ve Batılı fikir akımlarının etkisiyle birlikte, padişahın mutlak egemenliğini sınırlandırmak amacıyla bazı girişimlerde bulunulsa da devletin sonuna kadar padişahın kişiliğinde toplanmış mutlak egemenlik anlayışının tamamen ortadan kalktığı ifade edilemez. Bu anlamda ilk ortaya çıkan belge Sened-i İttifak'tır. Söz konusu belgenin niteliği ve değeri hususunda çeşitli açılardan konuyu değerlendiren farklı görüşler⁵⁶ olmakla birlikte esas olarak burada bizi ilgilendiren, padişahın egemenlik yetkisine olan etkisidir. Sened-i İttifak, ayanlar tarafından padişahın mutlak otoritesi karşısında kendi durumlarını garanti altına almak amacıyla meydana getirilmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla bazı sınırlamalar olmakla birlikte padişahın egemenlik yetkisinin herhangi bir şahsa ya da organa devredilmesi söz

kabilesinden olmalıdır. Dolayısıyla burada Osmanlı padişahını farklı kılan husus, kutsal emanetleri koruması altına alması ve "Mekke ve Medine'nin koruyucusu/hizmetkârı" unvanını kullanarak halifeliğini kuvvetlendirmesidir. İNALCIK, "*Osmanlı Padişahı*", s. 70.

⁵³ Halil İNALCIK, "*Osmanlı Hukukuna Giriş, Örf'i - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları*", AÜSBFD, C. 13, S. 2, Y. 1958, s. 105.

⁵⁴ KARATEPE, s.105 - 106, 109; İNALCIK, "*Saltanat Veraseti Usulü*", s. 94; Ömer Lütfi BARKAN, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, C. 1 Kanunlar, İstanbul 1943, s. 43.

⁵⁵KODAMAN, (Panel konuşmasından), s. 29.

⁵⁶İlgili görüş ve değerlendirmeler için bkz. Bülent TANÖR, Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yay., B. 27, İstanbul 2016, s. 50 - 64.

⁵⁷Halil İNALCIK, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", Belleten, C. XXVIII, S. 112, Ekim 1964, s. 607.

konusu değildir.⁵⁸ Ayrıca belge tamamen o zamanki ülke şartlarının bir ürünü olup, daha ileri bir devlet düzeni yaratmak üzere padişahın mutlak gücünü sınırlamak amacı güden diğer girişimlerden nitelik olarak farklıdır.⁵⁹ Tanzimat Fermanı, Batılı akımların etkisiyle birlikte Osmanlı tebaasının yasalar önünde eşit olduğunu ifade ederek, haklarını güvenceye alan ve padişahın mutlak egemenliğinin bazı konularda yine bizzat padişah tarafından sınırlandırıldığı bir belgedir. Fakat güvencesi padişahın yemini olup uyulmaması halinde somut bir yaptırımını bulunmamaktadır.⁶⁰ Bir diğer belge olan Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı'nda öngörülen hakları genişletip açıklamakla birlikte padişahın mutlak egemenliği hususunda bir hüküm içermez. Fakat söz konusu gelişmeler, Genç Osmanlılar Cemiyeti ile birlikte yeni bir ivme kazanmış; milli egemenlik kavramı, çok sınırlı da olsa ifade edilmeye başlanmıştır.⁶¹

Meşrutiyet Dönemi'nde ise her ne kadar milli egemenliğin sembolü olarak Meclis ortaya çıkmış ve 1909 Anayasa değişikliği ile teorik olarak padişahın egemenliğini sınırlandıran önemli bir konuma yükselmiş olsa da devletin sonuna kadar fiili açıdan milli egemenlik anlayışının varlığını ifade etmek mümkün değildir. Ayrıca halifelik kurumu da Meşrutiyet Dönemleri'nde farklı bir yapıya bürünmüştür. Halifelik, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı şartlar sebebiyle, padişahlar tarafından dış siyasette siyasi destek sağlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.⁶² Bununla birlikte iç siyasetteki konumu daraltılarak, hilafetin Müslümanlar tarafından verilmiş bir vekâlet olduğu, bu sebeple de halifenin millet üzerinde değil; milletin halife üzerinde hâkimiyeti olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Bu tür yaklaşımlarla hilafetin ülke içindeki ağırlığı azaltılarak, Meclis ve Anayasa gibi yeni kurumlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁶³

⁵⁸Gül AKYILMAZ, “Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi”, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı III, S. 33, Y. 2000, s. 149.

⁵⁹İNALCIK, “Sened-i İttifak”, s. 608 - 609.

⁶⁰ TANÖR, s. 85 - 93.

⁶¹AKYILMAZ, “Osmanlı Devletinde Egemenlik”, s. 150.

⁶² KAYAOĞLU, s. 37 - 39.

⁶³ ÖZCAN, “Hilafet (Osmanlı Dönemi)” s. 546 - 548.

2. Siyasi İktidarın Hukuk İle Etkileşimi ve Ceza Siyaseti

a. Siyasi İktidar ve Hukuk Arasındaki İlişki

Siyaset ve siyasete dair unsurlar hukuk ile iç içe geçmiş olup, bu kavramlar birbirleriyle sürekli etkileşim halindedir. Dolayısıyla siyaset, toplumu yönetmek üzere ortaya konulan hukuk kurallarına yön verir. Devlet gücünü kullanma yetkisine sahip “siyasi iktidar” ise meydana getirdiği hukuk ile belli bir hedefe yönelir.⁶⁴

Hukuk, dış görünüşü itibariyle kurallar bütünüdür. Ancak siyasi iktidarın, bu kuralları ortaya koyup işletirken üzerinde durduğu esas husus, o kurala ya da hukuk sistemine hâkim olan ana düşünce yani ideolojidir. İdeolojiyi topluma kabul ettirme araçlarından birisi ise onun hukuksal çerçevesini çizen anayasadır. Özellikle egemenliğin daha halka dayalı olduğu sistemleri içeren anaysalar, 18. yüzyıl ve sonrasında Batı’da insan hakları ve özgürlükler alanında yaşanan gelişmeler sonucu, neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir.⁶⁵

Anayasaların amacı, devletin ve siyasi faaliyetin nasıl ele alınacağı hususunda etraflı kurallar koymak, bir çatı oluşturmaktır. Aslında içerdiği, devleti yöneten kurallardır. Dolayısıyla bir anayasanın kabulü genellikle savaş, devrim ya da ulusal bağımsızlık gibi bir karışıklıktan kaynaklanan, siyasi süreklilikteki önemli kesintiye ve ardından oluşturulan bir yol haritasını işaret eder. Bu sebeple eski düzenin reddedilmesini, çökmesini ya da başarısızlığını takiben yeni bir siyasi düzenin kurulma aracıdır. Ancak her anayasanın bu amaçları tam olarak gerçekleştirdiği söylenemez. Anayasalarda kusurlar, çarpıklıklar ve ihmaller bulunabilmektedir. Dolayısıyla bir anayasanın anti-demokratik veya otoriter olmasını tam anlamıyla önleyebilecek, somut bir mekanizma bulunmamaktadır.⁶⁶ Kaldı ki ne kadar demokratik ve haklara saygılı bir anayasa olursa olsun, eğer devlet sisteminde iktidarı denetleyen kurumlar gereği gibi çalışmıyorsa, işlevsiz bir metin olmaktan öteye gidemez.

Örneğin 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, siyasi, hukuki ve toplumsal anlamda Osmanlı devlet düzeninin, içinde bulunulan dönemin şartlarını karşılamakta

⁶⁴ MUMCU - KÜZECİ, s. 7 - 9.

⁶⁵ MUMCU - KÜZECİ, s. 70 - 74.

⁶⁶ HEYWOOD, s. 418 - 419.

başarısızlığa uğraması sebebiyle meşruti bir yönetim sağlama amacıyla değiştirilmesi, reforme edilmesi gerektiğine ilişkin fikirler ve uğraşlar neticesinde meydana getirilmiştir. İstenilen başarı tam olarak sağlanamasa da anayasaların siyasi aktörlerin hak ve yükümlülükleri ile kişilere tanınan hak ve özgürlükleri belirleme ve bunu kabul ettirme anlamında önemli bir araç niteliği taşıdığı görülmektedir.

Bir başka örnek olarak, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi döneme ait çeşitli ferman ve düzenlemelerinde, gayrimüslüm vatandaşların Müslümanlara nazaran daha fazla vergi yükü ile yükümlendirildiğini görmekteyiz. Bunun altında yatan sebep ise bir İslam devleti olması dolayısıyla Osmanlı'nın, Müslümanlığın üstünlüğünü hissettirme ve Müslüman olmayan vatandaşlarını Müslümanlığa özendirme amacıdır. Tanzimat sonrası dönemde ise dünyadaki siyasi yapının değişerek, eşitlik prensibinin etkili olması ve devletin zayıflamaya başlaması sebepleriyle Osmanlı, daha eşitlikçi ve hatta gayrimüslümlere tavizler sağlayan bir politikayı benimsemeye başlamıştır. Söz konusu ideoloji de yine hukuki düzenlemelerde yansımaları bulmuştur.⁶⁷

Görüldüğü üzere başta anayasa olmak üzere kanunlar ve genel olarak hukuk, siyasi iktidarın belirli bir ideolojiye işlerlik kazandırmasında en önemli araçtır. Bu kapasite, iktidar gücüne sahip olan için belli bir hedefe yönelme imkânı tanır. Söz konusu imkân ise eldeki iktidar gücünün kötüye kullanılarak insanların haklarını ihlal etme ve bencil çıkarları gerçekleştirme tehlikesini her zaman beraberinde getirebilir. Özellikle ceza hukuku, niteliği itibarıyla bu anlamda iktidarın elindeki en önemli silahı teşkil eder. Fakat düzgün bir şekilde işlerliği sağlandığında hukuk, aynı zamanda iktidar gücünün kötüye kullanılmasını engelleme anlamında da en etkin araçtır.

b. Siyasi İktidar ve Ceza Siyaseti

Kamu hukuku içerisinde yer alan ceza hukuku, devletin genel siyaseti ile ilgili, halkla devlet arasındaki ilişkinin en yoğun olduğu hukuk alanıdır. Bunun bir sebebi, özel hukukta devlet genellikle tarafların talebi ya da müracaatı halinde müdahalede bulunurken, kamu hukukunda devletin talep olmaksızın müdahil olmak zorunda olması,

⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde gayrimüslümlere ilişkin vergi uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal **BOZKURT**, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslüm Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, B. 2, Ankara 1996, s. 26 - 29, 117 - 120.

hatta bu alanı bizzat düzenleme yükümlülüğünün bulunmasıdır. Ayrıca devletin yani somut olarak siyasi iktidarın, sosyal hayatı kavrayış tarzı, bazı kabul ve eğilimleri, insan ilişkilerine yön verme arzusu, siyasi sistem ile ceza hukukunun irtibatla bulunmasına yol açar. Bu sebeple siyasi iktidarın ideoloji ve amaçlarının ya da siyasi sistem ile ilgili bazı sorunların, ceza hukuku alanına yansımaları daima kaçınılmazdır.⁶⁸ Genel olarak bu durum da ceza siyasetini ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti de ceza hukukunu, devletin ihtiyaçlarına hizmet edici bir araç olarak görmüştür. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar her döneminde, içinde bulunduğu siyasal ve sosyal şartlar gereğince çeşitli ceza siyasetleri belirlenmiş; toplumun yapısına, devletin ihtiyaçlarına ve zamana göre çeşitli yöntemler ve uygulamalar geliştirilmiştir.

Örneğin Osmanlı Kanunnamelerinde sıklıkla yer verilen mali cezalar, ağır ve adaletsiz görülmekle birlikte, ağır suçların yanında devlete gelir sağlamak amacıyla bir nevi standart haline gelmiştir.⁶⁹ Benzer şekilde kürek cezasının İslam hukukunda yer almamasına rağmen Osmanlı Devleti'nde belirli bir dönem yaygın şekilde uygulanması, 16. yüzyıl başlarında Osmanlı donanmasının büyümesi ve sık sık savaş zamanlarında yeni gemi yapma ve bunların mürettebatını karşılama ihtiyacıyla ilgilidir. Bu doğrultuda, gönüllü çıkmaması ve savaş esirleriyle diğer kölelerin kürekçi ihtiyacını karşılayamaması neticesinde, şüphelilerin dahi söz konusu ihtiyaca yönelik önemli bir kaynak olarak görülmesine neden olmuştur. Hatta fiziki olarak uygun olmak şartıyla eski hükümlü, bütün muhtemel suçlular bile kürekçi olarak alıkonulmuştur.⁷⁰ Görüldüğü üzere devletin bu alanda iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla, kürek cezasıyla izlenen ceza siyaseti, zaman zaman en temel hukuki güvencelere dahi aykırılık teşkil etmiştir.

Sürgün de Osmanlı Devleti'nin başından beri uygulanmakla birlikte, zaman içinde çeşitli neden ve amaçların etkisiyle ceza siyasetinin önemli araçlarından birisi

⁶⁸ Mustafa **ŞENTOP**, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*, Yaylacılık Matbaa, B. 1, İstanbul 2004, s. 82.

⁶⁹ Uriel **HEYD**, *“Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”*, AÜİFD, C. 26, S. 1, Y. 1984, s. 645.

⁷⁰ HEYD, *“Kanun ve Şeriat”*, s. 650 - 651.

olarak değişim içinde olmuştur.⁷¹ Şöyle ki devletin güçlü olduğu dönemlerde sürgün cezası, çoğunlukla hem toplumu suçtan arındırmak, hem de suçluya farklı bir ortamda hayata yeniden atılma fırsatı vermek amacıyla, suçluluğu azaltmaya dönük etkili bir yöntem olarak tercih edilmiştir. Ancak devletin zayıflamaya başlaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iç ve dış, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler ile bazı fikir akımlarının etkisi sonucu, siyasi iktidara yönelik muhalif fikirler ortaya çıkmıştır. Özellikle devletin son dönemlerinde, her ne kadar toplumun çoğunlukla eğitimli kesimlerinde etkili olsa da, meşrutiyet ve demokrasi gibi iktidarın gücünü ve meşruiyetini derinden sarsacak fikirlerin ortaya çıkması sonucunda, iktidar konumunda bulunanlar, kendisinin oluşturduğu ve içinde kendini güvende hissettiği toplum ve yönetim tipini korumak adına sürgün cezasını, bir ceza siyaseti içerisinde sıklıkla tercih etmişlerdir. Bu şekilde hem iktidar politikalarına karşı fikirlerin yayılması engellenmek istenmiş; hem de muhaliflerin yıldırılarak sindirilmesi amaçlanmıştır.

⁷¹ Siyasi iktidar, bir takım araçlarla bireyleri kendi toplum tasarımına uydurma çabasıdadır. Sürgün uygulaması da bu anlamda iktidarın kullandığı araçlardan biridir. Böylece iktidar, bireyi kendi görüş açısına uygun surette “*normalleştirerek*” kendisine tabi hale getirmeyi hedefler. Mehmet Tefik **ÖZCAN**, “*Bir Siyasi Dışlama Metodu Olarak Sürgün*”, Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi, C. 1, S. 4, Y. 2003, s. 78.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜNÜN TANIMI ve OSMANLI DEVLETİ'NİN HUKUKİ YAPISI İÇERİSİNDE SÜRGÜN CEZASI

A. SÜRGÜNÜN TANIMI ve TARİHİ GELİŞİMİ

1. Tanım

Sürgün, insanlık tarihi boyunca ilk dönemlerden itibaren var olan, siyasal, toplumsal ve psikolojik etkenler sebebiyle, çeşitli amaçlar çerçevesinde değişim geçirerek günümüze ulaşmış bir olgudur.

Kelime anlamı olarak sürgün, hem kişinin yaşadığı yerden farklı bir yerde yaşamaya mecbur tutulma durumunu, hem de birinin sürgün edilme eylemi sonucu yaşadığı yeri ve aynı zamanda sürgüne gönderilen kişiyi anlatmak amacıyla kullanılır.⁷² Bir cezalandırma yöntemi olarak sürgün, bir yerden gönüllü (yaşadığı yerden kendi isteği ile ayrılması) ya da gönülsüz uzaklaştırılma, zorla göç ettirilme ya da siyasi iktidarın bir topluluk ya da bireyi başka bir yerde zorla iskân ettirmesi şeklinde tanımlanabilir.⁷³ Fakat sürgün, sadece cezalandırma amacıyla kullanılmamış olup, ilkel toplumlardan modern toplumlara kadar hemen her toplulukta, farklı mahiyetlerde yer almıştır. Başlangıçta belli bir sisteme bağlı olmadan gruplar arasında uygulanırken; zamanla düzenli toplulukların ve ardından devletlerin oluşmasıyla birlikte otoritenin güçlenmesi için sistemli şekilde uygulanan bir yapıya dönüşmüştür.⁷⁴ Dolayısıyla hem bir cezalandırma yöntemi hem de siyasi iktidarın hukuki ya da hukuk dışı, çeşitli sebeplerle uyguladığı çok amaçlı bir kurum mahiyetindedir.

⁷² **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi**, Gelişim Yay., C. 18, İstanbul 1986, s. 10935; **Türk Dil Kurumu**, “Sürgün”.

⁷³ Kemal **DAŞÇIOĞLU**, İskan, Suç ve Ceza, Osmanlı’da Sürgün, Yeditepe Yay., B. 1, Eylül 2007, s. 19; **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Ana-Encyclopaedia Britannica Yay., C. 20, İstanbul 2004, s. 223; **The New Encyclopedia Britannica**, “Exile and banishment”, Vol. 4, Manufactured in U.S.A., 1993, s. 631; **Encyclopedia Americana**, “Exile”, Vol. 10, International Edition, Manufactured in U.S.A., 1982, s. 761.

⁷⁴ **DAŞÇIOĞLU**, s. 18.

2. Tarihi Gelişim

Sürgün ilk önce, bir ceza hukuku uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre ya bir ceza yaptırımı olmuş ya da işlenen suçun karşılığında öngörülen cezanın çok ağır ya da toplum için sakınca oluşturması durumunda, ceza yerine uygulanan tedbir mahiyetinde olmuştur.

Devletlerin meydana gelmesinden ve cezalandırma yetkisinin devlete inhisar ettirilmesinden önce, aynı kabile/topluluk içerisinde suç işleyen kişiyi cezalandırma yetkisi, o toplumun başkanına ait olup; genelde cismani cezaların verildiği görülmüştür. Ölüm ve sürgün cezaları, söz konusu cezalar arasında en ağır olanlarıdır; hatta sürgün, ölümden daha ağır sayılmıştır. Çünkü bir insanın tabiatı tek başına yaşayabilmesi çok zordur. Bu şekilde insan, serbest dolaşan vahşi hayvanlardan farksız olarak, herkesin yakalayıp öldürebileceği ya da köle haline getirebileceği bir duruma düşmektedir. Farklı kabile/topluluklara mensup kişiler arasında işlenen suçlarda ise, ceza verme yetkisine sahip, ortak bir üstün otorite bulunmadığı için, öç alma isteği devreye girmiş; cezalar henüz şahsileşmemiş olduğu için mağdur, intikamını suçlunun bulunduğu toplumdan herhangi birisine yöneltebilmiştir. Bu durum, kabileler/topluluklar arasındaki çatışmayı, şiddeti giderek artan bir kan davası şekline dönüştüreceğinden bazı kurumlar geliştirilmiştir. Bunlardan birisi “gönüllü sürgünlük” tür (exile volontaire).⁷⁵ Burada fail kabilesini terk ederek, mağdur kabilenin hiddetinin yatışmasını ve taraflar arasında barışın sağlanabilmesini amaçlar. Ancak söz konusu uygulama, kişinin intikam duygusunu her zaman yok etmemiştir. Bu durumda bir başka yöntem olan, kabilenin kolektif sorumluluktan kurtulmak istemesi, ancak failin gönüllü sürgüne yanaşmaması halinde, kabilenin suç failini kovması (abondan noxal) usulü ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Söz konusu iki kurum, eski devirlerde karşımıza çıkan önemli sürgün uygulamalarıdır.

Devletin henüz varolmadığı ilkel dönemlerde kişisel intikama dayanan adalet anlayışı meşru kabul edilirken, devletlerin oluşmasıyla birlikte kamu adaleti ortaya

⁷⁵ Gönüllü sürgünlük hakkında detaylı bilgi için bkz. Feda Şamil **ARIK**, “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, AÜDTCF, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 17, S. 28, Y. 1995, s. 11.

⁷⁶ Sulhi **DÖNMEZER** - Sahir **ERMAN**, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku - Genel Kısım, Beta Yay., C. 1, B. 13, İstanbul 1997, s. 39 - 43. Eski devirlerde ceza hukuku uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Sulhi **DÖNMEZER** - Sahir **ERMAN**, Ceza Hukuku Dersleri - Umumi Kısım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s. 17 - 27; **ARIK**, s. 8 - 10.

çıkmiş olup,⁷⁷ bu doğrultuda sürgün cezası da en eski kanunlarda yer almaya başlamıştır. Sürgün, bir kanun hükmü şeklinde ilk olarak Asurluların “Ana İttisu” Kanunu’nda, “*Eğer bir evlat, anasına, sen benim anam değilsin derse, yarı kafasını traş edecekler, onu şehrin etrafında dolaştıracaklar ve evden kovacaklardır.*” (29. kısım), “*Eğer bir baba, evladına sen benim evladım değilsin derse, evi ve duvarı kaybedecektir. (evden ve evin çevresinden mahrum olacaktır.)*” (34. kısım) şeklinde yer almıştır.⁷⁸ Sonraki dönemde Hammurabi Kanunu’nda⁷⁹ “*Eğer bir adam kızı ile yatarsa, o adamı şehirden çıkartacaklardır.*” (154. kısım) şeklinde ensest suçu, sürgün cezası ile karşılık görmüştür. Yine “*Eğer bir adam babasının ölümünden sonra çocuk dünyaya getirmiş analığının koynunda yakalanırsa o adam babasının evinden uzaklaştırılacaktır.*” (158. kısım) şeklindeki hükme göre, baba ölse bile üvey annesi ile oğul arasındaki cinsel ilişki hoş görülmeyerek sürgün gibi ağır bir yaptırımla karşılanmıştır.⁸⁰

Antik çağda, Anadolu’da medeniyet kurmuş olan Hitit Kanunlarında, “*Eğer onun erkek köleleri veya kadın köleleri (lanet edilecek bir eylem) yaparlarsa, o zaman onları alıp götürsünler ve birini bir kente ve diğerini bir başka kente yerleştirsünler...*” şeklindeki hükme rastlanmıştır (196. madde).⁸¹ Yine Perslerde de sürgün uygulamaları

⁷⁷ “Zira intikam, zulmün kolunu bükeceği yerde o kolu çift kılıyor; mevcut zulme bir yenisini ekliyordu.” Vasfi Raşid **SEVİĞ**, “Cezanın Tarihi Menşei”, AÜHFD, C. 12, S. 3, Y. 1955, s. 9 - 23.

⁷⁸ Mebrure **TOSUN** - Kadriye **YALVAÇ**, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi - Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Yay., B. 2, Ankara 1989, s. 47.

⁷⁹ Hammurabi Kanunu, Mezopotamya’nın ilk kanunu değildir. Bundan önce Sümer, Akad gibi Sami halkının oturduğu ve hâkim olduğu şehirlerin, Hammurabi Kanunları içerisinde de yer alan, yerli kanunları bulunmaktadır. Hala kesin olarak bilinmemekle birlikte M.Ö. 1728 - 1686 yılları arasında yaşadığı düşünülen Hammurabi, eski Babil soyunun on bir kralının altıncısı ve en ünlüsüdür. Bu ününü, Mezopotamya’nın büyük küçük şehir devletlerini, Sümer ve Akad ülkelerini fethederek büyük bir krallık kurması ve ülkesinde uygulanan kanunları derleyip; hatta kısmen bunlar üzerinde reformlar yaparak bir kanunname meydana getirmiş olmasından alır. Yani Hammurabi Kanunları, bu imparatorlukta bulunan ve geçerli olan kanunların tadil ve ıslah edilmiş şekilleri ile yeni ilave edilen maddelerden oluşmaktadır. **TOSUN** - **YALVAÇ**, s. 3 - 10.

⁸⁰ Hammurabi Kanunu’ndaki ilgili hükümler için bkz. **TOSUN** - **YALVAÇ**, s. 200 - 201.

⁸¹ İlgili maddede geçen “*Lanet edilecek eylem*” ibaresi ile kastedilen cinsel ilişkide bulunmaktır. Bu anlam, söz konusu maddenin bağlantılı bulunduğu 187. maddeden itibaren yer alan bölümden anlaşılmaktadır. Fiorella **İMPARATİ**, Hitit Yasaları, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev. Erendiz **ÖZBAYOĞLU**), Ankara 1992, s. 173 - 181.

görülmüş olup, hatta bir görüşe göre, toplu sürgün anlamında tehcirin Anadolu’da ilk sistematik uygulayıcıları oldukları ileri sürülmüştür.⁸²

Yahudi hukukunda da sürgüne benzer uygulamalar görülmektedir. Örneğin Tevrat’ta taksirle adam öldürme suçunda, kasten adam öldürmede olduğu gibi, ölenin öcünü alacak kişinin öldürme hakkı bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak taksirle adam öldürmede topluluk, öldüren kişiyi öç alma hakkı olan kişiden korumakla yükümlü olmuştur. Bu korumayı sağlamak için, o kişiyi “sığınak kentler” olarak adlandırılan yerlerden birisine göndermesi gerekmekte olup, kurallar gereğince kişinin burada olduğu müddetçe öldürülmesi uygun görülmemiştir. Tevrat’ta ayrıca, falcılık yapmak, cincilere, ruh çağıranlara danışmak yasaklanmış ve bu kimselere danışanların halkın arasından atılacağı ifade edilmiştir.⁸³

Eski Yunan’da ise sürgün cezasının daha çok adam öldürme fiili sonucu verildiği görülmüştür. Burada siyasi anlamda uygulanan bir sürgün çeşidi olan “ostracismos”⁸⁴ ortaya çıkmış; böylece bazı vatandaşların fazla nüfuz ve kudret kazanıp, tiranlık kurmalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Roma’da ise sürgün (exsilium), başlangıçta ölüm cezasından kurtulmak için kullanılmıştır. Kişi, ölüm hükmü ilan edilmeden önce gönüllü sürgüne giderek ölüm cezasından kurtulabilecektir. Esasen Yunan medeniyetinin başında, köken ve aidiyet hususları sürgünden çok daha önemli addedilmekte olup, bu bağlamda Sokrates’in de savunmasında sürgün seçeneğini ölüm cezası karşısında reddetmiş olduğu görülür. Dolayısıyla bu durum o dönem için yurttaş olarak ölmenin sürgünden daha şerefli olduğu anlayışının bir göstergesi olabilir. Ancak medeniyetin ilerleyen dönemlerinde yasalaşarak Roma hukuku haline gelecek olan Yunan pratiğinde, bazı durumlarda ölüme mahkûm edilmiş kişiye ölüm yerine sürgünü seçme imkânı tanınması, kişinin ailesini ve dostlarını kendi idamına tanık olmanın

⁸² Pervin **ERBİL**, Anadolu’ya Ağlıyordu Niobe - Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları, Sorun Yay., B.1, İstanbul 2001, s. 15.

⁸³ Sığınak kentler (Sayılar 35: 6 - 34, Yasanın Tekrarı 4: 41 - 43), taksirle adam öldürme suçunun yaptırımı (Sayılar 35: 22 - 28, Yasanın Tekrarı 19: 4 - 6) ve falcılık yapmak, cincilere, ruh çağıranlara danışma suçunun yaptırımı (Sayılar 19: 26 ve 31 - 20: 6, Yasanın Tekrarı 18: 10 - 11) hakkındaki hükümler için bkz. **TEVRAT**.

⁸⁴ Tiran olma eğilimi olan kişilerin tespiti için ise şehir meydanına konulan bir çömleğe vatandaşların tiran olma emelinde olduklarını tahmin ettikleri kişilerin ismini yazarak atmaları sonucu, eğer altı bin kişi aynı isimi yazmışsa o kimse on yıl süre ile Atina’dan uzaklaştırılırdı. Ancak sonrasında kurum, amacından saptırılarak demokratlarca oligarşik partinin kuvvetli liderlerini sürmek için kullanılmıştır. Alaeddin **ŞENEL**, Eski Yunan’da Siyasal Düşünüş, Sevinç Yay., Ankara 1968, s. 69 - 70.

getireceği utanç ve kederden esirgeyecek olması sebebiyle Sokrates'in tercih ettiği yoldan daha şerefli bir uygulama haline gelmiştir.⁸⁵ Daha sonrasında ise ister geçici, ister kalıcı olsun veya suçlunun vatandaşlığı elinden alınarak müsadere uygulansın ya da uygulanmasın, adam öldürme suçunun dışında da sürgün uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁶ Burada dikkat çekici olan Romalıların bu cezayı üst sınıftaki insanlara uygularken, alt sınıftakiler için daha çok iş gücü gerektiren eylemleri tercih etmeleridir.⁸⁷

Eski Yunan'daki kadar sık görülmemekle birlikte Arapların da İslam öncesi dönemde sürgün yöntemini, “hal” adı altında, suçlu bireyi barındıran ailenin suçtan zarar görmesini engellemek amacıyla uyguladıkları ifade edilmiştir.⁸⁸

İslam hukukunda ise ilk olarak Kur'an'da hem bir ülke veya belde halkının topluca oradan çıkarılması anlamında, hem de hukuki yaptırım niteliğinde sürgün uygulamalarından söz edilmekte; birçok ayetten toplu sürgünün, tarih boyunca güçlü toplumların güçsüz toplumlara karşı gerçekleştirdiği yaygın bir uygulama ve etkili bir sosyal yaptırım niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bizzat Hz. Muhammed'in, Medine'de devlet başkanı sıfatı ile kamu yararını gözeterek çeşitli sebeplerle toplu ve ferdi sürgün cezaları uyguladığı rivayet edilmiştir. Dört Halife Dönemi'nde de varlığını devam ettiren sürgün cezasına, Hz. Ömer Dönemi'nde özellikle toplumun ahlakını ve kamu düzenini bozan hareketler açısından başvurulmuştur. Hz. Osman Dönemi'nde ise daha çok siyasi gerekçelerle uygulanan sürgüne, Emevi ve Abbasi Dönemleri'nde de çeşitli

⁸⁵ SENNETT, s. 71 - 73.

⁸⁶ Örneğin adam öldürme suçu dışında, Tiberius zamanında batıl inançlara saplanıp bunları uygulamakla suçlanan 4.000 azad edilmiş köle Sardunya'ya sürülmüştür. **Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, C. 11, Meydan Yay., İstanbul 1981, s. 666.

⁸⁷ Antik Yunan ve Roma'daki sürgün usullerine ilişkin bilgiler için bkz. Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, s. 223; The New Encyclopedia Britannica, “Exile and banishment”, s. 631.

⁸⁸ İslamiyetin ortaya çıkmasından önce en meşhur hal, Mısır fatihi Amr bin As'ın uygulatmış olduğu halidir. Amr, başka bir kabileye mensup olan Amare ile ticaret için Habeşistan'a gitmekteyken yolda Amare, Amr'ın karısına göz dikmiş ve geminin kenarında duran Amr'ı denize atmıştır. Amr yüzüp tekrar gemiye çıkmış ve Amare'den intikam almak için pederine yazarak onu hal etmesini istemiştir. Bunun üzerine Amare'nin kabilesi onun hakkını aramaya mecbur kalmamak için onu hal etmişlerdir. SEVİĞ, “*Cezanın Tarihi Menşei*”, s. 36 - 37.

sebepler ve amaçlarla sıkça rastlanmıştır.⁸⁹ Görüldüğü üzere cezalandırma yöntemi olarak sürgüne İslam tarihi boyunca geniş bir uygulama alanı tanınmıştır.

Zamanla sürgün uygulamaları, genel cezalara alternatif bir ceza olarak gelişmeye başlamıştır. 18. yüzyıla kadar çeşitli Avrupa ülkeleri, genelde hükümlüler ve sürgünler için özellikle uzak ve deniz aşırı topraklarda ceza kolonileri oluşturma yoluna giderek, Amerika, Avustralya ve Sibirya kolonilerini bu amaçla kullanmıştır. İngiltere açısından ise uzun süre, Amerikan kolonileri bu işlevi görmüştür. Amerikan bağımsızlık savaşından (1775 - 1783) sonra, Amerikan kolonilerinin yerini Avustralya kolonileri almış ve İngiltere'deki suçlular, 19. yüzyılın ortalarına kadar Avustralya'ya gönderilmiştir. Fransa'nın ise Afrika, Yeni Kaledonya ve Fransız Guyanası'nda ceza kolonileri olup, ünlü şeytan adasının da bulunduğu Fransız Guyanası, en korkunç sürgün yerlerinden birisini oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında dahi kullanılan kolonilerde, mahkûmlar ağır iş görüp, çok az gıda almış ve sistemli bir şekilde işkenceye uğramıştır. Rusya çarlık rejiminin, bir sürgün yerine dönüştürdüğü Sibirya da Sovyet dönemi boyunca aynı amaçla kullanılmıştır. 19. yüzyıl sonları ile özellikle 20. yüzyıla gelindiğinde ise siyasi nedenler, sürgün için temel neden oluşturmaya başlamıştır.⁹⁰

B. OSMANLI CEZA HUKUKUNDA SİYASİ İKTİDARIN ETKİNLİK ALANI ve BU ANLAMDA SÜRGÜN CEZASI

1. Osmanlı Devleti'nde Hukuki Yapı

Osmanlı Devleti'nde hukuk sisteminin temelini oluşturan İslam hukukunun, özellikle kamu hukukuna ilişkin alanlarda genel, belli başlı ilkeler ifade ederek, boşluklar bırakması, devletlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlara göre yönetim anlayışında esnek ve dinamik hareket edebilmesine imkân tanımıştır.⁹¹

⁸⁹ Nebi **BOZKURT**, TDVİA, "Sürgün", C. 38, Y. 2010, s. 166 - 167.

⁹⁰ The New Encyclopedia Britannica, "Exile and banishment", s. 631; Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, s. 223.

⁹¹ AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 65 - 66; Mehmet **AKMAN**, Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, Eren Yay., B. 1, İstanbul 2004, s. 15 - 16; Ahmet **AKGÜNDÜZ**, Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986, s. 3 - 4; Carlo A. **NALLİNO**, "İslam Hukuku", (Çev. Akif ERGİNAY), AÜFHD, C.11, S.1, Y. 1954, s. 543.

İslam hukukunda ayrıntılı olarak düzenlenmeyen ve zamanın gereklerine göre devlet başkanının takdirine bırakılan özellikle kamu hukuku alanlarında, yönetilen topluluğun yararına ve şeriata aykırı düşmeyecek şekilde düzenlemeler ve uygulamalar yapma yetkisi ve aynı zamanda bu şekilde meydana getirilen yüksek hükümler “siyaset-i şer’iyye” olarak ifade edilmiştir.⁹² Dolayısıyla adaletin gerçekleştirilmesi, kamu yararının sağlanması ve devletin bekası amacıyla, İslam hukukunun bir alternatifi değil, yardımcısı ve tamamlayıcısı mahiyetindedir.⁹³ Nitekim Osmanlı Devleti’nde siyaset-i şer’iyye’nin, örfi hukukun oluşumunda etkili unsurlardan biri olduğu görülmektedir.

Devletin yüksek otoritesini elinde tutan ve İslam hukuku uyarınca sınırlı yasama yetkisine sahip organ olarak ulu’l-emr, kendisine tanınan bu yetki dâhilinde şer’i hükümleri uygulama amacıyla kanun tanzim edebilir; mevcut içtihadi görüşlerden birisini kamu yararını esas alarak tercih edebilir; hakkında içtihadi de olsa hiçbir hüküm bulunmayan meseleleri, uzman hukukçuları bir araya getirerek çözüme kavuşturabilir ya da kendisine tanınan içi boş yasama yetkisine dayanarak bazı hukuki düzenlemelerde bulunabilir. Osmanlı Devleti’nde bu doğrultuda yasama yetkisine dayanılarak kabul edilen düzenlemelere örfi hukuk denilmiştir.⁹⁴ Örfi hukuk uzun bir süreç içerisinde yavaş yavaş oluşan, bu sebeple şer’i hukukun aksine, zamana ve şartlara göre değişebilen bir nitelik arz eder.⁹⁵

Hükümdar, İslam hukukunun vermiş olduğu yetki çerçevesinde örfi hukuku meydana getirirken, genellikle esas aldığı ana kaynaklardan biri, toplumda zaten var olan ve toplumun benliğinden süzülen gelenekler, yani örf ve adetlerdir. Ancak örfi hukuk ile örf ve adet birbirine karıştırılan yakın kavramlar olmasına rağmen, farklı hususları kapsamakta olup aralarındaki temel ayrım hükümdarın iradesidir. Eğer

⁹² Uriel **HEYD**, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford Yay., 1973, s. 199; NALLİNO, s. 544; H. Yunus **APAYDIN**, “Siyaset-i Şer’iyye”, TDVİA, C. 37, Y. 2009, s. 229. Siyaset-i Şer’iyye, BİLMEN tarafından; *İnsanlığın barış ve düzeni için şeriatın kabul ederek gerekli gördüğü bir kısım yüksek hükümlerden ibarettir, şeklinde ifade edilmiştir. (sadeleştirilerek aktarılmıştır.)* Ömer Nasuhi **BİLMEN**, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 3, İstanbul Matbaacılık 1950, s. 23.

⁹³ APAYDIN, “Siyaset-i Şer’iyye”, s. 229 - 303.

⁹⁴ CİN - AKGÜNDÜZ, s. 198, 202.

⁹⁵ AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 67; Ömer Lütfi **BARKAN**, “*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi*” İÜHF, C. 11, S. 3 - 4, Y. 1945, s. 218.

hükümdarın iradesiyle örf ve adet kanunlaştırılmışsa, örfi hukuk haline gelir. Bugün örf ve adet anlamında kullandığımız örf, Osmanlı'da daha ziyade “örf-i maruf” ya da sadece “adet” şeklinde; örfi hukuk, “örf”/“örf-i sultani”; örfi hukuku icra eden siyasi otorite ise, “ehl-i örf” şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁶

Fatih döneminde önemli hizmetlerde bulunmuş ünlü tarihçi Tursun Bey, örf kelimesini ilk kez kullanmış olmakla birlikte, Farabi ve Nasireddin gibi ustaların fikirlerine dayanarak,⁹⁷ eserinde devrin devlet ve hukuk anlayışına ışık tutan görüşlere yer vermiştir. Söz konusu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz: İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birlikte yaşamaya muhtaçtır. Ancak kendi hallerine bırakılmaları ve bir düzen kurulmaması halinde, çatışma ortamı hâkim olur. Dolayısıyla düzeni sağlamak için bazı tedbirler gerekir ki bu türden tedbirlere “siyaset” denir. Eğer bu tedbirler hikmet esasına göre olursa buna “siyaset-i ilahî” yani “şeriat” denir. Bunun yanı sıra, insanlar arasında kendisine bahşedilen akıl ve düşünme kabiliyeti ile hakiki kemal sahipleri meydana gelebilir. Eğer ki bu tedbirler, kemal sahibi olan hükümdar tarafından akla dayanılarak “nizam-ı âlem” için konulmuşsa, bunlara “siyaset-i sultani” veya “yasag-i padişahî” denilir ve örfi hukuk olarak adlandırılır.⁹⁸ Buna göre, ilgili dönemde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu uygulamalarla paralellik gösterecek şekilde, şeriatın ebedi ve her şeyi kapsayan karakteri kabul edilmiş; ancak bunun yanı sıra, kendisini bir İslam devleti olarak tanımlayan Osmanlı Devleti'nin örfi hukuk uygulamalarına İslam ile bir açıklama getirilerek dini anlamda da meşruluk sağlanmaya çalışılmıştır.

Nitekim konumuz açısından “kamu menfaati için alınan tedbirler” anlamında siyaset, tam olarak örfi hukukun kendisini teşkil etmektedir.⁹⁹ Bu sayede Türk hükümdarlarına, iktidarları üzerinde başka otorite tanımayan mutlak karakterleriyle

⁹⁶ İNALCIK, Devlet, Hukuk, Adalet, s. 27; Mehmet **AKMAN**, “Örf”, TDVİA, C. 34, Y. 2007, s. 93. “Örf”, BİLMEN tarafından; *akılların şahitliği ile tanınıp herkes tarafından kabul edilen güzel şeylerdir. Kimin tarafından konulduğu belli olmayıp her tarafta geçerli ise “genel örf”; belli bir yere, belli bir kesime ait ise “özel örf” adını alır, şeklinde tanımlanmıştır.* (sadeleştirilerek aktarılmıştır.) Ömer Nasuhi **BİLMEN**, Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 1, İstanbul Matbaacılık 1949, s. 12.

⁹⁷ Ahmet **MUMCU**, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yay., B. 4, Ankara 2017, s. 33.

⁹⁸ **Tursun Bey**, Tarih-i Ebü'l - feth, (Haz. Mert TULUM), Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 12.

⁹⁹ **MUMCU**, Siyaseten Katl, s. 41.

uyumlu olarak, İslam hükümlerine de aykırılık oluşturmaksızın, geniş hareket kabiliyeti sağlanmış olmaktadır.¹⁰⁰

Bununla birlikte şer'i-örfi hukuk uyumunun sağlanması için alınan tedbirlere ve gösterilen titizliğe rağmen, uygulamada her zaman örfi hukukun, şeri hukuka uygun olarak ortaya çıktığı söylenemez.¹⁰¹ Dolayısıyla devlet menfaati ve bekasını daima ön planda tutan bir devlet olarak Osmanlı'da örfi hukuka ilişkin uygulamalar, meşruiyet sağlamak açısından şekli olarak İslam hukukuna uygun gösterilmeye çalışılsa da bu durum her zaman gerçekleşmemiştir.

2. Osmanlı Ceza Hukuku ve Siyasi İktidarın Etkinlik Alanı: Tazir Cezası

a. Osmanlı Ceza Hukukunun Yapısı

İslam ceza hukuku, fıkıhta ukubat başlığı altında incelenmiş olup, dini nitelikli bir hukuk sistemi olması sebebiyle buradaki suç ve ceza kavramları günümüz hukukundan daha geniş bir anlam taşımaktadır.¹⁰² Zira İslam ceza hukukunun konusunu suç değil, günah oluşturmakta¹⁰³ ve dolayısıyla insanların işledikleri eylemlerden haram olanları kapsamaktadır.¹⁰⁴ İslam hukukunda Kur'an ve sünnet ile belirlenen cezalar,

¹⁰⁰ İNALCIK, Devlet, Hukuk, Adalet, s. 28 - 29.

¹⁰¹ MUMCU, Siyaseten Katl, s. 26 - 27; İNALCIK, Devlet, Hukuk, Adalet, s. 39; Sami ZUBAİDA, İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., (Çev. Burcu KOÇOĞLU BİRİNCİ - Hasan HACAK), B. 1, İstanbul 2008, s. 178 - 179, 181. Şer'i hukuk ile örfi hukuku bağdaştırma çabalarına örnek vermek gerekirse; örfi hukuk kurallarının oluşturulmasında önemli rolleri olan nişancılar, iyi derecede İslam hukuku eğitimi almışlardır. Yine örfi hukukun oluşumunda önemli yere sahip Divan-ı Hümayun'da Anadolu ve Rumeli kazaskeri gibi şer'i hukukun önemli temsilcileri yer almaktadır. Bir diğeri, örfi ve şer'i hukuka ilişkin davalara, aynı mahkemede yani, şer'iyye mahkemesinde bakılmaktadır. AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 74 - 75. REPP, örfi ve şer'i hukukun tam olarak bağdaştırılamaması altında yatan sebebi, şeriatın evrensel ve sistematik olarak gelişmiş karakterine karşın örfi hukukun sınırlı, üstün, pragmatik ve uygulamaya dönük yapısının bir tezat oluşturması olarak ifade etmiştir. Richard C. REPP, "Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şeriat", Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslam Hukuku, Aziz El-Azme, (Çev. Fethi GEDİKLİ), İz Yay., İstanbul 1992, s. 162.

¹⁰² Şamil DAĞCI, İslam Ceza Hukukunda Müessir Filler, Ankara 2016, s. 29. İslam hukuku genel olarak "ibadet", "muamelat" ve "ukubat" şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutulmuş olup, bunlardan ceza hukuku ile ilgili kısım "ukubat" başlığı altında ele alınmıştır. Mustafa Cevat AKŞİT, İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 33; Timur DEMİRBAŞ, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yay., B. 5, Ankara 2007, s. 84.

¹⁰³ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 93.

¹⁰⁴ ÜÇÖK, "İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", s. 126 - 127.

Müslüman ve diğer ehl-i kitapların, beş değer olan akıl, din, can, ırz ve malının korunmasını, insanların genel ve özel yararını denge içerisinde tutmayı amaçlamaktadır. İslamiyet, suç işlenmesinin en aza ineceği bir hayat ve toplum tarzı kurmaya, toplum düzenini olumsuz etkileyen eylemlerin meydana gelmesini ve aleniyet kazanmasını önlemeye önem vermektedir. Dolayısıyla dini ve ahlaki sistem, suçluyu cezalandırmak dışında ıslah etmeyi ve suç işlemeyi kolaylaştıran sebepleri ortadan kaldırmayı da hedef almakta; intikam amacı gütmemektedir. Bu sebeplerle, hukuki açıdan zorlayıcı tedbir niteliğindeki ceza, bir amaç değil, İslam'ın söz konusu hedeflerinin gerçekleşmesinde son çare olarak başvurulmuş bir araçtır.¹⁰⁵

İslam ceza hukukunda suçlar, birkaç açıdan sınıflandırılmıştır. İlk ayırım, zarar verdiği hakka yönelik olarak, Allah/toplum hakkını ihlal eden, şahıs hakkını ihlal eden ya da her ikisini birden ihlal eden suçlar şeklindedir. Bunun yanı sıra yaygın olarak, esaslarının İslam hukuku kaynaklarında açık olarak belirlenip belirlenmediğine göre¹⁰⁶ “had”, “kısas- diyet” ve “tazir” cezasını gerektiren suçlar şeklinde de bir sınıflandırma söz konusudur.¹⁰⁷

Maddi açıdan son derece sınırlı bir yapıya sahip olan İslam ceza hukukunda, sadece kişi haklarını ve kamu düzenini çok yakından ilgilendiren had ve kısas/diyet cezalarını gerektiren belirli tip suçlar ve cezaları düzenlenmiştir. Bu alanda öngörülen ispat şartları da, sınırlı olarak ortaya konulmuştur. Fakat tazir alanında, bir fiili suç olarak belirleme ve ona ilişkin ceza öngörme yetkisi, belirli esaslar çerçevesinde devlet

¹⁰⁵ Ali **BARDAKOĞLU**, “Ceza (Fıkıh)”, TDVİA, C. 7, Y. 1993, s. 472, 475; AKŞİT, s. 34 - 35; KARAMAN, s. 152.

¹⁰⁶ UDEH, had, kısas - diyet ve tazir ayırımının, suç ve cezaların ağırlıkları dikkate alınarak yapılmış bir ayırım olduğunu iddia eder. Abdulkadir **UDEH**, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku - Genel Hükümler, C. I, (Çev. Ali ŞAFAK), Kayihan Yay., B. 2, İstanbul 2012, s. 108.

¹⁰⁷ BARDAKOĞLU, “Ceza (Fıkıh)”, s. 473; CİN - AKYILMAZ, s. 233; DAŞÇIOĞLU, s. 27. Had, kısas, diyet ve tazir olmak üzere dörtlü ayırma tabi tutanlar da bulunmaktadır. ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 94. YAKUT, had, kısas - diyet ve tazir terimlerinin cezaları tanımlamak için kullanıldığını söyler. Esra **YAKUT**, Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları, Seçkin Yay., B. 2, Ankara 2015, s. 17. Fakat AYDIN, bu terimlerin esas ceza için kullanıldığını kabul etmekle birlikte, suçlar için kullanımının da büyük yaygınlık kazanması dolayısıyla suç anlamında da kullanılabileceğini ifade eder. AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 154. (Araştırmamızda, söz konusu terimler, ilk anlamını karşılar mahiyette, ceza anlamında kullanılacaktır.)

başkanına (ulu'lemlr) bırakılmıştır.¹⁰⁸ Devlet başkanına bu alanda yetki tanınmasının altında yatan neden ise İslam ceza hukukunun zamanın, durumun ve toplumun değişen karakterine uygun olarak kendisinden beklenen amaçları, layıkıyla yerine getirmesini sağlamaktır.

Bu doğrultuda devlet başkanının sahip olduğu yetkileri, İslam ceza hukukundaki yargılama ve esasa ilişkin genel ilkelere uygun kullanması gerektiği şüphesizdir. Söz konusu ilkeler, ilk dönemlerden itibaren çağının ilerisine geçmiş olup, felsefesi günümüz suç ve ceza siyaseti ile pek çok noktada benzerlikler gösterir. Örnek olarak, suç ve cezaların henüz tam olarak kişiselleştirilmediği bir dönemde ortaya çıkmış olmasına rağmen, birkaç istisna dışında İslam ceza hukukunda yer alan “suç ve cezaların şahsiliği ilkesi”;¹⁰⁹ sanığın suçsuzluğu ve borçsuzluğunun esas olduğuna ilişkin, Osmanlı Devleti’nde “beraet-i asliye” olarak ifade edilen “masumiyet karinesi”; sanığın suçu işlemediği yönünde bir şüphenin olması halinde cezanın uygulanmaması hususundaki “şüpheden sanık yararlanır” ilkesi¹¹⁰ ve adaleti gerçekleştirmeyi amaç edinen “yargılamanın çabukluğu” ilkesi gösterilebilir.¹¹¹

Osmanlı Devleti’ndeki ceza hukuku uygulamasına baktığımızda, söz konusu ilkelerin ceza hukukunda yer bulmasına rağmen, örfi hukuk kapsamındaki kanunnamelerin İslam hukukuna uygunluğu hususu, görüş farklılıklarına neden olmuştur. Bazı yazarlar, bu sahada İslam hukukunun ilkelerine riayet edilmediği, ondan tamamen bağımsız hareket edildiğini iddia ederken;¹¹² bazıları ise tam aksine, İslam hukukuna herhangi bir aykırılığın mevcut olmadığını savunmuştur.¹¹³ Bu iki zıt görüşe karşılık bazı yazarlar, kanunnamelerin İslam hukukunun tanıdığı yetki ile onun

¹⁰⁸ CİN - AKGÜNDÜZ, s. 315; HEYD, “*Kanun ve Şeriat*”, s. 633.

¹⁰⁹ CİN - AKYILMAZ, s. 231; Rudolph **PETERS**, *Crime and Punishment in Islamic Law, Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty - first Century*, Cambridge University Press 2005, s. 20.

¹¹⁰ AKŞİT, s. 99 - 101.

¹¹¹ AKMAN, *Ceza Yargılaması*, s. 20 - 22.

¹¹² Coşkun **ÜÇÖK**, “*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III*”, AÜHFD, C. 4, S. 1, Y. 1947, s. 60 - 61.

¹¹³ AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 804; KARAMAN, s. 160 - 162; EKİNCİ, s. 170 - 174.

tamamlayıcısı mahiyetinde olmakla birlikte, özellikle tazir alanında mevcut ilke ve kuralların, sanığın aleyhine olacak şekilde daha esnek yorumlandığını¹¹⁴ ve İslam hukukunca kabul edilmeyecek uygulamaların zaman zaman ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Örneğin ölüm cezası başta olmak üzere suç ve ceza dengesini gözetmeyen ağır cezalar¹¹⁵ ve örfi suçların ispatında meşru bir vasıta olarak kullanılan işkence usulü¹¹⁶ kanunnamelerde yer bulmuştur. Bununla birlikte örfi veya şer'i cezanın mutlaka kadı kararına dayanması gerekliliği, Osmanlı hukukunda önemle benimsenmiş olmasına rağmen, örfi cezalarda ehl-i örfün takdir yetkisinin devreye girdiği görülmüştür.¹¹⁷

Bu açıklamalar ışığında şer'i hukukun, her zaman Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Esasen burada ortaya çıkan görüş farklılıkları, devlet başkanına tanınmış yetkinin amacı konusunda, İslam hukukunun bakış açısına göre çeşitli yorumlara imkân tanıyan esnek karakterinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde, mali, askeri, siyasi vb. gereksinimler karşısında iktidarın oluşturduğu ceza politikalarında, tazir kavramı üzerinden İslam hukukundan farklı uygulamalara yer verildiği görülmektedir.

b. Tazir Cezası

Osmanlı ceza hukukunda önemli bir yere sahip olan tazir, çevirmek, uslandırmak, ıslah etmek anlamlarını karşılamakla birlikte, İslam hukukunda had ve kısas - diyet cezaları dışında kalan, miktarı ve esasları Kur'an ve sünnet tarafından tespit edilmemiş cezaları ifade etmektedir.¹¹⁸ İslam hukuku, had ve kısas - diyet gerektiren

¹¹⁴ AKMAN, Ceza Yargılaması, s. 137.

¹¹⁵ AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 75; HEYD, “*Kanun ve Şeriat*” s. 145 - 146.

¹¹⁶ İslam hukukunda işkence yasağı hakkında detaylı bilgi için bkz. AKŞİT, s. 104 - 112.

¹¹⁷ Mehmet Akif **AYDIN**, “Ceza”, TDVİA, C. 7, Y. 1993, s. 480 - 481; HEYD, “*Kanun ve Şeriat*”, s. 644.

¹¹⁸ CİN - AKGÜNDÜZ, s. 315; MUMCU, Siyaseten Katl, s. 39; YAKUT, Tazir Cezaları, s. 25; H. Tahsin **FENDOĞLU**, Türk Hukuk Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 471; Mehmet Emin **ARTUK** - Ahmet **GÖKCEN** - Caner **YENİDÜNYA**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yay., B. 7, Ankara 2013, s. 67; Riyad **MAYDANİ**, “*Uqubat: Penal Law*”, Law in the Middle East, Vol. I, Origin and Development of Islamic Law, Edited by Majid Khadduri - Herbert J. Liebesny, The Middle East Enstitute, Washington D.C. 1955, s. 227.

suçların aksine, taziri gerektiren suçlarda bir sınır öngörmeyerek, şartlara göre artırmaya ya da eksiltmeye imkân tanımıştır. Ayrıca bu suçların hepsini saymayıp örnek mahiyetinde, sadece kişi ve toplum yararı ile kamu düzenine sürekli biçimde zararlı olanları hükme bağlamakla yetinmiştir.¹¹⁹ Tazir cezası uygulanacak fiilleri esas olarak iki gruba ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, İslam hukukunda yasak olarak belirtilmiş fiillerdir. Bu grup içerisine had veya kısas - diyet suçu iken unsurlarının tam olarak oluşmaması ya da ilgili kişiler tarafından affedilmesi halinde hakkında tazir cezası uygulanan fiiller girmektedir. İkincisi ise İslam hukukunca yasaklanmamış olmakla birlikte, kamu yararı ve düzeni bakımından devlet başkanınca suç olarak öngörülen fiillerdir.¹²⁰

Devlet başkanına tazir alanını belirleme hususunda tanınan bu geniş takdir yetkisi belirli bir amaca hizmet etmektedir. Şöyle ki sosyal hayatta çok çeşitli suçlar var olup, zaman içinde yeni ve farklı suç tiplerinin ortaya çıkması da değişen şartlar göz önüne alındığında kaçınılmazdır. Dolayısıyla bütün suçların öngörülüp düzenlenmesi mümkün olmamakla beraber, mevcut suçlardan başka suçun meydana gelmeyeceği düşüncesi de gerçeğe aykırıdır.¹²¹ Zira tazir cezasını gerektiren suçlar, “*insanoğlunun suç icadı kabiliyetini çalıştırıp icat ettiği suç sayısı kadar*” fazladır.¹²² Bununla birlikte değişen şartlar nedeniyle ortaya çıkan yeni suç tiplerinin ne ölçüde tehlikeli olduğunu da önceden belirleyebilmek imkânsızdır. Bu sebeplerle İslam hukukunda tazir alanı ile ilgili olarak, her dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde genel bir çerçeve çizilmekle yetinilmiş; ayrıntıya girilmemiştir.¹²³

Tazir cezalarının niteliği ve sayısı hususunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları, tazir cezası olarak İslam hukukunda var olan cezalardan

¹¹⁹ UDEH, Genel Hükümler, s. 154; Mustafa **AVCI**, Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş, Mimoza Yay., B. 1, Konya 2008, s. 34; CİN - AKGÜNDÜZ, s. 315. ZEHRA, devlet başkanının tazir alanında ceza tayin etme yetkisini, hukuki açıdan gerekli şartlara sahip olması şartı ile hakimlere havale edebileceğini ifade eder. **Muhammed Ebu ZEHRA**, İslam Hukukunda Suç ve Ceza, (Çev. İbrahim TÜFEKÇİ), İstanbul 1994, s. 270 - 272.

¹²⁰ Detaylı bilgi için bkz. CİN - AKGÜNDÜZ, s. 316 - 317.

¹²¹ ŞENTOP, s. 18.

¹²² ZEHRA, s. 105.

¹²³ YAKUT, Tazir Cezaları, s. 65.

başka türde bir cezanın öngörülelemeyeceğini iddia etmektedir.¹²⁴ Bazı hukukçular ise bu görüşe karşı çıkararak, İslam hukukunca suçlunun ıslahını, başkalarının suçtan uzaklaştırılmasını ve toplumun suç ve suçlunun kötülüklerinden korunmasını sağlayan her türlü cezanın meşru ve hukuki kabul edildiğini ifade etmekle beraber, bu şartları sağlamak kaydıyla İslam hukukunda tanımlanmayan cezaların da öngörülebileceğini savunmaktadır.¹²⁵ Bununla birlikte tazir cezalarında bir üst sınırın varlığı ve bu sınırın ne olması gerektiği hususları da farklı görüşlerin olduğu bir diğer tartışmalı konudur.¹²⁶

Tazir cezalarının bir diğer özelliği, kişiden kişiye ve durumdan duruma farklılık arz edebilecek olmasıdır.¹²⁷ Dolayısıyla uygulanacak tazir cezası kişinin durumuna, şahsiyetine, geçmişine, cezadan ne derece etkileneceğine, suçun unsurlarına ve toplumun etkilenme düzeyine bakılarak belirlenir.¹²⁸ Bu sayede tazir cezaları, herkesin kendi durumuna uygun bir yaptırıma tabi tutularak ıslah edilmesinde önemli bir rol oynar.¹²⁹ Ayrıca kadının, tazir cezasını gerektiren suçlara ilişkin yargılama usulü anlamında da geniş bir takdir yetkisi mevcut olup, burada diğer cezalarda öngörülen sıkı ispat şartları aranmamaktadır. Zira bir kimsenin tazir ile cezalandırılabilmesi için aranan tek ehliyet şartı, ayırt etme gücüne sahip olmasıdır. Tazir cezası verebilmek için yemin, işitme tanıklığı, bir erkeğin veya iki kadının tanıklığı yeterlidir. Yine kadı, diğerlerinin aksine, taziri gerektiren suçlarda, cezayı seçmek, gerekirse birleştirmek, tecil etmek, infazına karar vermek ya da genel olarak çeşitli sebeplerle hükümden veya infazdan

¹²⁴ ÜÇÖK, “İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, s. 51 - 52.

¹²⁵ UDEH, Genel Hükümler, s. 695.

¹²⁶ Burada ikili bir ayrıma gidilmiştir. Eğer söz konusu fiil, had ve kısas - diyet suçu olduğu halde unsurundaki bir eksiklik ya da başka bir nedenle ilgili cezasının uygulanamadığı bir suç ise, bir kısım hukukçular had cezasından daha hafif bir ceza verilmesi gerektiğini ifade ederken; bir kısmı ise istisnaların olabileceğini söyler. Eğer fiil, had ya da kısas - diyet dışında bir suç oluşturuyorsa, bazı hukukçular devlet başkanını suça uygun herhangi bir ceza belirlerken bir sınıra tabi olmayacağını savunurken bazıları ise yine had cezasının altında bir ceza tayin edilmesi gerektiğini savunur. İlgili husus için bkz. KARAMAN, s. 146; ÜÇÖK, “İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, s. 49 - 50; PETERS, s. 67.

¹²⁷ ZEHRA, 279; Tuncay BAŞOĞLU, “Tazir”, TDVİA, C. 40, Y. 2011, s. 200.

¹²⁸ YAKUT, Tazir Cezaları, s. 27.

¹²⁹ BAŞOĞLU, “Tazir”, s. 199 - 200; PETERS, s. 66.

önce veya cezanın infazı sırasında düşmesine ya da cezanın türünün değişmesine karar verme yetkisine sahiptir.¹³⁰

Tazir cezalarını takdir edecek yetkili makam hususunda da İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı vardır. Bir görüşe göre tazir, suç ve suçlunun durumu dikkate alınarak uygulanması gereken bir ceza olduğu için takdir etme yetkisi sadece kadıya aittir ve devlet başkanının bu anlamda yetkisi bulunmamaktadır.¹³¹ Diğer görüşe göre ise takdir yetkisi devlet başkanına ait olup; kadı, devlet başkanına tabi olarak onun çıkardığı ve belirlediği cezaları uygulamaktadır. Yani kadı, yeni ceza takdir ve tespitinde yetkili değildir.¹³² İlgili görüşlerden yola çıkarak meseleyi iki sorunsal üzerinden inceleyebiliriz. Birincisi, eğer burada kastedilen takdir yetkisini genel, yani düzenleyici işlem tayini anlamında bir takdir yetkisi kabul edecek olursak, niteliği düşünüldüğünde tazir cezalarının, bu şekilde bir düzenlemeye uygun olup olmadığı hususudur. İkincisi, söz konusu yetkiyi somut olayda uygulanacak takdir yetkisi olarak düşünürsek, burada kadının yetkili olduğu açık olup; devlet başkanının takdir yetkisi konusunun tartışılacak olmasıdır. Zira bilindiği üzere İslam hukuku uyarınca, devlet başkanının yargı yetkisi bulunmakla birlikte, bunu kadılara havale etmiştir; ancak devlet başkanının yargılama yetkisini kadılara havale etmiş olmakla bu yetkiden tamamen feragat edip etmediği hususunda görüş ayrılığı mevcuttur.

Görüleceği üzere, tazir alanının ana kaynaklarda açıkça ve ayrıntılı olarak düzenlenmemesi, farklı yorumlara yol açarak, belirsiz bir ortam yaratmış ve siyasi iktidarlar tarafından ideolojilerine denk düşen uygulamaların benimsenmesine imkân tanımıştır. Zira ÖZTÜRK'ün ifade ettiği gibi, tazirin İslam hukukuna girişi “*cezası din tarafından belirlenmemiş suçların azaltılması veya durdurulması için kamu otoritesinin (özellikle kadıların) takdir yetkisini kullanarak bazı sakındırıcı, caydırıcı önlemler almaları*”¹³³ amacıyla olmuşsa da zamanla keyfi uygulamalara sahne olmuştur. Bununla birlikte tazir cezalarının devlet başkanı tarafından kanunlaştırılmasına engel bir hükmün

¹³⁰ KARAMAN, s. 145, 150; ARTUK - GÖKCEN - YENİDÜNYA, s. 93 - 94; BAŞOĞLU, “Tazir”, s. 201 - 202; ÜÇÖK, “İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, s. 48 - 49.

¹³¹ ÜÇÖK, “İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, s. 48, 52.

¹³² UDEH, Genel Hükümler, s. 177. İlgili hususta mezheplerin görüşleri için bkz. YAKUT, Tazir Cezaları, s. 55 - 57.

¹³³ ÖZTÜRK, s. 41.

bulunmaması, keyfilğin önlenmesi ve kanunilik ilkesinin bu alanda uygulanabileceğini düşündürmektedir.

Kanunilik ilkesi,¹³⁴ insanlık tarihinde oldukça uzun bir süreçten sonra kabul edilmiştir. İlk dönemlerde siyasi gücü ellerinde bulunduran hükümdarlar karşısında bir değeri olmazken, gerek İslam hukukunda gerek Fransız İhtilali'nden sonra Batı hukukunda hukuki güvenilirlik, en önemli ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkenin sınırlarının tayini, yani olaylarda sıkı sıkıya tatbik edilmesi veya esnetilmesi ya da nereye kadar esnetileceği hususlarında çok sayıda görüş ileri sürülmüştür. Buna göre, kanunilik ilkesinin sıkı bir şekilde uygulanması gerektiği, bu ilkenin özgürlükler ve kişi haklarının tek koruyucusu olduğu, aynı zamanda kişilerin suç sayılan fiilleri önceden bilmeleri sebebiyle suçların önlenmesinde fayda bulunduğu yönündeki klasik görüşlerin karşısında; bütün toplum düzenine aykırı fiillerin önceden tespitinin mümkün olmadığı, kanunilik ilkesi ile kişi özgürlükleri arasındaki ilişkinin mutlak olmayıp, kişi özgürlüğünün hâkimlik teminatı, basın özgürlüğü gibi pek çok ilkenin ve müessesenin birlikte uygulanması halinde mümkün olabileceğini ifade eden pozitivist görüş yer almaktadır.¹³⁵ Sonuç olarak kanunilik ilkesinde esneklik sınırının ne derece olması

¹³⁴ İslam hukukunda bu ilkeye “*beraet*” denilmektedir. Daha geniş bir kapsam ile kişinin borçsuzluğunu da içeren beraet, ceza hukukunda “suç ve cezada kanunilik” ve “kişinin suçsuzluğunun asıl olması” anlamlarını karşılamaktadır. Ali **BARDAKOĞLU**, “Beraet”, TDVİA, C. 5, Y. 1992, s. 471.

¹³⁵ Kanunilik ilkesine yapılan eleştiriler pozitivistlerden gelmekte olup onlara göre suçlu, suçu işlemeyen önce neticelerini hesaplayan normal bir insan değildir. Suçu ferdi bünye ile çevreden gelen birçok sebeplerin birleşmesi yaratır. Dolayısıyla suçun genel önleme özelliği etkin bir unsur sayılmaz. Yaptırımın sadece özel önleme özelliği olabilir; ancak o da hâkimin ceza kanununa mutlak surette bağlı kalması ile gerçekleşemez. Yine bir başka eleştiri, toplum düzenini bozan durumların hepsinin kanunlarla düzenlenmesinin mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla toplum düzenini bozsa dahi ceza verilmeyen durumlar söz konusu olabilir.

Tüm bu eleştirilere yanıt ise klasik görüşü savunanlar tarafından şu şekilde verilmiştir: Öncelikle kanunilik ilkesinin bazı sakıncaları bulunmasına rağmen bu ilkenin kaldırılması ve hâkimlerin kıyas yoluyla hüküm vermeleri, eski keyfi sisteme dönülmesine yol açarak çok daha ciddi sakıncalara neden olur. Ayrıca hâkime yasa dışında kalan fiilleri suç olarak kabul etme yetkisinin verilmesi hâkimlerin olayları algılama biçimleri farklı olabileceğinden ceza adaletinin sağlanmasına da engel olur.

Ancak neticede kanunilik ilkesine getirilen tüm bu eleştiriler, gerçekten her suç tipi için sabit bir ceza tayin etmenin doğru bir yöntem olmadığına anlaşılarak ilkenin eski katı uygulamasının esnetilmesine sebep olmuştur. ARTUK - GÖKÇEN - YENİDÜNYA, s. 95, 100 - 102. İlgili görüşler, kanunilik ilkesinin değerlendirmesi ve gelişimi için ayrıca bkz. Öztekin **TOSUN**, “*Suçların Kanuniliği Prensibi Aleyhindeki Cereyan*”, İÜHFİM, C. 27, S. 1 - 4, Y. 1961, s. 45 - 46, 52 - 59; Zeki **HAFIZOĞULLARI** - Muharrem **ÖZEN**, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, US - A Yay., B. 6, Ankara 2012, s. 21 - 23; DÖNMEZER, Genel Ceza Hukuku, s. 8 - 12; DEMİRBAŞ, s. 111 - 112.

gerektiği, her ülkenin kendi somut koşullarına bağlı olup demokrasi ve özgürlüklere riayet kültürü ile doğru orantılıdır.¹³⁶

Ancak İslam hukukunda kanunilik ilkesi, hem klasik hem de pozitivist görüşleri aynı anda bünyesinde barındıran farklı bir yapı oluşturmaktadır. Modern hukuk sistemleri, suç ve cezaların türü açısından bir ayırım gözetmezken; İslam hukuku, had ve kısas - diyet gerektiren suçlarda hem suç hem de ceza alanında katı bir kanunilik ilkesi öngörmekte, tazir alanında ise çok geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır.¹³⁷ Bu sebeple tazir alanında kanunilik ilkesinin geçerli olup olmadığı, geçerli ise sınırının ne olduğu ve Osmanlı Devleti'nde bunun nasıl uygulandığı hususları, hukukçuların önemle dikkatini çeken tartışmalı bir konu olmuştur. Bazı hukukçulara göre, Kur'an ve sünnette belirli bir cezanın öngörülmemiş olması, bu suçlarda kanunilik ilkesinin olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır.¹³⁸ Zira burada mutlak kanunilik olmasa da siyasi otoriteye yasama yetkisi tanınmış olup, bu sayede hukukun değişen şartlara uyumu kolaylaşmış ve cezaların bireyselleştirilmesi sağlanmıştır.¹³⁹ Ancak bu durumda kadılara gerekli takdir hakkının tanınması hususu önemle vurgulanmış olup; ayrıca kanunla tespit edilecek tazir cezalarının alt ve üst sınırlarının belirlenmesi ve bir suç için birden fazla alternatifli cezanın öngörülmesi şart koşulmuştur.¹⁴⁰ Buna karşın bazı hukukçular ise her ne kadar Tanzimat Dönemi öncesinde kanunnamelerde bazı fiillerin tazir dereceleri ve birtakım cezai hükümler tayin edilmiş olsa da, suçların ayrı ayrı sayılmaması ve verilecek cezaların da önceden belirlenmemesi dolayısıyla, günümüzdeki anlamda bir kanunilik ilkesinin pek çok suçta uygulama alanı bulmadığını ileri sürmüştür.¹⁴¹

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde etkin olarak yer alan siyaset cezalarının, kanunilik ilkesini hükümsüz kıldığı düşünülebilir. Siyaset cezaları, bazı hukukçulara göre tazirin bir çeşidi iken; bazıları ise iki ceza türünün esasında farklı içerik ve amaca

¹³⁶ HAFIZOĞULLARI - ÖZEN, s. 23.

¹³⁷ KARAMAN, s. 150.

¹³⁸ UDEH, Genel Hükümler, s. 172 - 174; CİN - AKYILMAZ, s. 237; AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 159, 163; FENDOĞLU, s. 439.

¹³⁹ DAĞCI, s. 59 - 60.

¹⁴⁰ YAKUT, Tazir Cezaları, s. 65 - 66.

¹⁴¹ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 102; Tahir **TANER**, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", Tanzimat I, MEB Yay., İstanbul 1999, s. 222.

sahip olduğunu ifade eder. Zira tazir cezalarında amaç, öncelikli olarak caydırıcılık ve suçlunun ıslahı iken, kapsamında ölüm dâhil her türlü ceza çeşidinin yer aldığı siyaset cezalarında ise amaç, geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nin özellikle sosyal ve ekonomik sıkıntılarının olduğu dönemlerde, asayiş temin ve merkezîyetçi devlet anlayışını yerleştirmektir. Ayrıca siyaset cezalarında, suçluluğun tespiti kadı tarafından yapıldıktan sonra takdir yetkisi padişah ve onun vekili olan sadrazama aittir. Ancak Osmanlı uygulamasında yüksek mevkideki devlet görevlilerinin de siyaset cezası verebildiği görülmekle birlikte, son aşamada tüm cezalarda olduğu gibi cezanın uygulanması görevi ehl-i örf'e aittir.¹⁴² Dolayısıyla görüleceği üzere yöneticilere tanınan keyfiyet, hukuki güvenilirlik başta olmak üzere, zaman zaman İslam hukukunun temel ilkelerine aykırı bir nitelik arz edebilmektedir.

Sonuç olarak tazir alanında, klasik hukukçuların savunduğu şekilde bir kanunilik ilkesinden bahsedilemez. Felsefi açıdan daha çok pozitivistlerin görüşlerine uygunluk arz etmektedir. Çünkü hangi fiillerin, ne şekilde taziren cezalandırılacakları açık bir surette önceden saptanmadığı ve bu konuda kadılara ve devlet başkanına geniş takdir yetkisi tanındığı için tazir, İslam hukukunu uygulayan devletlerde zaman zaman keyfiliğe yol açan bir uygulama olarak yer almıştır.¹⁴³ Osmanlı Devleti'nde ise tazir cezalarının, bazı istisnalar haricinde kanunnamelerde düzenlenmesine rağmen, devletin zayıflamaya başladığı ve pek çok kurumda yozlaşmanın ortaya çıktığı dönemlerden itibaren keyfi uygulanmasına, bir siyasi baskı ve otorite aracı olarak sıklıkla başvurulabilmektedir. Nitekim sürgün cezasının da tazir uygulaması kapsamında klasik dönemden devletin yıkılışına kadar olan gelişimi incelendiğinde bir baskı aracına dönüşmüş olduğu görülecektir.

c. Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı Ceza Kanunnameleri

İslam hukukunda devlet başkanının yasama yetkisi içinde değerlendirilerek, varolan boşlukların zamanın şartlarına göre düzenlenmesi, Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun bir kanun hukukuna dönüşmesini sağlamış olup, padişah iradesi ile meydana

¹⁴² AYDIN, siyaset cezasını tazirin bir çeşidi sayarken; PETERS, ayrı içerik ve amaca sahip olmaları dolayısıyla farklı kavramlar olduğunu ifade eder. AYDIN, “Ceza”, s. 480; PETERS, s. 67 - 68.

¹⁴³ DEMİRBAŞ, s. 110.

getirilen bu kanunlar, kanunname olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁴ Çoğu kanunnamede yer alan “şer’ ve kanun üzere görülmesi” emri, Osmanlı Devleti’nde örfi hukukun bağımsız ya da şer’i hukuk ile çatışan bir alan olmayıp, şeriat ile birbirlerini tamamladığı öngörülen iki hukuk disiplini olarak kabul edildiğini göstermektedir.¹⁴⁵

Bu çerçevede örfi hukuk alanında ceza hukuku düzenlemelerinin genellikle tüm topluma hitap etmeyip, yerel şartlar dikkate alınarak oluşturulan kanunnamelerle karşılaştırıldığında, İmparatorluğun geneline yönelik olmakla birlikte, ceza hukukunun sadece ihtiyaç duyulan kısımlarını ele aldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Zira kanunnamelerde yer alan ceza hukuku hükümlerinin asıl amacı, keyfiliğin önlenmesi suretiyle kadıların takdir yetkisine bırakılan tazir cezalarındaki sınırları belirleyerek, suç ve ceza dengesini sağlamaktır. Dolayısıyla diyebiliriz ki örfi ceza hukuku yani ceza kanunnameleri, özellikle tazir alanında var olan boşluğun, İslam hukuku tarafından verilen yetki uyarınca doldurulması, gerektiğinde de İslam ceza hukukunun klasik doktrininin genişletici ve amaçsal yoruma tabi tutulmasıdır.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti’nde kesin olarak bilinen dört adet genel kanunname bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fatih Sultan Mehmet’in genel kanunnamesidir. Hatta bilindiği kadarıyla Fatih, tazir cezaları alanında kanunname tanzim eden ilk devlet adamıdır. Daha sonrasında II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni tarafından tazir suç ve cezaları hususunda kanunnameler düzenlenmiş ve genel olarak söz konusu esaslara uyulduğu görülmüştür.¹⁴⁸ Söz konusu kanunnameler her ne kadar İslam ülkelerinde daha önce görülmemiş bir şekilde ceza hukuku alanındaki örfi hükümleri bir araya toplayarak, kanunilik ilkesi açısından fayda sağlamış olsa da Tanzimat Dönemi’ne kadar modern bir kanunlaştırma hareketine dönüşmemiştir. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti’nde hukuk sisteminin esas itibarıyla İslam hukukuna dayanması ve ceza hukuku

¹⁴⁴ AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 67; Halil İNALCIK, “Kanunname”, TDVİA, C. 24, Y. 2001, s. 333 - 334.

¹⁴⁵ Mustafa AVCI, Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Mimoza Yay., Konya 2010, s. 22; ZUBAİDA, s. 177 - 178.

¹⁴⁶ İNALCIK, “Örfi - Sultani Hukuk”, s. 121.

¹⁴⁷ AVCI, Genel Hükümler, s. 23; AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 159.

¹⁴⁸ CİN - AKGÜNDÜZ, s. 320 - 325.

alanına ilişkin şer’i-örfi tüm hükümleri kapsayacak bir kanun yapılmasının akla dahi gelmemiş olmasıdır.¹⁴⁹

Söz konusu kanunnamelerde sürgün cezası, sadece II. Bayezid Dönemi kanunnamesinin bir maddesinde geçmektedir.¹⁵⁰ Sürgün cezasının esas itibarıyla, Tanzimat öncesi dönemde belli suç tipleri için ceza politikası olarak sıklıkla uygulanmasına rağmen, kanun metninde cezaların genellikle “tazir edeler” gibi ifadelerle niteliği açıklanmayarak, takdiri kadıya bırakır şekilde düzenlenmiş olması nedeniyle, hangi durumlarda tercih edildiği anlaşılamamaktadır.¹⁵¹ Ancak bu dönemde öngörülen sürgün cezalarının, genellikle siyasi baskı aracı olmanın dışında, suçlunun ıslahı ve aynı zamanda toplumun refahını sağlamak amacı taşıdığı görülmektedir.

3. Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası

Osmanlı Devleti’nde, çeşitli amaçlara hizmet eden sürgün uygulamaları yer almıştır.¹⁵² Birincisi, yeni fethedilen yerleri Türkleştirmek için iskân amaçlı gerçekleştirilen sürgündür. İkincisi, idari bir yaptırım olarak ifade edebileceğimiz şekilde, devlet görevlisini siyasi ya da siyasi olmayan çeşitli amaçlarla başka bir yerdeki devlet görevine tayin etmek suretiyle gerçekleştirilen sürgündür. Üçüncüsü, çeşitli suçlar karşılığında, tazir ya da had şeklinde bir cezai müeyyide olarak uygulanması durumudur. Son olarak ise cezai bir yaptırım olarak sürgünün, iktidarın isteği doğrultusunda, görünüşte bir yargılama yapılarak ya da yargılamasız bir şekilde, siyasi amaçlarla uygulanmasıdır. Araştırmamızın konusunu da esas olarak sürgünün bu son uygulaması oluşturmaktadır.

¹⁴⁹ Hıfzı Veldet **VELİDEDEOĞLU**, “*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*”, Tanzimat I, M.E.B Yay., İstanbul 1999, ss. 139 - 209, s. 154 - 155.

¹⁵⁰ “*ve yeni giyenleri yasak edüb ilden süreler.*” 1. bab, 4. Fasil, 36. Madde, Ahmet **AKGÜNDÜZ**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 2, Fey Yay., 1990, s. 44.

¹⁵¹ Yargılama sonucunda çoğu hükümde de cezanın niteliğinin belirtilmeyerek “tazir hüküm olunup”, “tazir olundu” “tazirine karar verildiği” gibi ifadeler kullanıldığı görülmektedir. İlgili örnekler için bkz. **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi**, 1 Numaralı Sicil (1513-1521), (Haz. Bilgin AYDIN - Ekrem TAK), İSAM Yay., İstanbul 2008, Hüküm No: 71, s. 130, Hüküm No: 76, s. 132, Hüküm No: 85, s. 135. **İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi**, 3 Numaralı Sicil (1666-1667), (Haz. Fırat GÜNALAN), İSAM Yay., İstanbul 2011, Hüküm No: 1143, s. 874.

¹⁵² HEYD, Criminal Law, s. 304.

Osmanlı Devleti'nde hem askeri denilen kamu görevlilerine, hem de reayaaya uygulanabilen sürgün,¹⁵³ Osmanlı hukuk literatüründe sürgüne gönderilen kişi için birtakım anlam farklılıkları olan “nefy,¹⁵⁴ tağrib, icla, ib'ad” vb. gibi kelimelerle ifade edilmiştir.¹⁵⁵ Sürgün yeri için “menfa”; sürülen kişiler için ise “menfi” terimi kullanılmıştır.¹⁵⁶

Esasında bir ceza yaptırımı olarak sürgünün amacı, suçluyu toplumdan uzaklaştırmanın yanı sıra hem cezalandırmak, hem de ona başka bir yerde yeniden hayata atılma fırsatı vererek, ıslah edilip topluma kazandırılmasını sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde söz konusu amaca çoğunlukla riayet edilmiştir. Ancak devletin zayıfladığı ve içeride iktidarın politikalarına muhalif fikirlerin oluşmaya başladığı dönemlerde, bu fikirlerin yayılmasını önlemek için zararlı görülen kişilerin uzaklaştırılarak, etkinliğini azaltmak amacı güdülmüş; yani siyasi amaçlar etkili olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı, sürgün uygulamasının en çok görüldüğü dönemdir. Hatta bu dönemde sürgün, neredeyse bir devlet politikası haline gelmiştir.¹⁵⁷ Ulaşım ve haberleşme olanaklarının son derece kısıtlı olduğu göz önüne alındığında, dönemin toplumsal ve teknolojik yapısı da iktidar açısından sürgün cezasını son derece işlevsel kılmıştır.

Sürgün cezası, genel olarak 20. yüzyıldan itibaren modern ceza sistemlerinden kaldırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını koruyan sürgün, Türkiye Cumhuriyeti'nde de uzun süre mevzuatta yer almış; ancak 16 Temmuz 1965 tarihinde, Resmi Gazete'de yayımlanan *647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanun*'un

¹⁵³ Osman **KÖKSAL**, “*Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunu*”, OTAM, S. 19, Y. 2006, s. 289.

¹⁵⁴ BİLMEN tarafından “nefy”, “Suçluların bulundukları yerlerden bir müddet için başka yerlere, beldelere uzaklaştırılmasından ibarettir.” şeklinde tanımlanmıştır. (Sadeleştirilerek ifade edilmiştir.) BİLMEN, Kamus, C. 3, s. 22.

¹⁵⁵ Gülbadi **ALAN**, “*19. Yüzyılda Osmanlı'da Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar*”, Türk Tarih Kurumu Yay., Belleten, C. LXXVIII, S. 281, Nisan 2014, s. 245; Abdullah **ACEHAN**, “*Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, S. 5, Y. 2008, s. 13.

¹⁵⁶ M. Çağatay **ULUÇAY**, “*Sürgünler - Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler*”, Türk Tarih Kurumu Yay., Belleten, C. XV, S. 60, Ekim 1951, s. 510.

¹⁵⁷ ACEHAN, s. 20, 27.

Geçici 2. maddesi ile modern ceza ilkeleri dikkate alınarak, insan haysiyetine uygun olmaması ve hükümlüyü sefaletle maruz bırakması gerekçeleriyle¹⁵⁸ yürürlükten kaldırılmıştır.

a. Niteliği

Sürgün hem had, hem de tazir niteliğinde uygulanabilen bir ceza türüdür. Tazir niteliğinde sürgün, her türlü suç için öngörülebilirken; had niteliğinde sürgün, mezhepler arasında tartışmalı olmakla birlikte, sadece zina ve eşkıyalık (hirabe, kat-ı tarik) suçlarında uygulanabilecektir.

Eşkıyalık suçunda verilecek cezalar Kur'an'da belirlenmiş olup, sürgün bu cezalardan birisidir.¹⁵⁹ Ancak Hanefi ve Maliki mezhepleri, burada kastedilenin sürgün değil, başka bir yerde hapis olduğunu ileri sürerek; eğer bir eşkıyalık olayında sürgün cezasına hükmedilmişse, bu cezanın ancak tazir niteliğinde olabileceğini ifade etmişlerdir. Fakat Hanbelî ve Şafii mezhepleri, Kur'an'da sürgünün açıkça had niteliğinde bir ceza olarak düzenlendiğini savunmuşlardır.¹⁶⁰ Zina suçunda ise, muhsan olmayan kişi (başından hiç evlilik geçmemiş olan kişi) için öngörülen sürgün cezası, dayanağını Hz. Muhammed'in bir hadisinden almıştır. Hanefi mezhebi dışındaki tüm mezhepler, söz konusu hadisin güvenilir olması ve Dört Halife Dönemi'nde de sürgün cezasının uygulanmış olması sebepleriyle, had cezası niteliğinde olduğunu kabul

¹⁵⁸ “Sürgün cezasının, insan haysiyetine uygun görülmemesi ve hükümlüyü sefaletle maruz bırakması sebepleri ile, bütün medeni memleketler tarafından peyderpey kaldırılmakta olması göz önünde tutularak, tasarının bu maddesiyle Türk Ceza Kanununda ve diğer hususi kanunlarda yazılı sürgün cezaları kaldırılmıştır.” TBMM Ceza ve İnfaz Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/850).

¹⁵⁹ Eşkıyalık suçunda öngörülen sürgün cezasının hukuki dayanağı “Allaha ve resulüne savaş açanların, yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların cezası, öldürülmeleri veya asılmaları ya da elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesi veyahut bulundukları yerden sürülmekten başka bir şey değildir...” şeklindeki ayettir. KUR'AN, Maide Suresi 5/33.

¹⁶⁰ İlgili görüşler için bkz. UDEH, Genel Hükümler, s. 705; YAKUT, Tazir Cezası, s. 136 - 147; ÜÇÖK - MUMCU -BOZKURT, s. 100; AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, s. 183 - 184. PETERS, diğerlerinden farklı olarak, Maliki mezhebi dışındaki tüm mezheplerce sürgünün tövbe edinceye kadar hapis olarak anlaşıldığını, sadece Maliki mezhebi tarafından gerçek anlamda sürgün olarak kabul edildiğini ifade eder. PETERS, s. 34

etmişlerdir. Fakat Hanefi mezhebi, Dört Halife Dönemi'nde görülen sürgün uygulamasının tazir niteliğinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹

Tazir niteliğinde sürgün ise, çok çeşitli suç tipleri için uygulanmıştır. Genellikle taziren sürgün cezasının verildiği durumlar, işlenen suçun sonucunun başkalarına zarar verdiği veya vereceğinden endişe edildiği durumlar olmuştur. Sürgün cezası ile suçlu, suçun işlendiği yerden çıkarılmış; böylece hem suç ve suçludan toplumun korunması sağlanmış, hem de suçlu yalnızlaştırılarak uslandırılmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan nokta, sürgün cezası ile suçlunun ıslah edilebileceğine inanılmasıdır.¹⁶²

Taziren sürgün cezalarında sürenin ne kadar olacağı hususunda İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı vardır. Zina suçunda öngörülen sürgünün had cezası olduğunu kabul edenlere göre sürgünün müddeti, kimi hukukçuların kabul ettiği “had cezalarından daha ağır tazir cezası öngörülemmez” prensibinden hareketle bir seneyi aşmamalıdır. Fakat bazılarına göre, böyle bir süre sınırlaması bulunmamaktadır.¹⁶³

Osmanlı Devleti'nde tazir cezası olarak sürgün sıklıkla tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra kalebentlik ve kürek cezaları ile mahiyeti tartışmalı olan prangabentlik, gerek içerisinde unsur olarak sürgünü barındırması, gerek sürgüne eşlik etmesi dolayısıyla bahsedilmeye değer konumdadır.

Kalebentlik cezası, mahkûmların kendi yerleşim yerleri dışındaki bir kale içerisinde hapsedilmesi şeklinde tanımlanabilir. Mahkûmların surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere şehir veya kasabada olmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis; kendi memleketlerinden uzak kalelerde bulunmaları yönüyle de bir çeşit sürgün cezası niteliğindedir. Yani sürgünden tek farkı, hapsedilme mecburiyetidir. Bu

¹⁶¹ İlgili görüşler için bkz. Abdulkadir **UDEH**, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku - Özel Hükümler*, C: II, (Çev. Ali ŞAFAK), Kayıhan Yay., B. 2, İstanbul 2012, s. 441 - 444; İbrahim **ÇALIŞKAN**, “*İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası*”, AÜİFD, C. 33, S. 1, Y. 1994, s. 93 - 94; PETERS, s. 34; BARDAKOĞLU, “Fıkıh”, s. 473; YAKUT, *Tazir Cezası*, s. 111 - 112; CİN - AKYILMAZ, s. 259.

¹⁶² YAKUT, *Tazir Cezası*, s. 41.

¹⁶³ İlgili görüşler için bkz. UDEH, *Genel Hükümler*, s. 705.

sebeple sürgüne kıyasla daha ağır, hapse göre ise infazı açısından daha hafif bir ceza olarak kabul edilir.¹⁶⁴

Kürek cezası, klasik dönem Ceza Kanunnamelerinde yer almamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde neredeyse her çeşit suç için uygulama alanı bulan; kimileri tarafından sürgünle ilişkilendirilen, tazir niteliğindeki bir diğer ceza çeşididir.¹⁶⁵ Kısaca ayaklarına demir halka bağlanan mahkûmların, gemilerde genellikle kürekçi olarak çalıştırılması şeklinde tarif edilir. Dolayısıyla mahkûmların yerleşim yerlerinden uzakta cezalarını çekiyor olmaları, kürek cezasını sürgün ile ilişkilendiren, yani sürgünü de bünyesinde barındıran karma bir niteliğe sahip olduğu yönündeki değerlendirmeleri haklı çıkarmaktadır.

Kürek cezasının ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği konusunda yeterli bilgi olmamakla birlikte, Osmanlı donanmasının 16. yüzyılda gösterdiği gelişim çerçevesinde, özellikle deniz savaşları sırasında kürekçi olarak büyük oranda insan gücüne ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Söz konusu ihtiyacı karşılamak amacıyla donanmaya kürekçi sağlamanın yollarından bir tanesi de, çeşitli suçlardan mahkûm olmuş kişilerin cezalarının kürekçi olarak infazı olmuştur. Hatta bazı dönemlerde, artan kürekçi ihtiyacını karşılamak için sadece mahkûmlar değil; hakkında kesinleşmiş karar olmamakla birlikte, suçlu olduğu iddia edilenler dahi İslam hukuku ve kanunlara aykırı olmasına rağmen kürekçi yapılmışlardır. Batı'da teknolojinin gelişerek kürekli gemilerin azalmasına ve ortadan kalkmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla

¹⁶⁴ ACEHAN, s. 15; YAKUT, Tazir Cezası, s. 182 - 183. Ayrıca adalarda bulunan kalelerde çektirilen kalebentlik cezası “*cezirebentlik*” olarak tanımlanır. Mustafa **AVCI**, “*Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik*” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 1, Y. 2002.

¹⁶⁵ YAKUT, kürek ve kalebentlik cezalarını, hapis ve sürgün cezalarının birleşimi olarak ifade eder. Esra **YAKUT**, “*Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları*”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, C. 1, S. 2, Y. 2006 (Güz), s. 37 - 38. ACAR, tezinde prangabentlik, kalebentlik ve kürek cezalarının sürgün cezasını içerdiğini; ancak sürgünden daha ağır cezalar olduklarını ifade eder. Tuğba **AKILLI ACAR**, 3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri'nin (s. 1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 67. KILINÇ ise sürgün cezasında amacın, hükümlüyü bulunduğu yerden uzaklaştırmak iken; kürek cezasında hükümlünün gemide olmasındaki nedeninin çok ağır vazife görmek olduğundan bahisle, kürek cezasının sürgünün nitelikli hali olduğu yönündeki görüşlere katılmamaktadır. Ahmet **KILINÇ**, “*Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili*”, “, Belleten, C. LXXIX, S. 285, Ağustos, 2015, s. 535, 554.

kadar kürekli gemilerin ve de uygulamada kürek cezasının varlığını koruduğu görülmektedir.¹⁶⁶

Prangabentlik, Osmanlı Devleti'nde ağır cezalı mahkûmların, ayağına zincir bağlanmak suretiyle uygulanan bir infaz şekli olarak tanımlanmış olup, ayrı bir ceza niteliğinde kabul edilip edilmediği hususu ise tartışmalıdır. Bazı yazarlar sadece bir infaz şekli olduğunu ifade ederken, bazıları ise infaz şekli olmanın yanı sıra, ayrı bir ceza olarak da var olduğunu savunmuşlardır.¹⁶⁷ Prangabenti sadece bir infaz biçimi olarak kabul eden yazarlar, kürek cezasının ilk uygulanması sırasında, mahkûmların ayağına pranga (halka) takılarak, bu prangaya zincir bağlanıp, prangalı başka bir mahkûma raptedildiğini ve prangabentlik tabirinin de buradan doğduğunu ifade etmiştir. Hatta bu sebeple anlamlarının, kürek cezası ile birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldığı da görülmüştür.¹⁶⁸

b. Sürgün Cezasına Konu Olan Fiiller

Osmanlı Devleti'nde birbirinden farklı amaçlarla uygulandığı bilinen sürgün cezasının hangi fiiller için öngörülmüş olduğunun tespiti, hükümlerde bu konuda açıklık bulunmaması dolayısıyla kesinlik arz etmemekle birlikte, genel olarak şu şekilde ifade edilebilir;

¹⁶⁶ HEYD, Criminal Law, s. 304 - 307; YAKUT, Tazir Cezası, s. 184 - 186; Mehmet **İPŞİRLİ**, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler” Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 12, 1982, s. 205 - 207; İdris **BOSTAN**, Osmanlı Bahriye Teşkilatı - XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Türk Tarih Kurumu Yay., 1992, s. 187, 213. Kürekçi ihtiyacının karşılanma yolları BOSTAN tarafından beş başlık (1- Ocaklık kürekçi, 2- Hod-girifte Kürekçi, 3- Miri esirler, 4- Satın alınan esirler, 5- Kürek cezasına çarptırılan mücrimler) altında sayılırken, İPŞİRLİ, sadece üç yoldan (avarız vergisi karşılığı alınanlar, savaş esirleri ve suçlular) bahsetmektedir.

¹⁶⁷ Tanım için bkz. AKGÜNDÜZ, Osmanlı Hukuku Külliyyatı, s. 977. SANER prangabentliği, bir infaz şekli olarak tanımlayan AKGÜNDÜZ'ün aksine ayrı bir ceza olarak ifade etmektedir. Yasemin **SANER**, “ Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, (Der. Noemi LEVY - Alexandre TOUMARKINE), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007, s. 167.

¹⁶⁸ Abdülhalik Mithat'tan Akt. GÖKÇEN, s. 40. SEVİĞ ise “hidemat-ı şakke” (güç hizmetler), prangabent (demir zincire vurma) ve kürek cezası mahkûmlarının hepsini birden hidemat-ı şakke mahkûmları olarak aynı anlamda birleştirmiştir. Vasfı Raşid **SEVİĞ**, Askeri Adalet, C. II - Askeri Ceza Kanunu, AÜHF Yay., Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1956, s. 199.

- Devlet nizamını bozmak¹⁶⁹
- Memuriyet görevini kötüye kullanmak¹⁷⁰
- Emir ve yasaklara aykırı davranmak¹⁷¹
- Şeri hükümlere uymamak¹⁷²

Aralarındaki ayrım kesin çizgilerle belirlenemeyen bu sınıflandırmanın yanı sıra, “hilaf-ı rıza”, “uygunsuz hareket”, “hilaf-ı şariat-ı gara”, “hilaf-ı rıza-yı âli” gibi kalıplaşmış ve muğlâk ifadeler nedeniyle hangi fiile ilişkin olduğu anlaşılamayan ya da

¹⁶⁹ İlgili başlık altında örnek olarak sayılabilecek bir hükme göre, Buhayra Vilayeti eski şeyhi İsa'ya düşmanlıkları sebebiyle Hablas, Süleyman ve Amr adındaki kişilere, İsa'nın daha önce Buhayra'da yapmış olduğu dolap ve köprüleri yıkıp, oğluna ait çeşitli tahıl ürünlerini gasp etmeleri sebebiyle sürgün cezası verilmiştir. **BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 21, Hüküm No: 420, s. 75. Bir başka örnekte halka zulmeden, hırsızlık, haramilik ve sahtekarlık yapan şahıs Rodos'a sürgün edilmiştir. **BOA, 6 Numaralı Mühimme Defteri (1564-1565)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Hüküm No: 1436, s. 336. Yolsuzluk, eşkiyalık gibi fesat hallerle ilgili sürgün cezaları için bkz. **BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 37, Hüküm No: 1559, s. 192-193, Hüküm No: 2580, s. 314. Ayrıca bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Defterleri, 4 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri, Hüküm No: 14/2, 8/5. (Bundan sonra kısaca NFY. KSS., 4, 14/2; 8/5 şeklinde gösterilecektir.) Akt. Ömer KILIÇ, 4 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 68 - 69, 86 - 87.

¹⁷⁰ İlgili başlık altında sayılabilecek zimmete para geçirme, memurun hükümlülerin firarını yetkililere haber vermeyerek göz yumması gibi durumlarda verilmiş örnek sürgün hükümleri için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Defterleri, 3 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri, Hüküm No: 11/3, 73/2, 21/2 (Bundan sonra kısaca NFY. KSS., 3, 11/3; 73/2; 21/2 şeklinde gösterilecektir.) Akt. ACAR, s. 103 - 104, 128, 263 - 264; (NFY. KSS., 4, 14/4; 17/1) Akt. KILIÇ, s. 88, 96 - 97.

¹⁷¹ İlgili başlık altında sayılabilecek örnek sürgün hükümleri için bkz. BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566), Hüküm No: 156, s. 29. Bu hükme göre ilgili emre aykırı olarak tehdit ve korkutma ile halktan para ve çeşitli eşya topladıktan sonra kaçmaya çalışan kişiler yakalanarak, aile ve akrabaları ile birlikte bulundukları yerden sürgün edilmelerine karar verilmiştir. Bir başka örnekte şeyhülislam fetvasına ve verilen irade-i seniyyeye aykırı hareket edilmesi dolayısıyla kişi hakkında sürgün cezası verilmiştir. (NFY. KSS., 3, 71/3) Akt. ACAR, s. 258.

¹⁷² Örneğin “...aslı böyleyken ahâli tüfenk çevirdi ve muhâlefet eyledi diyerek da'vâya kalkışması hilâf-ı nizâm tasaddi eylediği fi'l ve hareketini yürütmek için ahâli hakkında bir iftirâ' olduğu sâbit olduğundan ve cezâ kânûn-nâme-i hümayûnumun yüzonüçüncü mâddesi hükmünce.... altı mâh müddetle Sivas'a nefy u irsâle sarf-ı ru'yet eylesün...” şeklinde şer'i hükümlerce de yasaklanan iftira fiili, sürgün ile cezalandırılmıştır. (NFY. KSS., 4, 56/4) Akt. KILIÇ, s. 256 - 257.

fiil ile ilgili klişeleşmiş bir ifadenin dahi yer almadığı sürgün kararları da mevcuttur.¹⁷³ Dolayısıyla sürgün cezasının uygulandığı suçları tek tek saymak ve suçun işleniş şekline göre ne kadar süreyle ya da ne şekilde uygun görüldüğü hususlarını kesin kurallarla ifade edebilmek imkânsızdır. Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan Ceza Kanunları ile kanunilik anlamında bir gelişme görülse de yeterli düzeyde olamamıştır.

c. Hüküm ve Cezanın Kesinleşmesi

Genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nde ceza yargılaması ve infazı süreci, kadı ile ehl-i örf tarafından yerine getirilmiş; istisnaları olmakla birlikte yargılama yapılmadan ve kadı kararı olmaksızın ceza verilemeyeceği hususları ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, yargılama yaparak verilecek cezaya hükmetmek kadının görevidir. Kadının ceza hükmünü vermesi veya gerekirse söz konusu cezanın merkez tarafından onaylanmasından sonra infaz yetkisi ise ehl-i örfte ait olmuştur. Bu ilkenin istisnalarına gelecek olursak, padişah kul sistemi gereğince, askeri sınıf mensuplarını yargılama yapmaksızın cezalandırmaya yetkilidir. Bu durumda padişahlar, vermiş oldukları kararların şeriata uygunluğunu göstererek meşruiyeti sağlamak amacıyla fetvaya başvurmuşlardır. Bazen de sembolik olarak yargılama yapıldığı görülmüştür. Ancak her iki durum da adaletin gerçekleşmesine engel oluşturmuştur. Ayrıca zamanla, askeri sınıf mensuplarına göre hukuken daha güvenceli bir statüde olan reaya için de söz konusu hukuki ilkeler aşınmaya başlamış ve herkes tarafından hukuka ve adalete duyulan güven sarsılmıştır.¹⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde sürgün cezasına hükmedilmesi, bir dizi hukuki ve idari işlem neticesinde gerçekleşmiştir. Öncelikle mahalli kadılıklara ve mülki idari makamlara suçun ihbar edilmesi sonucu, söz konusu makamlarca incelemeler gerçekleştirilmiştir. Fakat doğrudan merkeze de ihbar olanağı olup, bu durumda yine suçun işlendiği yer ilgili mercilerine haber verilerek, soruşturulması istenmiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ KÖKSAL, s. 289 - 295. Her yazar incelediği arşiv belgelerine göre daha farklı gruplandırmalar yapmıştır. Diğer gruplandırmalar için bkz. ALAN, s. 246 - 257; ULUÇAY, s. 511 - 532; DAŞÇIOĞLU, s. 66 - 128.

¹⁷⁴ Gül AKYILMAZ, "Osmanlı Hukukunda Masuniyet-i Şahsiyye İlkesi", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 21 - 22 Aralık 2012 - İstanbul, Editör: Fethi GEDİKLİ, XII Levha Yay., B. 1, İstanbul 2014, s. 183 - 204.

¹⁷⁵ Düzeni bozan hareketleri sebebiyle köy halkını rahatsız eden Yorgaki v. Panayot'un sürgün edilmesine ilişkin, köy halkı talepte bulunmuştur. **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi**

Soruşturmanın ardından, her ne kadar Tanzimat öncesi belgelerde yeterli bilgi bulunmasa da, bir yargılama yapılmaktadır. Tanzimat sonrasında ise sürgün hükümleri, üst mahkeme konumunda olan Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye tarafından son yargılama makamı olarak incelenmiştir.¹⁷⁶

Eğer hakkında soruşturma yapılan kişi devlet görevlisi ise soruşturma sınıf ve mevkine göre farklı bir usul izlenerek gerçekleştirilmiştir. Yapılan yargılama sonucunda, suçlunun bağlı bulunduğu en üst merkezi merci olarak, ulema ve meşayih hakkındaki sürgün teklifini¹⁷⁷ şeyhülislam, kapıkullarınınkini yeniçeri ağası, diğer kamu görevlilerininkini ise kaptan paşa ve serasker yapmıştır. II. Mahmut Dönemi'nden itibaren nezaretlerin kurulması ile kamu görevlilerinin sürgün teklifleri ise doğrudan bağlı bulundukları nazırlıkça gerçekleştirilmiştir.

İster kamu görevlisi, ister reayadan birisi için olsun sürgün istemleri, ilgili kişiler tarafından sadrazama veya onun yokluğunda sadaret kaymakamına sunulmuş ve bunlar tarafından onaylanmak üzere padişaha arz edilmiştir. Bu işlem klasik dönem boyunca “telhis” olarak isimlendirilirken, Tanzimat sonrasında çoğunlukla “takrir” kelimesiyle anılmıştır. Ayrıca padişah doğrudan sürgün kararı vermeye de yetkili olmuştur.¹⁷⁸

d. İnfazı

I. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar yargılama sonucu verilen sürgün hükümlerinde çoğunlukla, sürgün cezasını veren ve sürgün cezasının çekileceği yer (menfa)

(**Havass-ı Refia**), 82 Numaralı Sicil (1670-1671), (Haz. Talip MERT - Fırat GÜNALAN), İSAM Yay., İstanbul 2011, Hüküm No: 45, s. 68. Bir diğer örnekte Pojega Sancağında fitne ve fesat çıkararak bazı zımmi ve mürtedlerin vilayet meclisince merkeze şikayet edilmesi üzerine, ilgili kişilerin sürgün edilmesine ilişkin merkez tarafından kadıya emir verilmiştir. **BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993, Hüküm No: 167, s. 81 - 82.

¹⁷⁶ KÖKSAL, s. 295. “...meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye karârı üzerine sunûh u sudûr iden emr ve irâde-i seniyye-i sâhânem mûcibince merkûmın Trablussam kazâsına nefy u iclâsı...” (NFY. KSS., 3, 71/3), diğer örnekler için bkz. (NFY. KSS., 3, 48/2; 3/2) Akt. ACAR, s. 79 - 81, 198 - 199, 258.

¹⁷⁷ ULUÇAY, bu hususta şeyhülislam ve yeniçeri ağasının gerçekleştirdiği işlemin sürgün teklifi değil, makam-ı muallâya arz olduğunu ifade eder. ULUÇAY, s. 533.

¹⁷⁸ KÖKSAL, s. 295 - 296. Sürgün cezasında son aşamanın padişahın tasdiki olduğuna ilişkin örnek hüküm için bkz. (NFY. KSS., 3, 43/1) Akt. ACAR, s. 183 - 184.

kadılarının isimleri, kimin sürüldüğü, neden sürüldüğü, sürgüne hangi görevli ile gideceği, bu görevlinin yükümlülükleri ve sürgün yerine giderken yanında götürmesi gereken belgeler, menfa kadısının görevleri ve vermesi gereken belgeler, sürülme tarihi ve sürgün kararı yer almıştır.¹⁷⁹ Bu dönemden sonra ise sürgün hükümlerinde kural haline gelmiş, istikrarlı bir uygulamadan bahsetmek pek mümkün değildir.

Sürgün hükmünden sonra padişahın yazılı onayı ile birlikte bir sürgün fermanı tanzim edilmiştir. Ardından söz konusu ferman, hükümlüye suçunu tebliğ edip onu sürgün yerine götürmek üzere görevlendirilen, yaygın adı “mübaşir” olan Divan-ı Hümayun çavuşuna teslim edilmiştir.¹⁸⁰ Sürgün cezasını refakatinde menfaya götüren mübaşirin görevi, burada sürgün fermanını halka okuyarak ilan etmesi ve fermanın bir örneğini kadı siciline işletip, kadıdan hükümlünün sürgün yerine getirildiğine dair ilam alması ile sona ermiştir. Bu ilam aynı zamanda cezanın başlama tarihi sayılmıştır.¹⁸¹

Sürgünün menfada uygun şartlarda ikametini sağlamak ve gerekli tedbirleri olarak kontrol altında tutmak kadının görevlerindendir. Eğer sürgün hükmünde, halkla irtibat kurmaması ya da ikametgâhından çıkmaması gibi özel hükümler bulunmuyorsa, sürgün kişinin menfada serbest hareket etmesi de mümkün olmuştur. Hatta bazılarının konumuna uygun işlerde dahi çalışmasına izin verilmiştir.¹⁸² Ancak hükümlü sürgün

¹⁷⁹ ULUÇAY, s. 533. Örnek olarak hükümlü hakkında verilen sürgün kararı için bkz. “*Mîr-i mîrân-ı kirâmından Amasya sancâğı mutasarrıfı Kamil Pâsâ dâme ikbâluhû’ya ve rütbe-i sâlise ashâbından Kayseriyye sancâğı kâ’im-makâmı izzet Beg dâme mecduhû’ya Kayseriyye nâ’ibine hüküm ki:....Merkûmun ıslâh-ı nefis idüb kendüsinden hosnudi ahâli hasıl oluncaya degin Kayseriyye’ye nefy u tagrîbi bâbında lâzım gelen emr-i serîfîmin isdârı meclîs-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyemden bâ-mazbata ifâde kılınmış ve ol-vechle icrâsı husûsına irâde-i seniyye-i mülûkânem müteallık olmus olmagla sen ki mutasarrıf-ı mûmâ-ileyhsiü merkûm-ı nizâm-ı vechle Kayseriyye’ye nefy u irsâline müsâraat eyleyesüz ve siz ki kâ’im-makâm ve nâ’ib-i mûmâ-ileyhümâsuz merkûm-ı ol-tarafa vusûlinde menfiyyen meks u ikâmet itdirüb bila- fermân itlâk ve mahall-i âhara hareketine irâ’e-i ruhsat olunmayub vusûlini der-bâr-ı sevket-karar-ı mülûkâneme inhâ ve is’âra mübâderet eyleyesüz...*” (NFY. KSS., 4, 21/4) Akt. KILIÇ, s. 115.

¹⁸⁰ KÖKSAL, s. 296. Örnek için bkz. “*...Dîvân-ı de’âvî çavuslarından mübâsir ta’yîn kılınan çavusa terfîkan kazâ-yı mezbûra nefy u irsâline...*” (NFY. KSS., 3, 3/1); “*...zabtîyye müsîri müsârun-ileyh mersûmı kavvâs mübâseretiyle Burusa’ya nefy u irsâle sarf -ı ru’yet eyleyesün...*” (NFY. KSS., 3, 12/2) Akt. ACAR, s. 79, 105 - 106.

¹⁸¹ ULUÇAY, s. 532 - 534; KÖKSAL, s. 298.

¹⁸² KÖKSAL, s. 298 - 299; ACEHAN, s. 19; ULUÇAY, s. 534.

yerinden kaçarsa, cezası iki katına çıkmakla birlikte, daha ağır infaz usulleri de uygulanabilmiştir.¹⁸³

Sürgün cezasına çarptırılan hükümlünün menfaya gönderilip yerleştirilmesi aşamasında meydana gelen masrafları karşılamak devletin yükümlülüğünde olmuştur. Söz konusu masraf, sürgün yerinin uzaklığı ve yakınlığına göre ulaşım araçları ve yolculuk esnasında gerekli olan diğer masraflar dikkate alınarak hesap edilip, görevlilere yolculuğa çıkmadan önce verilmiştir.¹⁸⁴

Osmanlı uygulamasında sürgün cezasına zaman zaman bazı ceza ve yaptırımlar da eşlik etmiştir. Eğer bir kamu görevlisi sürgün cezasına çarptırılmışsa, görevine son verilmesi, unvan ve mevkinin geri alınması, maaşının kesilmesi, suçun durumuna göre mallarının kısmen ya da tamamen müsaderesine karar verilebildiği görülmüştür.¹⁸⁵ Bu uygulamalardan müsadereye karar verilmişse, derhal malların bulunduğu yere saray bürokrasisinden güvenilir biri gönderilerek tespiti sağlanmıştır.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde sürgün cezası, topraklarının genişliği sebebiyle genellikle ülke içinde bir yere gönderme şeklinde uygulanmıştır. Çoğunlukla merkezden uzak olan yerler tercih edilmiş; suçun ağırlığına ve niteliğine göre yaşam şartları da göz önünde bulundurulmuştur.¹⁸⁷ Özellikle 19. yüzyılın ikinci döneminde, bir açık hava

¹⁸³ ACEHAN, s. 20. Bir örnekte Kütahya'ya sürgün edilen Yozgati Hasan isimli şahsın firar etmesi sebebiyle, bu sefer süresiz olarak merkezden daha uzak olan Sakız Adası'na gönderilmesine karar verilmiştir. İlgili hüküm için bkz. (NFY. KSS., 3, 17/2) Akt. ACAR, s. 118 - 119.

¹⁸⁴ DAŞÇIOĞLU, s. 178 - 183; KÖKSAL, s. 297 - 298.

¹⁸⁵ YAKUT, Tazir Cezaları, s. 168; KÖKSAL, s. 288. "...Alisan Beg'in asîret müdürlüğinden azl ve hâ'iz olduğu İstabl-ı âmirem müdürlüğü pâyesi ref' olunub fî-mâ-ba'd asîret begliğinde istihdâm olunmamak üzere bi-lâ-müddet Tokad'a ve Halim Beg'in dahî kezâlik tenzîliyle bi-lâ-müddet Sivas'a nefy u iclâları..." şeklindeki hükümden anlaşılacağı üzere şahsın aşîret beyliğinden alınarak bir daha bu göreve getirilmemesi sürgün cezasına eşlik eden yaptırım niteliğinde öngörülmüştür. (NFY. KSS., 3, 49/1) Akt. ACAR, s. 201.

¹⁸⁶ KÖKSAL, s. 297.

¹⁸⁷ Ağır suçlular ya da firar edebileceği düşünülen hükümlülerin genellikle merkezden uzak veya ada gibi etrafı sularla çevrili olması dolayısıyla ulaşımı zor yerlere gönderildiği görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, "...ahâli ve re'âya hakkında envâ'î ta'addîlerinden dolayı.... ancak bunlar öteden berü ta'addî ve mezâlimi i'tiyâd idinmis olmalarıyla.... tenbîhât ve te'mînât ile me'lûf oldukları harekât-ı reddiyyeden vazgeçmeyecekleri anlaşılmış olduğundan.... merkûmların bi-lâmüddet Kıbrıs'a nefy u iclâları meclîs-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyyemden bâ-mazbata ifâdevü inbâ olunmuş..." şeklindeki hükümden halka eziyeti alışkanlık haline getirmiş çeşitli nahiye subaşlarının Kıbrıs adasına gönderildiği anlaşılmaktadır. (NFY. KSS., 3, 3/2) Akt. ACAR, s. 79 - 81.

hapishanesine benzeyen jeopolitik konumu nedeniyle büyük bir üne kavuşan “Fizan”, gerek merkeze olan uzaklığı, gerek yaşam şartlarının zorluğu bakımından siyasal suçlular için ideal bir yer oluşturmuştur.¹⁸⁸

e. Sona Ermesi

Esasen sürgün cezaları suçlunun ıslah-ı nefis etmesi, diğer kişilerin ibret alması ve suç işlemekten kaçınması amaçları gözetilerek öngörülmüş olup, bu sebeple kural olarak kısa süreli cezalardır.¹⁸⁹ Fakat Osmanlı uygulamasında belirli bir süre ile sınırlandırılabilirdiği gibi, süresiz de olabilmiştir. Bununla birlikte genellikle sürgüne gönderilen kişinin ne kadar süre ile cezalandırıldığı belgelerde yer almamış, “ıslah-ı nefis edinceye kadar” gibi klişeleşmiş ifadeler kullanılmıştır.¹⁹⁰ Dolayısıyla kişinin ne kadar süre için menfada kalacağı hususu belirlilik arz etmeyip, hükümlünün hal ve tavırları ile onu gözlemleyen görevlinin veya sürgün cezasını sonlandırmaya yetkili kişilerin hükümlünün ıslah olduğuna ilişkin kanaatine bağlı olmuştur.

Sürgün cezasında bir sürenin öngörüldüğü durumlarda bu sürenin dolması, sürgün cezasını sona erdiren sebeplerden birini teşkil etmiştir.¹⁹¹ Diğer sebebi ise hükümlünün affı oluşturmuştur.¹⁹² Osmanlı Devleti’nde af için en çok “ıtlak”, “avf ü ıtlak”, “ıtlak-ı sebil” ya da sadece “sebil” ifadeleri kullanılmıştır.¹⁹³

¹⁸⁸ ACEHAN, s. 25 - 27.

¹⁸⁹ KÖKSAL, s. 300.

¹⁹⁰ DAŞÇIOĞLU, s. 183 - 184. Belirli bir süreyle sınırlandırılmış hükümler için bkz. (NFY. KSS., 3, 34/1; 37/2); “*bi-la-müddet*” (müebbet) hükümler için bkz. (NFY. KSS., 3, 68/3; 2/3) Akt. ACAR, s. 78, 161 - 162, 169 - 170, 250 - 251. (NFY. KSS., 4,32/1; 82/1) Akt. KILIÇ, s. 157 - 158, 345.

¹⁹¹ Örnek için bkz. “...merkûmın müddet-i nefy münkaziyye olduğına...” (NFY. KSS., 3, 4/2); “...müddet-i ma’niyyesi dahî tekmil olmuş olmasıyla...” (NFY. KSS., 3, 48/1) Akt. ACAR, s. 82, 197 - 198.

¹⁹² KÖKSAL, s. 300.

¹⁹³ ULUÇAY, s. 511. İlgili örnekler için bkz. “...izhâr u nedâmet eylediği gösterilmiş olduğundan lâzım gelen emr-i serîfimin isdâr-ı meclîs-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyyemden bâ-mazbata ifâde olunmus ve ol-vechle afv u ıtlâkı husûsına müsâ’ade-i seniyye-i mülûkânem erzân kılınarak...” (NFY. KSS., 4, 32/2); “...bিরer sene müddetle derûn-ı eyâletde münâsib mâhâllere nefy u ırsâllerine hitâm müddetlerinde tahliye-i sebillerine ve evvela nefy ve ba’dehû ıtlâklarını inhâ ve is’âra mübâderet eyleyesüz.” (NFY. KSS., 4, 32/3) Akt. KILIÇ, s. 158 - 159.

Af isteklerinde, suçlunun cezasının büyük bir kısmını çekmiş olması, hastalığı, kendisinin ve ailesinin fakirlik ve sefalet içerisinde olması, halktan ve idarecilerden gelen af ricaları, güvenilir kişilerin kefaleti gibi mazeretler başlıca dayanak teşkil etmiştir.¹⁹⁴ Hükümlünün affına karar verecek tek yetkili makam padişah'tır. Af istekleri neticesinde ferman şeklinde düzenlenen karar, menfa kadısına ve affedilen kimseye hitaben yazılmıştır. Genel ve özel nitelikte verilebilen af neticesinde, kural olarak cezanın tüm sonuçlarıyla ortadan kalkması ve suçlunun eski haline kavuşturulması gerekir. Ancak Osmanlı Devleti'nde özellikle kamu hizmetinde yer alan kişiler için güvenin sarsılmış olması dolayısıyla bu kurala uymak bakımından pek istekli olunmamıştır.¹⁹⁵

Hükümlünün ölümü sürgün cezasını düşüren bir neden oluşturmuştur. Bunun dışında sürgün yerinin değiştirilmesi ise niteliğine göre cezanın ağırlaştırılması ya da hafifletilmesi olarak ifade edilebilir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ İhtiyarlık ve hastalık (NFY. KSS., 3, 51/2); güvenilir kişilerin kefaleti (NFY. KSS., 3, 10/1); sefalet çekme “...giriftâr-ı perîsân ve zarûret olduklarından ...” (NFY. KSS., 3, 12/3) sebepleriye af hakkında örnek hükümler için bkz. Akt. ACAR, s. 97 - 98, 106, 205 - 206.

¹⁹⁵ DAŞÇIOĞLU, s. 186 - 193; KÖKSAL, s.301 - 303; ALAN, s. 265.

¹⁹⁶ KÖKSAL, s. 300 - 301. Fakat ULUÇAY, sürgün yerinin değiştirilmesi ve hükümlünün ölümü hallerini, cezadan kurtulma yolları olarak ifade etmiştir. ULUÇAY, s. 537 - 549. ALAN ise, KÖKSAL'ın aksine hükümlünün ölümünü cezayı sona erdiren sebepler arasında saymıştır. ALAN, s. 264. “...menfiyyen Bolı'da bulunan Muharrem nâm kimesne ol tarafda dûcâr-ı zarûret ve mesakkat oldığından ve birâderi Ömer Beg Merzifon'da menfi bulunduğundan merkûmın dahî menfâsının Merzifon'a tahviline...” (NFY. KSS., 3, 13/2) şeklindeki hükümde zor durumda olma hali; “...Konya'ya nefy u tagrîb olunmuş olan Ömer nâm kimesne Erzurûm'a kılınmış ise de merkûm be-gâyet müsinn ve ihtiyâr ve Konya'ya gitmege bî-ifzâr olub familyasının kesreti cihetiyle idâresine vâfi emlâk olmadığı tahvili menfâsında bir gûne be'is görünmediği cihetle...” (NFY. KSS., 3, 33/2) hükmünde ise ihtiyarlık halinin sürgün yerinin değiştirilmesi taleplerine dayanak olarak hafifletici neden teşkil ettiği görülmektedir. Akt. ACAR, s. 107 - 108, 160 - 161. Ayrıca suçlunun kötü gidişatını sürgün edildiği yerde devam ettirmesi halinde de sürgün yeri değiştirilmiş olup, bu durum bazı hallerde cezayı ağırlatıcı neden teşkil edebilmiştir. Örnek hüküm için bkz. (NFY. KSS., 4, 36/4) Akt. KILIÇ, s. 175 - 176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT SONRASI DÖNEMDE HUKUKİ-SİYASİ ORTAM ve SÜRGÜN CEZASININ İKTİDAR TARAFINDAN SİYASİ BASKI ARACI OLARAK KULLANILMASI

A. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE SÜRGÜN CEZASI

1. Hukuki - Siyasi Ortam

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar, kendine özgü toprak modeline dayanan, etkin siyasal-kurumsal yapısı, egemenlik anlayışı, iktidar yapısı ve o döneme kadar dünya üzerinde sahip olduğu güçlü konumu ile Batı'dan farklı şartlar içerisinde yaşamıştır. Ayrıca sahip olduğu üstünlük algısı sebebiyle, çağdaşı Hristiyan Batılı devletlerin içerisinde bulunduğu sancılı değişim hareketlerinin sebep ve sonuçlarıyla da ilgilenmemiştir. Fakat bu dönemden itibaren, öncelikle askeri alanda görülen başarısızlıklar sonucu, Batı'nın üstünlüğü hissedilmiş; ardından da giderek artan oranda ve farklı sahalarda, Batı kültür ve medeniyet unsurları benimsenmeye başlanmıştır. Ancak, gerek Osmanlı devlet adamlarının sorunlara etkili çözümler geliştirememesi ya da bu çözümleri tam anlamıyla uygulayamaması, gerek Batı ile Osmanlı arasındaki siyasi ve kültürel farklılıklar, istenilen başarının sağlanmasına engel olmuştur. Zira Batı, 13. yüzyıldan itibaren feodaliteden mutlak monarşilere geçiş, laikleşme ve kilisenin gücünün zayıflaması, sanayileşme ve burjuvalaşma gibi süreçleri yaşayarak, etkisi tüm dünyaya yayılmış akımlar ile birlikte yeni yönetim ve hukuk anlayışı meydana getirmiştir.¹⁹⁷

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ni birbiriyle iç içe geçmiş üç alanda etkisi altında bırakmıştır: Ekonomi, siyaset ve milliyetçilik, liberalizm, laiklik, pozitivizm vb. içinde barındıran düşünce akımları.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Batıda demokrasi fikrinin doğuşu ve dönüşümü ve bu süreçte etkili olan sosyal ve ekonomik etkenler ile süreci benimsemeye çalışan Osmanlı toplumundaki farklılıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bahri **SAVCI**, “*Osmanlı Türk Reformlarının (Islahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları*”, AÜSBFD, C. 21, S. 1, Y. 1966, s. 107 - 110, 123 - 124.

¹⁹⁸ Erik Jan **ZÜRCHER**, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin SANER), İletişim Yay., Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş B. 31, İstanbul 2015, s. 14 - 15.

Yaşanan bu etkileşim nedeniyle Osmanlı modernleşme serüveni de kendine özgü bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda modern Batı'da sürecin ana taşıyıcıları burjuva iken, Osmanlı'da modernleştirme işlevini her zaman siyasallaşmış, zaman zaman muhalif aydın kimliğine bürünen bürokratlar anayasacılık hareketleri çerçevesinde gerçekleştirmiştir.¹⁹⁹

Her toplumda olduğu gibi bizim tarihimizde de modern kamu hukuku kurumlarının ve bunlara hâkim olan temel prensiplerin oluşumunda, belli bir gelişim ve tamamlanma aşaması yaşanmış olup, bu gelişimin hareket noktası Tanzimat Dönemi'dir.²⁰⁰ Tanzimat Dönemi bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla, kaçınılmaz olarak gerçekleşen idari, mali, sosyal, hukuksal ve siyasi alanda geniş çaplı bir dönüşüm; çöküş ve ilerleyişin birbiri içine geçtiği sancılı bir evredir. Bu sebeplerle ORTAYLI tarafından da “*imparatorluğun en uzun yüzyılı*” olarak nitelendirilmiştir.²⁰¹ Döneme ismini veren Tanzimat Fermanı ise bu dönüşümün yöntem ve ilkelerini barındıran bir kılavuz ve haklar belgesi niteliğindedir.²⁰²

Tanzimat Dönemi'nin konumuz bakımından asıl önem arz eden yanları, Osmanlı hukuksal ve siyasal sisteminde egemenlik ilişkilerindeki meşruluk anlayışının değişerek, artık dinsel ve geleneksel olmayan yazılı kurallara bağlanılmaya başlanması ve bireyin hukuksal ve siyasal bir değer olarak ortaya çıkmasıdır.²⁰³ Uygulamada ise Tanzimat Dönemi, yeni bir düzen oluşturmak adına fikri açıdan bir olgunlaşma ve çabalama devri olarak kabul edilebilir.²⁰⁴ Nitekim Tanzimat hareketine yol açan fikirler,

¹⁹⁹ Ahmet Kemal **BAYRAM**, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Pınar Yay., Editör: Asım ÖZ, B. 1, İstanbul 2008, s. 403.

²⁰⁰ Recai Galip **OKANDAN**, “*Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi*”, İÜHF, C. 15, S. 1, Y. 1949, s. 14.

²⁰¹ İlber **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yay., B. 37, İstanbul 2013, s. 36

²⁰² Tanzimat Fermanı hakkında detaylı bilgi için bkz. TANÖR, s. 7; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 329 - 333; Kemal **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuk Dersleri, Ekin Yay., B. 17, Bursa 2014, s. 11 - 12.

²⁰³ TANÖR, s. 119 - 120.

²⁰⁴ OKANDAN, “*Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi*”, s. 21; “*Tanzimat ıslahatı, yeni bir hukuk devleti meydana getirmek tecrübesidir. Bu tecrübenin müspet neticesi; Batının çağdaş kanunlarının iktibası, batı devletlerinin siyasi, hukuki, içtimai ve kültürel müesseselerinin alınması ve batı düşüncesine sahip bir neslin yetişmesi olmuştur.*” Enver Ziya **KARAL**, Osmanlı Tarihi, C. VIII, B. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 209.

toplumda giderek daha geniş kesimlere yayılmış ve benimsenmiş; Meşrutiyetin ilanıyla yeni bir sisteme adım atılmıştır.

2. Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Hareketleri Çerçevesinde Sürgün Cezası

Tanzimat Fermanı'ndan önce ulema ve memurlar hakkında çıkarılan 1838 tarihli iki Ceza Kanunnamesiyle, ilkel de olsa sistemli bir ceza hukukuna adım atılmıştır. İlgili kanunlar ile ilk kez, sadece kanunda yazılı suçları işleyen ulema ve memurların, yine o kanunda saptanmış cezalara çarptırılacağı öngörülmüş olup, böylece toplumun geneline hitap etmese de kanunilik ilkesine bir kanun hükmü olarak yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu kanunlarda siyaseten katl kurumunun kaldırılmış olması da padişahın örfi ceza verme yetkisinin sınırlandırılması anlamında önem taşımaktadır.²⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde toplumun geneline yönelik kanunilik ilkesine ve buna ek olarak “yargılamanın aleniliği”, “cezaların şahsiliği ve eşitliği” gibi ilkelere Tanzimat Fermanı'nda yer verilmiş olup, ceza hukukunda da söz konusu ilkelerin uygulanmasını sağlamak adına düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir.²⁰⁶

Fakat Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren İslam hukukunun esas kabul edilmesi nedeniyle, söz konusu düzenlemelerde bu sistemin radikal bir şekilde terk edilerek, mevzuatın tamamen laikleştirilmesi, zamanın hal ve şartları itibarıyla mümkün değildir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nda işaret edilen Ceza Kanunnamelerinde, şer'i hükümlere değer verilmeye devam edilmiş, ancak bunun yanı sıra laik hükümler de artan oranda yer almıştır.²⁰⁷

Tanzimat Dönemi Ceza Kanunnamelerine konumuz açısından bakacak olursak, üçünde de sürgün cezası yer almıştır. Ancak 1840 ve 1851 Ceza Kanunnamelerinde sürgün, “nefy ve tağrip” olarak ifade edilmiş olup, yapısı ve süreleri dikkate alındığında

²⁰⁵ Gülnihal **BOZKURT**, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nde Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 96 - 97.

²⁰⁶ TANER, s. 224 - 225.

²⁰⁷ TANER, s. 226.

İslam ceza hukukunda taziren verilen sürgün cezasına benzemektedir. Fakat 1858 tarihli Ceza Kanunu’nda sürgün cezası, Kanunun Fransa’dan alınması nedeniyle daha laik bir yapıda karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸

a. 1840 Tarihli Ceza Kanunnamesi’nde Sürgün Cezası

Tanzimat Dönemi’nin ilk yerli ceza kanunu olan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, bir mukaddime, 1 hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşmuş olup, esasa ve şekle ilişkin birçok eksiklikler ihtiva eder. Şöyle ki içerisinde yer alan fasılların her biri müstakil bir kanunmuş gibi maddelerine ayrı numaralar verilmiş olmakla birlikte, fasılların unvanları da yer almamıştır. Birbiriyle ilişkisi olmayan maddeler aynı fasılda düzenlenmiş ve bazı maddelerin gerekçesi yine maddenin içerisinde verilmiştir. Ayrıca Kanunda genel hükümler yer almayıp, birçok önemli suç da düzenleme dışı bırakılmıştır. Bunlara ek olarak bazı yerlerde suç belirtilmiş olunmasına rağmen, uygulanacak yaptırım gösterilmemiş ya da bazı suçlara verilecek cezalarda miktar belirtilmemiştir. Fakat tüm bu eksikliklere rağmen Kanun, kanunilik ilkesi ve keyfi ceza vermeyi engelleyici hükümler ihtiva etmesi bakımından, Osmanlı ceza hukuku alanında önemli bir basamak teşkil etmiştir.²⁰⁹ Bunun yanı sıra Kanunun 1. faslının 1. maddesinde “dağdaki bir çobanla, bir vezirin eşit tutulacağı” şeklinde belirtilen tüm tebaaya yönelik eşitlik ilkesini de ilk kez dile getirmesi bakımından önem taşımaktadır.²¹⁰

Kanunda eşkıyalık/yol kesme suçu haricinde, had suçları ile ilgili herhangi bir hüküm yer almadığı gibi atıf da yapılmamıştır. Bunun sebebinin Kanunun çeşitli yerlerinde, özellikle hatimesinde belirtilen Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasına uygulanmasının amaçlanması olduğu düşünülebilir. Düzenlenen yol kesme/eşkıyalık suçunda da öngörülen ceza, İslam hukukundaki had cezasından

²⁰⁸ Ahmet **GÖKÇEN**, Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri, İstanbul, 1989, s. 49. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarındaki maddeler için bkz. AKGÜNDÜZ, Osmanlı Hukuku Külliyyatı, (1840 tarihli Ceza Kanunnamesi) s. 809 - 820; (1851 tarihli Kanun-u Cedit) s. 821 - 831; (1858 tarihli Ceza Kanunu) s. 832 - 876.

²⁰⁹ Kanunnamenin şekle ve esasa ilişkin özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Baha **KANTAR**, Ceza Hukuku, 1984, s. 69 - 72; TANER, s. 226 - 227; VELİDEDEOĞLU, s. 178; GÖKÇEN, s. 19.

²¹⁰ BOZKURT, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, s. 98.

farklıdır. Buradaki cezanın had cezasının uygulanamadığı hallerde tazir olarak öngörülen bir ceza olup olmadığı hususunda ise herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.²¹¹ Söz konusu durum Kanunun bir diğer eksiklik ya da mantık hatasını teşkil etmiştir.

Kanunun sürgün cezası ile ilgili hükümlerine bakacak olursak; 12. faslın 2. maddesinde yer alan, yargılama yapılmadan kimseye hapis, sürgün ve başkaca tedip cezası verilemeyeceğine ilişkin, kanunilik ve hukuki güvenilirliği amaçlayan hüküm son derece önemlidir.²¹²

Bunun dışında sadece iki maddede sürgün cezasına yer verilmiştir. İlki, rüşvet suçunu düzenleyen 5. faslın 5. maddesidir. Bu hükme göre rüşvet veren kişinin, suç tehdit ya da korkutma sonucu işlemekle beraber, tehdit ya da korkutmanın ortadan kalkmasına rağmen uygun zamanda durumu yetkililere bildirmemesi halinde sürgün cezası ile cezalandırılması söz konusudur. İkincisi ise malvarlığının korunması kuralına aykırılık suçunu düzenleyen, 4. faslın 2. maddesidir. Bu maddeye göre ise failin eğer memur değilse, sürgün ile cezalandırılması öngörülmüştür.²¹³

b. 1851 Tarihli Kanun-ı Cedit'te Sürgün Cezası

1851 tarihli Ceza Kanunu, 1 mukaddime ile 3 fasılda toplam 43 maddeden oluşmuş yerli bir kanundur. 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne göre şer'i hususlara daha fazla yer verilen söz konusu Kanun, 1840 tarihli Kanunun eksikliklerini gidermek üzere meydana getirilmiş ise de yine çoğu hususun düzenleme dışı kaldığı ve sistematik açısından hataların olduğu görülmektedir. Şöyle ki fasıllarından her biri ayrı bir kanun gibi düzenlenmiş olup, madde numaraları birbirini takip etmemiştir. Eski Kanunda yer alan çoğu suç aynen yer almakla birlikte bunlara kalpazanlık, sarkıntılık, sahtekârlık gibi çeşitli suçlar da eklenmiş; ancak yine çoğu suç düzenleme dışı bırakılmıştır. Bu Kanunla getirilen yeniliklere bakacak olursak; ilk defa tekerrür ve iştirake ilişkin

²¹¹ ŞENTOP, s. 32.

²¹² 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 12. fasıl 2. maddesi şu şekildedir: “*Şu kadar ki ba'del-muhakeme sabit olmadıkça hiç kimsenin bila-mucip (sebepsiz yere) hapis ve tedip ve nefyi caiz olmayı*”, AKGÜNDÜZ, Osmanlı Hukuku Külliyyatı, s. 818; ŞENTOP, s. 31.

²¹³ İlgili maddeler için bkz.AKGÜNDÜZ, Osmanlı Hukuku Külliyyatı, s. 814 - 815.

hükümlere yer verilmiş ve eski Kanunda yer almayan pranga, değnek, şeri had, tazir, memuriyetten tard ve tedip cezaları düzenlenmiştir. Ayrıca eski Kanunda cezaların sabit olarak düzenlenmiş olmasına karşılık, bu Kanunda cezanın tayini bakımından hâkime takdir hakkı tanıyacak mahiyette cezanın başlangıç ve bitiş sınırları belirtilmiştir.²¹⁴

Kanunda altı maddede sürgün cezasına yer verilmiştir. İlki 2. faslın 2. maddesinde düzenlenmiş olup, bu maddeye göre kişinin can, mal, ırz ve namus güvenliğine aykırı bir fiilin işlenmesi; ancak bu fiilin had cezası olarak bir karşılığının bulunmaması halinde, eğer fail esnaf ya da halktan biri ise şahsi durumuna göre ihzar, hapis ya da sürgün cezasından birisine çarptırılması öngörülmüştür. 1840 tarihli Kanunda yer alan hükme benzer şekilde, 3. faslın 1. maddesinde malvarlığına aykırı hareketlerde bulunulması halinde, eğer kişi memur değilse sürgün ile cezalandırılmıştır. Aynı faslın 2. maddesinde ise rüşvet ve irtikâp suçları düzenlenmiş olup, bu durumda faile şahsi durumuna uygun olan sürgün, kürek ya da hapis cezalarından birisinin uygulanması öngörülmüştür. 3. faslın 12. maddesinde özel belgede sahtecilik yapılması halinde yine failin şahsi durumu dikkate alınarak sürgün, kürek ya da pranga cezasından birisinin uygulanacağı ifade edilmiştir. Aynı faslın 13. maddesinde, uygunsuz hareketleri ile halkın güvenliğini tehlikeye düşürenler için sürgün cezası öngörülmüştür. Yine aynı faslın 19. maddesinde, esnafın ölçü ve pahada üç defadan fazla sahtekârlık yapması halinde, esnaflık yapmamak üzere memleketine gönderilmesi hükme bağlanmıştır. Söz konusu madde metninde ceza olarak her ne kadar sürgün yer almasa da, yaptırımın bir nevi sürgün cezası olduğu düşünülebilir.²¹⁵

Görüleceği üzere Kanunda sürgün cezası, genellikle failin şahsi durumu dikkate alınarak seçenek bir yaptırım olarak düzenlenmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda tazir cezası, cezaların bireyselleştirilmesi anlamında fayda sağlasa da sınırlarının belirli olmaması kanunilik ilkesini zedeleyerek hukuki güvenilirliği sarsabilecek niteliktedir. Ancak bu olumsuzluğu gidermek adına klasik dönemde izlenen kanunname geleneğinin Tanzimat Dönemi'nde de farklı bir sistematiğe sürdürüldüğü ifade edilebilir.

²¹⁴ KANTAR, s. 73 - 74; GÖKÇEN, s. 23; TANER, s. 228 - 230.

²¹⁵ İlgili maddeler için bkz. AKGÜNDÜZ, Osmanlı Hukuku Külliyatı, s. 825 - 827, 829 - 830.

c. 1858 Tarihli Ceza Kanunu'nda Sürgün Cezası

1858 tarihli Ceza Kanunu, 1808 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınmak suretiyle meydana getirilmiş; ceza hukuku alanında ilk resepsiyon kanundur. Özellikle 1911 ve 1914 tarihlerinde önemli ve geniş kapsamlı değişikliklere uğramış; Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yürürlükte kalmıştır.²¹⁶ II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Kanunun 15 maddesi değiştirilmiş, 26 maddesine ilaveler yapılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra yapılan değişikliklerle birlikte ise toplamda 101 maddesi değiştirilmiş, 1 madde ilave edilmiş, 1 faslına ve 1 babına eklemeler gerçekleştirilmiştir.²¹⁷

Söz konusu Kanunun özellikle sürgüne ilişkin hükümleri, Osmanlı Devleti'nde yönetim anlayışının değiştiği, meşrutiyet fikirlerinin yayıldığı, muhalefetin iktidar üzerinde etkisini hissettirdiği I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri'nde yürürlükte olması nedeniyle araştırmamız açısından önem taşımaktadır.

Kanunun ilk maddesinde “*şeriata muhalif olmayıp, şer'an ulu-l emre ait olan tazirin derecatının*” tayin edildiği belirtilmekle, hem padişahın tazir yetkisinin kanunla sınırlandırıldığı, hem de hükümlerinin şeriata bağlılığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla Fransız Kanunundan yararlanılmakla beraber, İslam hukukuna uygun hareket etmeye dikkat edildiği söylenebilir.²¹⁸

Kanun, 1 mukaddime ile 3 baktan oluşmuştur. Suçlar cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üçe ayrılmış olup, cezalar da ona göre sınıflandırılmıştır. Sürgün cezası, bunlardan sadece cinayet ve cünha suçları için öngörülmüştür.²¹⁹

Kanunda sürgünün müebbet ve geçici hali düzenlenmiş olup; “...bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahalle müebbeden gönderilip ikamet ettirilmesidir...” (28. madde) şeklinde müebbet sürgün; “...bulunduğu yerden bir başka mahalle gönderilip 3aydan 3 seneye dek tağrip olunmaktır.” (35. madde) şeklinde de geçici sürgün

²¹⁶ TANER, s. 230 - 231.

²¹⁷ ŞENTOP, s. 37.

²¹⁸ MUMCU, Siyaseten Katl, s. 160.

²¹⁹ TANER, s. 231.

cezasının tanımı yapılmıştır. Müebbet sürgün cezasına aynı zamanda müebbet rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası da eşlik etmiştir (30. madde). Ayrıca Kanunda müebbet sürgün cezasına çarptırılanların isterlerse ailelerini de yanlarına aldırabilecekleri ifade edilmiştir. Kanuna göre, sürgün cezasına çarptırılanların gönderildikleri yerden başka bir yere gitmeleri yasaklanmış; ancak şahsi hürriyetlerine herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Yani sürgün mahkûmları herhangi bir baskıya maruz kalmamış olmakla birlikte, hapis tutulmamış ve kontrol edilmeleri için ayrıca bir memur ya da gardiyan görevlendirilmemiştir.²²⁰

Kanunun 7. maddesinden de anlaşılacağı üzere, çok ağır suçlara kürek, daha hafif suçlara kalebentlik, orta ağırlıktaki suçlara hapis ve sürgün cezaları öngörülmüştür.²²¹ 47. maddeye göre ise kürek, kalebentlik, sürgün, hapis ve pranga gibi cezaların birbirine dönüştürülmesi mümkün olmakla birlikte, ancak padişahın izni ile uygulanabilmiştir. Bu halde geçici sürgün cezası, her ne kadar en fazla üç sene için öngörülse de başka bir cezaya mahkûmiyetin sürgün cezasına çevrilmesi halinde üç seneyi geçebilmiştir.²²²

Kanunda sürgün cezasının hangi suçlar için öngörüldüğüne bakacak olursak; devletin iç güvenliğini ihlal eden örgüt kurmak, halkı isyana teşvik ve yardım etmek gibi fiiller suç olarak düzenlenmiş ve sürgün cezasına konu olmuştur (2. fasıl, 58., 60. ve 66. maddeler). Bunların dışında, sürgünün siyasi baskı aracı olarak kullanılması kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmamakla birlikte, devlet malını çalmak ve irtikâp suçu (4. fasıl, 88. - 90. maddeler), memurun nüfuzunu ve mevkiini suistimal etmek ve memuriyet vazifesini yerine getirmemek (5. fasıl, 96. ve 98. maddeler), hükümet memurlarının halka zulmetmesi ve kötü muamelesi (6. fasıl, 107. ve 110. maddeler) gibi durumların da Kanunda hakkında sürgün cezası öngörülen suçlar arasında olduğu görülmektedir.

Kanunda sürgün cezasının yer aldığı maddelerden, siyasi baskı aracı olarak kullanılmaya elverişliliği bakımından en önemlilerini “*Devletin İç Güvenliğini İhlal*

²²⁰ GÖKÇEN, s. 49.

²²¹ AVCI, Hukuk tarihimizde hapis, s. 211.

²²² GÖKÇEN, s. 50.

Eden Cinayet ve Cünhalar” başlıklı 2. faslın 58., 60. ve 66. maddeleri oluşturmuştur. Kanunda halkı devlet aleyhine kışkırtarak isyana teşvik etmek ya da devletin bir ahalisini bir diğerine karşı kışkırtarak gasp, ölüm ya da memleketin zararına sebebiyet vermek, suç olarak düzenlenmiştir (55. ve 56. maddeler). İlgili faslın 58. maddesinde söz konusu suçları işlemek için gizli bir örgüt kurularak, kararlaştırılan suçun hazırlık hareketlerine başlanmış; ancak fiilin icrası gerçekleşmemişse sürgün cezası verilmesi öngörülmüştür.

Söz konusu madde ilk olarak 1880 yılında değiştirilerek, 55. ve 56. maddelerde yer alan suçları işlemek üzere gizli örgüt kurma fiili, örgüt kurma teklifi, sadece örgütün kurulması ve örgütün faaliyet göstermesi gibi aşamalara ayrılarak değerlendirilmiştir. 1892 yılında söz konusu maddeye ilk ekleme yapılarak, bu örgütün faaliyeti için silah imal eden, hazırlayan ve taşıyanların da cezalandırılması öngörülmüştür. 1903 yılında ikinci ekleme yapılmıştır. Buna göre ülkeye hükümet izni olmadan dinamit sokmak, dinamiti kabul etmek ve saklamak suç olarak düzenlenmiştir. Yapılan bu ekleme, 1906 yılında değiştirilerek, hem cezalar artırılmış, hem de fiil bir ihtilal örgütü çerçevesinde düzenlenerek sadece dinamit değil, benzer her türlü savaş maddesinin hangi surette olursa olsun bulundurulması suç sayılmış; bu durumu öğrenen kişilere de ihbar görevi yüklenmiştir. 1908 yılında ise üçüncü ve son ekleme yapılarak, ilk iki eklemede bahsedilen maddeleri ve örgüt mensubu kişileri ülke içinde bir yerden bir yere taşımak suç olarak düzenlenmiştir. İlgili maddede yapılan bu değişikliklerin bir kısmı II. Abdülhamit döneminde, bir kısmı ise II. Meşrutiyet’ten sonra yapılmıştır. Fakat buna rağmen söz konusu düzenlemelerin aynı doğrultuda ve amaca yönelik olması dikkat çekicidir. Padişah, ihtilal cemiyetlerinin faaliyetleri için ağır cezalar öngörürken, bir ihtilal cemiyeti olarak kabul edilen ve meşrutiyet değerlerini savunan İttihat ve Terakki de iktidara gelince aynı düzenlemeleri, cezalarını ağırlaştırarak diğer ihtilal cemiyetlerine karşı kullanmaya çalışmıştır.²²³

60. maddede asker ve zaptiye sevk ve idare ile görevli olan kişilerin, askerlerin askere alma usul ve esasları aleyhinde hareket etmesini talep veya emretmesi durumunda, sürgün cezası ile cezalandırılacağı düzenlenmiştir. 1880 yılında bu maddede ilk değişiklik yapılarak, askeri isyan ve ihtilale tahrik suçu da eklenmiştir. Daha sonra 1912 yılında bir ekleme yapılmış ve maddede ifade edilenler dışında,

²²³ ŞENTOP, s. 44 - 46

Osmanlı askerlerini ne şekilde olursa olsun itaat ve disiplinden ayırmaya teşvik eder nitelikte yazı yazmak ve toplu yerlerde konuşma yapmak da suç sayılarak ceza öngörülmüştür. 1914 yılında ise esaslı bir değişiklik yapılmamakla birlikte madde daha detaylı ifade edilmiştir.²²⁴

66. maddede halka açık yerlerde nutuk atarak, iftira ederek ya da bildiri dağıtarak insanları 2. fasılda beyan edilen cinayetleri işlemeye tahrik edenlerin, cinayetleri fiilen işlemiş gibi cezalandırılacakları; fiilin icrası henüz gerçekleşmemişse, sürgün cezasına çarptırılacakları düzenlenmiştir. Bu maddeye 1892 yılında bir ekleme yapılarak, suç sayılan hususları içeren, basılı olan veya olmayan evrakı neşretmek üzere taşımak ve bulundurmak da suç olarak kabul edilmiştir. 1912 yılında ise halkı kanun, nizam ve devlete karşı itaatsizliğe tahrik eden yazılar yazmak ve toplu yerlerde konuşma yapmak madde metnine eklenerek yasaklanmıştır.²²⁵

İlgili maddelerden anlaşılacağı üzere Kanun, meşrutiyete ilişkin ve muhalif fikirlerin oluşmaya başladığı bir dönemde meydana gelmiş olup, etkisini Meşrutiyetin ilanından sonra göstermiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra ise muhaliflerin iktidara geçmiş olmasına rağmen yapılan ekleme ve düzenlemelerden Kanunda sürgün cezasının siyasal baskı aracına dönüşümünün tamamlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum bize meşrutiyet, demokrasi, temel hak ve özgürlükler ile muhalefetin önemi gibi fikirleri savunanların, esasında eski siyasi geleneklerden sıyrılarak bu fikirleri içselleştiremediklerini ve iktidar hırsının tüm bunlara üstün geldiğini kanıtlamaktadır.

d. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Kalebentlik, Prangabentlik ve Kürek Cezası

Kalebentlik cezası, 18. yüzyıldan itibaren belirli ölçülerde uygulanmış olmasına rağmen, Tanzimat Dönemi Ceza Kanunları arasında sadece 1858 tarihli Ceza Kanun'da yer almıştır. Kanunda “... *hapis ile nefy cezalarını cami bir ceza...*” (25. madde) şeklinde tanımlanıp, sürgün unsurunu içinde barındıran karma bir niteliğe sahip olsa da

²²⁴ ŞENTOP, s. 46.

²²⁵ ŞENTOP, s.47 - 48.

sürgünden farklı bir ceza türüdür. Ancak Osmanlı uygulamasında adeta sürgünün bir infaz çeşidi gibi algılanmıştır. İlgili cezanın Tanzimat öncesi dönemde uygulanıyor olmasına rağmen, ancak 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda kendisine yer verilmesi de bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Kanunda cinayet türü altında sayılan suçların cezalandırılması için öngörülen kalebentlik cezasının “...devletçe tayin olunan kalelerin birinde mücrimin ila vefatihi mahsuben tevkif olunmasıdır.” (23. madde) şeklinde müebbet hali,²²⁶ “... üç seneden 15 seneye kadar mahsuben tevkif olunmaktadır.” (24. madde) şeklinde de süreli hali düzenlenmiş olup, genellikle bir yönetici veya kadının sultana önerisi ve padişah fermanı ile icra edilmiştir.²²⁷ Ayrıca Kanuna göre kalebentliğe mahkûm olanların malvarlıkları, kendi masrafları için ayrılan kısım kendilerine verildikten sonra, vekil aracılığı ile idare edilmiştir (27. madde). Bunun yanı sıra hükümlü eğer isterse, ailesinin de bulunduğu yere naklini talep edebilmiştir (28. madde).

Cezaları devlet tarafından belirlenmiş kalelerde infaz edilen kalebent mahkûmlarının kural olarak ayaklarına pranga takılmaması, ağır işlerde çalıştırılmaması ve teşhir edilmemesi öngörülmüştür. Bunun dışında kale halkı ile bir araya gelip konuşmaları, kale içinde yasak olmayan yerlere girip çıkmaları, eğer kalede ibadet yeri mevcutsa özel günlerde buralarda ibadet etmelerinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Hatta kalebentlere tarımla uğraşmak ve sanatlarını icra etmek için imkânlar dahi sağlanabilmiştir. Ancak mahkûmun özel durumuna göre farklı uygulamaların benimsendiği de görülmüştür.²²⁸

Kürek cezası, Tanzimat Dönemi'nin üç Ceza Kanunnamesinde de yer almış olup, 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda mahiyeti ve uygulama biçimi hakkında daha detaylı bilgi verilerek, tanım yapıldığı görülmüştür. Buna göre müebbet ve geçici hali düzenlenen kürek cezasının, suçlunun ayaklarında demir halka olmakla birlikte, ağır işlerde çalıştırılması şeklinde icra olunduğu ifade edilmiştir (20 ve 21. maddeler). Çeşitli suçlardan yakalanan kişilerin cezalarının kürek cezasına çevrilmesi, doğrudan

²²⁶ Müebbet kalebentlik hakkında örnek hükümler için bkz. (NFY. KSS., 4, 44/3; 46/6) Akt. KILIÇ, s. 208, 217 - 218.

²²⁷ Mustafa AVCI, Hukuk Tarihimizde Hapis, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2014, s. 205.

²²⁸ Kalebentlik hakkında detaylı bilgi için bkz. GÖKÇEN, s. 43 - 46.

padişahın yetkisinde olup, padişah bu yetkiyi bazen genel bir düzenleme ile ortaya koyabileceği gibi, bazen de söz konusu yetki münferit olaylar üzerinden Divan-ı Hümayun'da padişah adına kazasker tarafından kullanılmıştır.²²⁹

Prangabentlik hususunda daha önce ifade edildiği üzere, münferit bir ceza ya da bir infaz şekli olup olmadığı konusunda farklı görüşler olup; bu anlamda çeşitli fikirlerin ileri sürülmesinde Tanzimat Dönemi Kanunlarında prangabentlik ya da pranga cezasının çelişkili düzenlenmiş olması büyük bir etkindir. Şöyle ki 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde yer almayan prangabentlik,²³⁰ 1851 tarihli Ceza Kanunu'nda cezaların sayıldığı ilgili maddede, ayrı bir ceza olarak yer almış; ancak nasıl infaz edileceği açıklanmamıştır. Fakat Kanun hükümlerinde genellikle kürek ve pranga cezası olarak birlikte yer almış olması, Kanunun içeriği ve düzenlenişi esnasında gözden kaçan bir yanlışlık olup olmadığı hususunda belirsizlik oluşturmuştur. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda ise bu belirsizliği güçlendirir şekilde, çeşitli maddelerde pranga tabirinin geçmesine rağmen, Kanunun cezaları sayan hükmünde prangaya yer verilmemiştir. Özellikle ilgili Kanunda kürek cezasının tanımı yapılırken “...ayaklarında demir olduğu halde hidemat-ı şakada kullanılmaktadır...” (19. madde) şeklindeki maddede “demir” ile kastesilen pranga olup, söz konusu tabirin kürek ile ilişkili veya eş anlamlı olarak kullanıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.²³¹

²²⁹ İPŞİRLİ, s. 208. Ayrıca kürek cezasına mahkûmiyetin bir sonucu olarak müebbet olarak rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası verilmekte; mahkûm hakkında aynı zamanda teşhir usulü de uygulanmakta ve infazı sırasında mahkûma bir vasi tayin edilmektedir. Kürek cezası hakkında daha detaylı bilgi için bkz. GÖKÇEN, s. 39 - 43.

²³⁰ ŞENTOP, prangabentlik ile ilgili hükmün ilk kez 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde düzenlenmediğini; 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne aynı tarihte eklenen 14. fasılda yer aldığını ifade eder. ŞENTOP, s. 31, dn. 57.

²³¹ İlgili hususlar için bkz. ŞENTOP, s. 34. “...Urfele kazâsı nâ'ibi Ahmed bin Osman'ın Sinob'a nefyi hakkında mukaddemâ emr-i serîfîm sâdır olmus ise de menfâsına i'zâm olunub prangabent olarak mahbûsan tevkîf kılınmış olduğundan bu def'a bi'l-muhâkeme ve istintâk kendüsünün berâet-i zimmeti tahakkuk iderek sebîl-i tahliye ile afv u husûsına müsâ'adei seniyye-i...” (NFY. KSS., 4, 3/3) 1846 tarihli hükmünden anlaşılacağı üzere kişinin sürgün edilmesine karar verilmiş olmasına rağmen cezasını prangabent olarak çekmiş olup, bu durum cezasını tamaladığı noktasında af sebebi oluşturmuştur. 1858 tarihli bir başka hükme göre ise mahkuma pranga cezası verilmesine rağmen, yakınlarının zor durumda olması göz önüne alınarak, cezası sürgüne çevrilmiştir. “...amade kânûna tatbiken bes sene müddetle vaz'-ı pranga olmak üzre târih-i habs gösterilerek merkûmun Dersââdetim'e irsâli zımnında gönderilen tahrîrata cevâben vârid olan tahrîrat ve mazbata me'âllerinde merkûm Zabtiyye terfikan gönderilmiş ise de kendüsi bu misillü ef'al-ı reddiyede sâbıkâlî takımından olmayub dersi'amdan ve müsahidi hattatından olduğuna ve yüzyigirmi yasında bulunan pederi a'lemü'l-ulemâdan olub merkûmdan baska bakacak kimsesi olmadığına binâ'en bâbasının sinnine ve kendüsünün ilm-i fazlına hürmeten hakkında tertib olunan pranga cezâsının afv ile mücâzâten

B. I. ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE HUKUKİ-SİYASİ ORTAM ve ANAYASAL GELİŞMELER İÇERİSİNDE İKTİDAR ve SÜRGÜN CEZASI

1. I. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasi Gelişmeler ve 1876 Anayasası

a. Siyasi Gelişmeler

Tanzimat Dönemi boyunca yayılma alanı ve etkinliği artan fikirler dolayısıyla, artık sadece zayıflamış ve düşmekte olan İmparatorluğu yeniden diriltme yolları değil; aynı zamanda kişi hak ve özgürlüklerinin geliştirilip teminat altına alınması da, inceleme konusu olmuş ve bu gelişim zamanla siyasal rejimin sorgulanmasına yol açmıştır.²³² Zira Tanzimat Dönemi içerisinde, Sultan Abdülaziz'in iktidarda olduğu süre (1861-1876) boyunca, ekonomik alanda yürütülen başarısız politikalar ve mali çöküş, bağımsızlık amacını taşıyan iç ayaklanmalar ve sonuçta pek çok eyaletin özerkliğe kavuşması, Tanzimat yenilikleriyle önleneceği düşünülen dış müdahalenin aksine daha da artması ve böyle bir ortamda padişahın baskı düzenini yoğunlaştırması siyasal bunalımı artırarak, muhalefeti meydana getirmiştir.²³³ Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa rejimi sorgulayan ciddi bir muhalefet, "Genç Osmanlılar" ortaya çıkmıştır.

Bu döneme kadar Osmanlı Devleti'nde ıslahat fikri ve uygulaması, Batılı devletlerde görülen siyasi parti şeklindeki gibi bir oluşum ile değil; icra kuvveti tarafından bizzat ortaya konulmuş ve yürütülmüştür. Dolayısıyla hiçbir zaman padişahın yetkilerini denetleyecek, kendi iradesi dışında faaliyet gösterecek bir müessesenin kurulması düşünülmemiştir. İşte Osmanlı tarihinde ilk kez Genç Osmanlılar, cemiyet teşkil ederek, hükümet icraatlarını denetleyecek bir idare sisteminin kurulması için siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.²³⁴

bir mahalle nefy umûm-ı ahâli tarafından istid'â olundugu beyân ve inhâ olunmus..." (NFY. KSS., 4, 19/3) Akt. KILIÇ, s. 48, 105 - 106. Söz konusu örnek hükümlerde de görüldüğü üzere, pranganın ayrı bir ceza ya da bir infaz şekli olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

²³² Orhan ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, B. 4, İstanbul 1982, s. 48.

²³³ TANÖR, s. 121 - 122.

²³⁴ Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, C. VII, B. 3, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 300, 313 - 314.

İlk olarak 1865 yılında “İttifak-ı Hamiyyet” adında gizli bir dernek şeklinde ortaya çıkan ve sonrasında Genç Osmanlılar adıyla anılan bu örgütlü muhalefet, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi, dönemin önemli genç bürokrat ve yazarlarından oluşmuştur. Ortak tutumları, hükümetin siyasetine muhalefet ederken, özellikle Avrupa’ya verilen tavizleri eleştirmeleri ve devletin bütünlüğünün korunamamaya, dağılmaya doğru gittiğini düşünmeleridir. Dolayısıyla hürriyetçilere göre yapılacak şey, din farkı gözetmeksizin tüm halka siyasi haklar tanınmasıydı. Bu sayede hem Müslüman olmayan halkın Osmanlı Devleti’nden ayrılmak istemesi, hem de dış güçlerin müdahalesi için ortada bir neden kalmayacak; halk kendi siyasi kaderini kendisi belirlemiş olacaktı. Ayrıca hükümetin, Cemiyetin bir süredir yürüttüğü basın faaliyetlerini engellemeye çalışan baskıcı politikaları, muhalefetin ülke dışına çıkmasında; bunun yanı sıra Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa’nın şahsi bir takım sebeplerle bu oluşuma maddi ve manevi alanda destek sağlaması da hareketin canlılık kazanmasında önemli bir etken olmuştur.²³⁵

Osmanlı Devleti’nde anayasa ve parlamenter düzen talepleri, Fransa’daki 1848 Devrimi’nden itibaren duyulmaya başlanmış, bu talepler özellikle 1860’larda Genç Osmanlılar hareketi tarafından dile getirilmiştir.²³⁶ Ayrıca Sultan Abdülaziz Dönemi’nde yaşanan sıkıntılar da hürriyetçilerin bir yönetim değişikliği yapılması fikirlerini kuvvetlendirmiştir. Bu dönemde meşruti fikirlere sahip Mithat Paşa, gerek idareci kimliği, gerek eylemci yapısı nedeniyle hareketin lideri olarak görülmüş ve onun önderliğinde öncelikle meşrutiyete sıcak bakmayan Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek, yerine daha aydın fikirlere sahip V. Murat’ın getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak kısa zamanda ruhsal sorunları dolayısıyla padişahlık yapamayacağının anlaşılması üzerine,

²³⁵ Sina **AKŞİN**, Jön Türker ve İttihat Terakki, İmge Kitabevi, B. 7, Ankara 2014, s. 45 - 46; ZÜRCHER, s. 107 - 112; TANÖR, s. 123 - 124.

²³⁶ A. Tekin **KUTLU**, II. Abdülhamid Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?, Nokta Kitap Yay., B. 1, İstanbul 2007, s. 50. Anayasacılık, devlet iktidarını hukukla ve yazılı bir anayasa ile sınırlayarak birey özgürlüklerinin güvence altına alınması düşüncesidir. Dolayısıyla esas olarak yönetenlere getirilecek kısıtlamalarla ilgilidir. Modern anayasacılık hareketleri Batı’da yaşanan tarihi ve siyasi gelişmelerin neticesinde 17. yüzyılda monarşik mutlakîyetçiliğe karşı siyasi özgürlüğü gerçekleştirme ve garanti altına almak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda John Locke, doğal haklar ve sosyal sözleşme; Montesquieu ise kuvvetler ayrılığı fikirleri ile yeni bir akımın öncülüğünü yapmışlardır. Anayasacılık hareketlerinin Batıdaki gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa **ERDOĞAN**, Anayasa Hukuku, Orion Yay., Gözden Geçirilmiş B. 7, Ankara 2011, s. 25 - 29.

Mithat Paşa ile yapılan görüşmelerde meşrutiyeti ilan edeceğini vaad eden, hatta bu konuda son derece istekli görünen II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır. Padişahı meşrutiyet yanlısı olmamasına rağmen, bu anlamda istekli görünmesine iten sebep, esasen saltanatın ilk yıllarında devletin içinde bulunduğu şartlardır. Zira Balkanlarda halk isyan halinde olup, Sırbistan ve Karadağ ile savaş sürüyor; bunun yanı sıra Avrupalı devletler de Osmanlı'nın iç işlerine müdahale için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Ayrıca Sultan Abdülaziz ve V. Murat'ın arka arkaya tahttan indirilmesi, halk nazarında saltanatın değerini zedelemişti. Bu olumsuz tablo içerisinde tek başına sorumluluk almak istemeyen II. Abdülhamit de meşruti yönetime rıza göstermek zorunda kalmıştır.²³⁷

Mithat Paşa ve arkadaşlarının amacı, bir anayasa ile din ve ırk farkı gözetilmeksizin bütün yurttaşlara eşitlik tanınması, her ulusun ve bölgenin kendi milletvekilini seçerek, parlamentoda dilediklerini ifade etmeleridir. Böylece ulusal ayaklanmalar ve Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışması engellenmiş olacaktır.²³⁸ II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, anayasayı elinden geldiğince geciktirmeye çalışmış; ancak devletin içinde bulunduğu durum ve Balkan vilayetlerinin yeniden düzenlenmesini görüşmek üzere büyük devletlerin katılımıyla İstanbul'da bir konferansın toplanacak olması, onu anayasayı ilana mecbur bırakmıştır.²³⁹

²³⁷ KARAL, C. VIII, s. 215 - 217.

²³⁸ Coşkun ÜÇÖK, "1876 Anayasasının Kaynakları", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 - 1976, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yıl Sempozyumu (9 - 11 Nisan 1976), (Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans - Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi), Ankara, s. 2. Osmanlı'daki anayasacılık gelişmelerinin bir anlam ifade edebilmesi için dünyada yaşanan tarihsel gelişime bakarak değerlendirmek gerekir. Buna göre Osmanlı'da 19. yüzyıldan beri gerçekleştirilen hareketler Batı'daki gibi ekonomik ve sosyal yapı ile ilgili değildir. Daha ziyade, Hristiyan azınlık sorunları, bu sorunlara karşı Avrupalı devletlerce belli amaçlarla gösterilen yakınlık ve çoğalan dış ilgi ve bu ilgi karşısında bir şeyler yapmak zorunluluğu duyan aydın kesimlerin büyük etkisi bulunmaktadır. Fakat yalnız bu etkilere bağlamak doğru değildir. Zira 19. yüzyıl Osmanlı ıslahatçı ve meşrutiyetçilerinin çoğu, tutulan yolun devleti kurtarmak için tek yol olduğuna içten inanıyorlardı. Ancak, uygulamak istedikleri sistemin ekonomi ve sosyal yapılar arasındaki ilişkisini tam olarak sezememiş, ayrıca bunlar ile dış çıkarlar arasındaki bağlantıyı da tam olarak çözememişlerdir. Mümtaz SOYSAL, Anayasaya Giriş, İmge Yay., B. 3, Ankara 2011, s. 79-80.

²³⁹ Bernard LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin KIRATLI), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 164.

b. 1876 Anayasası'nda İktidar ve Sürgün Cezası

Anayasa tasarısının hazırlanması görevi, padişahın sıkı gözetimi altındaki “Cemiyet-i Mahsusa” adında bir kurula verilmiş olup, kurul Mithat Paşa ve Sait Paşa'nın tasarıları ile özellikle Belçika ve Prusya Anayasaları'ndan yararlanarak bir anayasa tasarısı oluşturmuştur. Ancak bu aşamada yenilikçi kesim ile padişah haklarını savunan tutucu kesim arasında sert çekişmeler yaşanmıştır. Sonuçta kabul edilen tasarı, kuvvetler birliğini benimseyen Prusya Anayasası'nı büyük ölçüde esas alsa da hükümdarlık haklarını sınırlandıran kimi hükümler padişah tarafından değiştirilmiş ve ünlü 113. madde eklenerek tasarı son şeklini almıştır.²⁴⁰ Ortaya çıkan Anayasa, reform yanlılarını memnun etmemiş; ancak padişahın güçlü direnişi sonucu rıza gösterilmek durumunda kalınmıştır. Sonuçta 119 madde ve 13 bölümden oluşan Kanun-ı Esasi,²⁴¹ Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükela'dan da geçerek, padişahın onay ve ilanı ile yürürlüğe girmiştir.²⁴²

Hukuksal açıdan Kanun-ı Esasi'ye bakıldığında, şekli yönden bir anayasaya uygundur. Ancak meydana gelmesinde halkın temsilcilerinden oluşan bir yasama organı ya da kurucu meclis olmaksızın padişahın tek yanlı iradesi ile yürürlüğe girmesi dolayısıyla bir “ferman-anayasa” niteliği taşımaktadır. Maddi anlamda hükümlerinin değeri incelendiğinde ise monarşinin kendini sınırlayarak, bir nebze de olsa mutlak olmaktan çıktığı, anayasalı ve parlamentolu hale geldiği, ancak yine de tam anlamıyla meşruti, anayasal ve parlamenter bir sistem meydana getiremediği görülmektedir.²⁴³ Zira devletin temel yapısında hiçbir değişiklik yapılmamış; yasama-yürütme güçleri

²⁴⁰ ÜÇÖK, “1876 Anayasasının Kaynakları”, s. 4; Yavuz ABADAN, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, AÜHFD, C. 14, S. 1, Y. 1957, s. 19 - 20; MUMCU - KÜZECİ, s. 164 - 165.

²⁴¹ Kanun-ı Esasi'nin tam metni için bkz. Suna KİLİ - A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yenilenmiş B. 3, İstanbul 2006, s. 36 - 51.

²⁴² TANÖR, s. 132 - 133.

²⁴³ TANÖR, s. 132 - 135, 149; A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitabevi, B. 1, Ankara 1995, s. 4 - 5; ERDOĞAN, s. 145 - 146; GÖZLER, s. 18 - 19; SOYSAL, s. 84 - 85. Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin kaynağında Batı anayasalarında olduğu gibi ulusal bir hareket de bulunmamaktadır. ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 337 - 338.

yine padişahta birleşmiş ve bu haliyle bir nevi padişahın sınırsız yetkilerinin kullanılış biçimini saptamıştır.²⁴⁴

Anayasa hükümlerine baktığımızda, devlet başkanlığının irsi olarak intikal etmesi Osmanlı Devleti'nin bir monarşi olduğunu gösterir. Ayrıca devletin dininin İslam olduğu Anayasada belirtilmekle birlikte, padişah aynı zamanda halife olup, şer'i hükümlerin uygulanmasını sağlamalıdır ve oluşturulacak yasalar şer'i hukuka aykırı olmamalıdır. Bunun yanı sıra Şeyhülislam da hükümet örgütü içerisinde yer almıştır (3., 4., 7., 11., 27., 64. maddeler). Fakat bu hükümlere rağmen Kanun-ı Esasi, egemenliğin kaynağı hususunda bir değişiklik meydana getirmiştir. Padişah artık, geleneksel ve dinsel kaynaklara dayanmak yerine her ne kadar kendi iradesinin ürünü dahi olsa, bir hukuki belgeye dayanarak egemenliğin kaynağını beşerileştirmiştir.²⁴⁵

Anayasada yer alan egemenliğe ilişkin söz konusu hükümlere rağmen, açık bir şekilde egemenliğin kime ait olduğu ifade edilmemiştir. İşte bu noktada Anayasanın içeriğine baktığımızda, hem yasama, hem de yürütme gücü anlamında esas egemen gücün padişah olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar milleti siyasal varlık olarak sisteme katan bir meclis bulunuyor ve artık padişahı siyasal sistemin biricik egemeni olmaktan çıkarıyor olsa da yasama alanında meclislerin görev ve yetkileri son derece sınırlı şekilde düzenlenmiştir.²⁴⁶

²⁴⁴ MUMCU - KÜZECİ, s. 165. Kanun-ı Esasi metin olarak, belirli zaafı ve parlamenter rejimin ihlalini kolaylaştırma olanaklarını içermektedir. Bu durum, daha çok metni hazırlayanların anayasal yasama yollarını bilmemelerinden veya rejimin çatısını ve temelini sağlamca kuracak usul meselelerine dikkat etmemelerinden ileri gelmiştir. İlber **ORTAYLI**, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 4, İstanbul 2015, s. 244.

²⁴⁵ TANÖR, s. 135 - 137.

²⁴⁶ Yasama erki de padişahın elindedir. Ancak kanunların görüşülmesi için, Umum-i Meclis çatısı altında iki meclis oluşturulmuştur (42. -59. maddeler). Bunlardan biri halk tarafından seçilen "Heyet-i Mebusan" (65. -80. maddeler) diğeri ise padişah tarafından kaydı hayat şartı ile atanan "Heyet-i Ayan" dır. Heyet-i Mebusan'ın yetkileri sembolik olup yürütme erkinde herhangi bir işleve sahip değildir. Sadece "kendi görevleriyle ilgili konularda" ve ancak padişahın izniyle kanun önerisinde bulunabilir, ek olarak kanun tasarılarını görüşüp isterse ilgili konuda bakanları dinleyebilir. Ancak kanun tasarısını hükümet hazırlar ve son aşamada yine padişahın onayı ile yürürlüğe girer. Dolayısıyla bu yetkinin padişahın mutlak iktidarını sınırlandırmak anlamında ve yasama faaliyetinde bir etkinliği bulunmamaktadır. Heyet-i Mebusan'ın tek sınırlı yetkisi vardır. O da üyelerinin 2/3 çoğunluğuyla bir bakanı Yüce Divan'a gönderebilir. Fakat yine burada da padişahın onayı gereklidir. Heyet-i Ayan'ın (60. - 64. maddeler) görevi ise kanun tasarılarını dinsel kurallara, Anayasa hükümlerine, devletin bütünlüğüne, iç güvenliğine, savunmaya, genel ahlaka ve de padişahın haklarına ve özgürlüklerine uygun olup olmadığı hususlarında incelemektir. Anlaşılacağı üzere üyeleri padişah tarafından atanan ve padişaha bağlılık yemini eden bir organ olması dolayısıyla Heyet-i

Kanun-ı Esasi'nin oluşturduğu devlet sistemine göre yürütme erki, padişah, başkanı sadrazam olan Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) ve şeyhülislam tarafından temsil edilmekle birlikte, dilediği gibi sadrazam ve şeyhülislamı tayin ve azil hakkı olması dolayısıyla esas olarak halife-padişahıta toplanmıştır. Ayrıca Anayasa, padişahın iktidarını sınırlandırmak bir yana, onun dinsel-dünyevi hak ve yetkilerini hukuki bir metne bağlayarak “hukuk-i mukaddese-i padişahi” olarak kabul etmiştir. Can alıcı nokta ise hâlihazırda son derece üstün konumda bulunan padişahın “mukaddes ve gayri mesul” kabul edilmiş olmasıdır (5. madde). Esasen devlet başkanının dokunulmazlığı, meşrutiyet yönetimlerinin bir ilkesi olmakla birlikte “sorumlu olmayana yetki verilmez” kuralı gereği, devlet işleri meclis önünde sorumlu başbakan ve bakanlarca yerine getirilir. Ayrıca yetkileri parlamento ile dengeli konumda olmalıdır. Fakat Kanun-ı Esasi gibi, kuvvetler birliğini benimsemiş bir anayasal sistemde hem yasama, hem de yürütme alanında padişah, son derece geniş yetkilerle donatılarak eskisinden daha güçlü bir konuma getirilmiştir. Zira teorik bile olsa, eski sisteme göre belli şartlarda halifeye karşı direnmek mümkündür. Ayrıca bundan çok önce ortaya konulan Tanzimat Fermanı'nda bile padişah, kendi iradesi ile ortaya çıkan hükümlere uyacağına dair yemin ederek, kendisini bağlamaktayken; burada padişah Anayasaya bağlılık yemini dahi etmemiştir.²⁴⁷

Anayasanın yasama ve yürütme alanında padişah haklarını her şeyin üzerinde gören tutumuna karşı yargı erki bağımsız mahkemelere (Şer'îye ve Nizamiye Mahkemeleri) bırakılmıştır (87. madde). Bunun yanı sıra, hâkimlerin azledilmezliğine ilişkin düzenleme de yargının bağımsızlığını sağlayıcı maddeler arasındadır (81. madde).

Ayan'ın önüne gelen tasarıda padişahın haklarını ve üstün konumunu en başta savunacağı aşikârdır. Yasama organının tüm bu kuşatılmışlığına ek olarak hükümetin faaliyetlerinden dolayı Meclise karşı herhangi bir sorumluluğu da bulunmamaktadır. Güvenoyu sistemi yoktur. Ayrıca biri toplanmadan diğeri de toplanamayan heyetlerin, toplanması, tatili ve gerektiğinde feshi de yine padişahın kutsal haklarından sayılmıştır. İlgili hükümler hakkında detaylı bilgi için bkz. TANÖR, s. 136 - 144; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 338 - 339; KARAL, C: VIII, s. 224 - 225; GÖZLER, s. 16 - 17; ALDIKAÇTI, s. 59 - 62.

²⁴⁷ Kanun-ı Esasi hazırlanırken büyük oranda yararlandığı, kuvvetler birliğine dayanan Prusya Anayasası'nda da kralın kişiliği dokunulmazdır. Ancak kralın yürütmeye dair geniş yetkileri olmayıp yürütme faaliyetleri sorumlu bakanlar eliyle yürütülür. Ayrıca kral, Meclisler önünde Anayasayı koruyacağına, Meclislere ve kanunlara uyacağına dair and içer (43., 44. ve 54. maddeler). Prusya Anayasası'nın tam metni için bkz. ÜÇÖK, “1876 Anayasasının Kaynakları”, s. 9 - 25; Ayrıca Kanun-ı Esasi'de yürütme erki ve padişahın yetkileri hususunda detaylı bilgi için bkz. TANÖR, s. 142 - 144; ALDIKAÇTI, s. 57 - 59; KARAL, C: VIII, s. 193 - 194, 222 - 223.

Temel hak ve özgürlükler ile özellikle yargılama ilkelerine ilişkin ortaya koyduğu hükümler açısından inceleyecek olursak Kanun-ı Esasi, temel hak ve özgürlükler alanında “*Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.*” (10. madde) hükmü ile kanunilik ilkesine ilk defa açık bir şekilde yer vermiş olup, bu anlamda çağdaşı anayasalara yakın ve azımsanamayacak düzeyde bir içeriğe sahiptir.²⁴⁸ Fakat söz konusu hak ve özgürlüklerin kullanımına ilişkin kilit konumda istisnalar barındırmakla beraber, bazı özgürlükler bakımından da eksiktir. Örneğin basın özgürlüğü tanınmış; ancak bu özgürlüğün “kanun dairesinde” kullanılabileceği ifade edilmiştir (12. ve 13. maddeler). Padişahın yasama alanındaki etkinliği göz önüne alındığında, buradaki özgürlüğün gerçekleşmesi ancak padişahın takdirine kalmaktadır. Yine demokrasinin temel prensiplerinden olan düşünce ve ifade özgürlüğü,²⁴⁹ siyasal katılımı sağlayacak dernek, siyasi parti kurma ve toplantı özgürlükleri ile sansür yasağı da Anayasada yer almamıştır.²⁵⁰ Görüldüğü üzere, çoğu demokratik özgürlük

²⁴⁸ Temel hak ve özgürlükler, Kanun-ı Esasi’nin “*Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-i Umumiyesi*” başlığı altında (8. - 26. maddeler) düzenlenmiş olup, kanun önünde eşitlik (17. madde), kamu hizmetine girme hakkı (19. madde), kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı (9., 10. maddeler), her türlü işkence, angarya ve müsaderenin yasak olması (24. ve 26. maddeler), mülkiyet hakkı (21. madde) gibi özgürlükler başta olmak üzere daha pek çok önemli hak ve özgürlükleri barındırmaktadır. TANÖR, s. 145 - 146; ALDIKAÇTI, s. 63; KARAL, C: VIII, s. 222 - 223; CİN - AKYILMAZ, s. 567 - 568; MUMCU - KÜZECİ, s. 166 - 169. Ayrıca ilgili maddelerin tam metni için bkz. KİLİ - GÖZÜBÜYÜK, s. 37 - 38. Tabii hukuk doktrini uyarınca, üstün ve öncelikli kabul edilen ve dolayısıyla Anayasayı değiştirme şart ve usullerine göre bir Meclis tasarrufu ile dahi değiştirilip kaldırılmayacak ilkeler olarak kabul edilen temel hak ve özgürlüklerin, Kanun-ı Esasi’de öngörülen sistem uyarınca, padişahın takdirine bağlı olarak sınırlanma imkân ve yetkisi tanınmaktadır. Bu sebeple öngörülen hak ve özgürlüklerin bir anlam ifade etmediği, sadece Anayasayı “*süsleyen nazari hükümler*” halinde kaldıkları yazar tarafından ifade edilmektedir. ABADAN, s. 20, 23.

²⁴⁹ Demokrasinin üç temel prensibi vardır. Bunlar, kanunlar önünde eşitlik, kamu hizmetine girme hakkı ve ifade özgürlüğüdür. ALDIKAÇTI, s. 63. İfade özgürlüğünde asıl önemli husus, siyasi iktidarın bu özgürlük karşısındaki tutumudur. Eğer ki siyasi iktidar çok belirli bir ideolojinin hizmetinde bulunuyorsa, düşüncenin açıklanmasına ancak bu ideolojiye karşı gelinmediği ölçüde müsaade eder. Böyle bir toplumda yaşayan kişiler, bu ideolojiye aykırı fikirler ileri sürme olanağından yoksundur. İlhan F. AKIN, Temel Hak ve Özgürlükler, İstanbul Hukuk Fakültesi Yay., Genişletilmiş B. 3, İstanbul 1973, s. 147 - 148.

²⁵⁰ İfade özgürlüğü ve basın hürriyeti birbiri ile bağlantılı olup toplumun ve demokrasinin gelişiminde son derece önemli bir yere sahiptir. Zira kendisi, çevresi, toplumu ya da tüm insanlıkla ilgili sorunları sezen ve çözümlemek isteyen her insan düşünür. Bu önemli faaliyeti koruyan ifade özgürlüğü ise yalın bir kavram olmayıp öncesi ve sonrası vardır. Öncesi, düşüncenin oluşumuyla ilgili koşulları; sonrası ise düşündüklerini duyurmayı içerir. Bu ikinci safhada kişi, çözümünü anlatacak, yayınlayacak ve savunacak olup bu da basın özgürlüğü gibi bir dizi alt başlık özgürlükleri zorunlu kılacaktır. Toktamış ATEŞ, Demokrasi - Kavram - Tarihi Süreç - İlkeler, Ümit Yay., B. 4, Ankara 1994, s. 134 - 139; Ayrıca İslam hukukuna göre de yasal olmayan uygulamaları eleştirmek, muhalefette bulunmak, basın, sanat ve kültür faaliyetleri ile kamuoyu oluşturmak, hem hak, hem de bir görevdir. Abdullah İSLAMOĞLU,

Anayasada yer almış olmasına rağmen söz konusu düzenlemeler, Batılı demokratik fikirler ile halkın hukuksal ve siyasal alanda, düşünsel açıdan kendini geliştirerek, var olan sistemi değerlendirmesini engellemek adına son derece sınırlı ve kısıtlanmaya müsait bir nitelik arz etmiştir.

Haklar ve özgürlükler alanına bitişik bir diğer önemli konu ise, Anayasanın yargısal güvencelere dair getirmiş olduğu hususlardır. Anayasada “kanuni hâkim ilkesi” (23. madde), “tabii hâkim ilkesi” (89. madde), “yargılamanın aleniliği” (82. madde), herkesin lüzum gördüğü meşru vasıtalarla hak arama özgürlüğü (83. madde) gibi daha pek çok önemli ilke ve hukuki güvence yer almıştır.²⁵¹ Ancak temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasına ilişkin bahse konu düzenlemelerin, hukuki açıdan bir değer taşıyabilmesi için güvenceye bağlanması ve otoriteyi sınırlandırması gerekir. İşte Kanun-ı Esasi’nin eksik yanını da bu oluşturmuştur. Padişahın yasama ve yürütme alanındaki herhangi bir denetime izin vermeyen sınırsız yetkilerinin yanı sıra, öngörülen temel ilkelerin reddi niteliğinde 113. madde, padişaha tanıdığı keyfiyet ile zaten tek başına buna engel oluşturmıştır.²⁵²

Kanun-ı Esasi’nin “*Mevadd-ı Şetta*” başlığı altında yer alan ilgili 113. maddesi, sürgün cezasının hem İslam hukuku hem de modern hukuk ilkelerine aykırı şekilde, bir siyasi baskı aracı olarak kullanılmasına doğrudan imkân sağlamıştır. Bu haliyle bir Anayasa hükmü olarak hukuksuzluğun tescili niteliğine sahip söz konusu maddenin tam metni şu şekildedir:

*“Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğine müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdare-i örfiye) kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-i mahsus ile tayin olunacaktır. **Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın***

II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913), Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2004, s. 22.

²⁵¹ Söz konusu yargısal güvenceler Kanun-ı Esasi’nin “*Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-i Umumiyesi*” (8. -26. maddeler) ve “*Mehakim*” (81. - 91. maddeler) başlığı altında yer almaktadır. İlgili maddelerin tam metni için bkz. KİLİ - GÖZÜBÜYÜK, s. 46 - 47.

²⁵² Aslında Anayasada 113. maddenin olmadığını düşündüğümüzde, yasama ve yürütmeden farklı olarak yargılama alanında bağımsızlık esas alınmıştır. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT, “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, AÜHFD, C. 53, S. 1, Y. 2004, s. 177 - 178, 181; Yusuf Şevki HAKYEMEZ, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Pınar Yay., Editör: Asım ÖZ, B. 1, İstanbul 2008, s. 136.

tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı haziret-i padişahinin yed-i iktidarındadır.”

Maddeyi iki bölüme ayırarak inceleyebiliriz. İlki, padişaha olağanüstü durumlarda (sıkıyönetim/örf-i idare) özel düzenlemeler yapma yetkisi vermiş ve bu haliyle, esasen yasama ve yürütme alanında son derece geniş yetkilere sahip olan padişahın yetkilerine ek olarak, ilgili dönemde ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar da göz önüne alındığında, sıklıkla kullanılması mümkün olabilecek bir yetki daha tanınmıştır. Maddenin asıl önemli ikinci bölümü ise padişaha sadece polis soruşturması ile devletin güvenliği için zararlı gördüğü kimseleri sürgüne gönderme hakkı tanımıştır. Söz konusu hüküm modern hukuk ilkeleri bir yana, hiçbir yurttaşın açıkça yargılanmadan cezalandırılmamasını öngören Tanzimat Fermanı'nın dahi kişi güvenliği açısından çok gerisinde yer almıştır. Bu şekilde hangi hususların devletin güvenliği için bir tehlike olarak görüleceği tamamen padişahın iradesine bırakılmıştır. Dolayısıyla kendisine karşı yapılacak bir eleştiri dahi bu kapsama sokulabilir. Ayrıca polis örgütü de doğrudan padişahın emri altında olup, Anayasa hükümlerince yargıya tanınan bağımsızlık ve güvenceye sahip değildir. Yani padişah, kendi emri ile oluşturulan soruşturma belgesi uyarınca, adeta bir mahkeme gibi sürgün cezası verebilme yetkisine sahip olmuştur. Bu haliyle Kanun-ı Esasi, padişaha kanunlar hilafına keyfi uygulamalarda bulunma hak ve yetkisi tanımıştır.²⁵³ Söz konusu hüküm, II. Abdülhamit'in kendisine karşı tehdit olarak gördüğü muhalif isimleri sindirmek amacıyla oluşturduğu sürgün politikasının temel dayanağını teşkil etmekle, Osmanlı anayasal döneminde kara bir leke olarak üne kavuşmuştur.

Anayasa tasarısının hazırlanması için yapılan görüşmelerde 113. maddeye istinaden Ziya Paşa *“Bu madde ile Kanunı Esasinin Kanunı Esasi denecek yeri kalmamış, bundan böyle hükümet istediği tahkikatı istediği gibi yaptırıp istediğini memleketten harice çıkartmak için Kanunı Esasiye isnad edecek. Böyle meşrutiyet kanunu nerede görülmüş?”* şeklinde, Namık Kemal de *“Biz böyle pejmürde kanun istemeyiz. Ya kanun tanzim edildiği gibi kabul edilmeli veyahud ilanından sarfinazar*

²⁵³ MUMCU - KÜZECİ, s. 169 - 170; Ahmet MUMCU, *“Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasasına Değin Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı”*, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 - 1976, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yıl Sempozyumu (9-11 Nisan 1976), (Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans - Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi), Ankara, s. 38; KARAL, C. VIII, s. 8 - 9, 230; TANÖR, s. 145; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, s. 339; ORTAYLI, En Uzun Yüzyılı, s. 245.

olunmalı. Kabul edilmemiş bentlerin noksanı, hele 113. maddenin ilave edilmesi kanunı hükümden iskat eder” şeklindeki ifadeleriyle eleştirilerini dile getirmişlerdir.²⁵⁴

Nitekim Kanun-ı Esasi’nin padişaha tanıdığı geniş yetkilerin içerdiği tehlike, II. Abdülhamit’in mutlakıyetçi eğilimi dolayısıyla kısa sürede gerçekleşmiştir. Padişah Rusya ile patlak veren savaşı bahane ederek, 13 Şubat 1877’de Meclis-i Mebusan’ı kendisine tanınan yetki çerçevesinde tatil etmiş ve 33 sene boyunca bir daha toplantıya çağırılmamıştır. Zira tanınan yetkiler uyarınca meclislerin tatili ve toplanması padişahın takdirine bağlı olup, ancak bir irade-i seniyye ile mümkündür (43. madde). Esasen padişahın meclisi fesih yetkisi de bulunmaktadır. Ancak bu halde 6 ay içerisinde tekrar Meclis-i Mebusan için seçim yapılması gerekir (73. madde). Dolayısıyla padişah, herhangi bir gücü olmamasına rağmen, muhalefeti ile kendisini rahatsız eden Meclisi tamamen etkisiz hale getirmek amacıyla feshetmemiş; Meclisin açılmasını süresiz olarak ertelemiştir. Böylece “*müstebid bir idarenin hukuki mesnedi*”²⁵⁵ olarak padişah, hem Osmanlı Devleti’nde Tanzimat öncesinde dahi yer alan “kadı kararı olmadan ceza verilemez” ya da “yargılamasız ceza verilemez” ilkelerine aykırılık oluşturan, hem de örnek alınan Batılı devletler düzeyinin çok gerisinde, sınırsız yetkiler sağlayan ilgili 113. maddenin yürürlükte kalarak kullanımına imkân tanımıştır.

Her anayasa hürriyeti getirmez ve bir demokratikleştirme hareketi olarak nitelendirilemez. Bazı anayasalar sadece iktidarı örgütlemekle kalır. Dolayısıyla bir anayasanın demokratik olması için iktidarı düzenleyip sınırlandırmasının yanı sıra, hürriyetlerin de topluma mal olacak şekilde tanınıp, güvenceye bağlanması gerekir.²⁵⁶ İşte Kanun-ı Esasi de, “*çağdaş anayasalarda bulunan iyi malzemelerin kullanılmasına karşın, kötü bir mimar ya da mühendis elinde iyi işlenmediğinden*”²⁵⁷ beklenen amacı sağlamayarak, kısa sürede yerini sıkı bir istibdat rejimine bırakmıştır.

²⁵⁴ Mahmud Kemal İNAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., I.-V. Cüz, İstanbul 2012, s. 344 - 345. Ayrıca ilgili 113. madde, Kanun-ı Esasi’ye büyük ölçüde esas teşkil eden Prusya Anayasası’nda yer almayıp, II. Abdülhamit’in Anayasayı kabul etmek için yer almasını şart koştuğu bir hükümdür. ÜÇÖK, “1876 Anayasasının Kaynakları”, s. 7.

²⁵⁵ ALDIKAÇTI, s. 64.

²⁵⁶ Tarık Zafer TUNAYA, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 - 1976, Kanun-ı Esasi’nin 100. Yıl Sempozyumu (9 - 11 Nisan 1976), Ahmet MUMCU’ nun 2. Tebliği, s. 43 içerisinde yer alan ifadelerden alınmıştır.

²⁵⁷ Niyazi BERKES, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay., (Yayına Haz. Ahmet KUYAŞ), B. 21, İstanbul 2015, s. 333.

c. İstibdat Dönemi

İstibdat rejimi boyunca II. Abdülhamit, çoğunluğunu Genç Osmanlılar'ın oluşturduğu muhalifleri, başta merkezden uzak yerlere sürgün etmek,²⁵⁸ hafiye ve jurnal usulü gibi çeşitli yol ve yöntemlerle sindirerek, devam eden savaşlar, ayrılıkçı ayaklanmalar ve daha pek çok sorun nedeniyle zor durumda bulunan imparatorlukta, en azından içteki muhalif seslerle uğraşmamak adına bir baskı ortamı yaratmıştır. Ancak aynı zamanda, dönemin modern siyasi ve hukuksal ideolojilerinin engellenemez etkisini ve bu ideolojilerin ortaya koyduğu ilkeleri de gözardı etmiştir. Fakat bu baskı, amaçlananın aksine muhalif hareketin daha da güçlenmesi için manevi desteği ve motivasyonu sağlamış; hürriyet hareketi ve düşüncesinin aydın çevrelerden halka doğru yayılmaya başlamasına ve muhaliflerce devletin devam eden çöküşünü durduracak bir güç olarak anlaşılmasına neden olmuştur.²⁵⁹

Bu ortamda Genç Osmanlılar'dan muhalefet mirasını devralan İttihat ve Terakki,²⁶⁰ gerek II. Abdülhamit'in istibdat dönemi boyunca muhalif olarak verdiği mücadele ile gerek Meşrutiyetin tekrar ilanının ardından, iktidar konumunda ve kendi amacını reddeder bir şekilde ortaya koyduğu istibdat uygulamaları ile Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş bir siyasi oluşumdur. Genç Osmanlılar'ın başlattıkları mücadeleyi devam ettiren, aynı zamanda istibdat rejiminin intikamını almak isteyen İttihat ve Terakki, ilk olarak 1889'da örgütlenmeye başlamıştır. Baskıcı rejim ve sürgünler dolayısıyla genellikle çalışmalarını yurtdışında sürdüren İttihatçılar istibdadın sona erip, Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruti bir idareye kavuşturulması amacıyla kısa zamanda hızla yayılmışlardır. Ancak hürriyet hareketinde izlenecek yol, yöntem ve varılmak istenen hedefler konusunda, ciddi fikir ayrılıkları içerisinde

²⁵⁸ II. Abdülhamit'in sürgün politikasını yorumlamak pek de kolay değildir. Yasaya göre ittihatçı komplocuların çoğu vatana ihanet suçu işlemişlerdir ve bu durumda II. Abdülhamit gibi birisinin onların idam hükmünü onaylaması hiç de zor değildir. Fakat saltanatı boyunca II. Abdülhamit, sürgünü idam cezalarına tercih etmiştir. Ernest Edmondson **RAMSAUR**, Genç Türkler ve İttihat ve Terakki - 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi, (Çev. Hacasan YÜNCÜ), Etkin Kitaplar (Kayihan Yay.), B. 3, İstanbul 2013, s. 45. Bunun nedeni Batılı devletlerin tepkisini çekmemek ve bu bahane ile devletin iç işlerine karışmalarına imkân vermemek olabilir.

²⁵⁹ ALDIKAÇTI, s. 68.

²⁶⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti ve dönemin önemli siyasal gelişmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Enver Ziya **KARAL**, Osmanlı Tarihi, C. IX, B. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 10 - 213; Tarık Zafer **TUNAYA**, Türkiye'de Siyasal Partiler - II. Meşrutiyet Devri, C. 1, İletişim Yay., B. 1, İstanbul 1998, s. 51 - 69; LEWIS, s. 210 - 237.

olmalarına rağmen, Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi ile tüm zorlukların sona erip, doğrudan modern bir devlet yapısına kavuşulacağı ve Batı'yı kalkındırmış olan kurumların Osmanlı'yı da kalkındıracağına ilişkin yaygın inanış ve bir nevi “anayasal romantizm” olarak adlandırılan bir şekilde, II. Abdülhamit istibdadına karşı birlik olmayı başarmışlardır. Bu inanış da onların istibdada son vermek adına sahip oldukları tek ortak düşünce olup, bu düşünceye sarılarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında faaliyetlerini kararlılıkla sürdürmüşlerdir.²⁶¹

İttihatçıların muhalefet yaparken iktidara yönelttikleri eleştiri, birçok açıdan II. Abdülhamit'in yönetim anlayışına karşı ayaklanmanın meşru ve zorunlu görülmesi sonucunu doğurmuştur.²⁶² Ancak derinliği ve dayanağı hususunda kapsamlı bilgi sahibi olmadıkları anayasal sistem uğrunda, onları söz konusu “anayasal romantizm”e iten sebep psikolojik ve sosyolojik açıdan incelendiğinde, bir otoriteye duyulan gereksinim olabilir. Otorite gereksinimi nedeniyle ortaya çıkan “ret bağları”,²⁶³ mevcut iktidarın olumsuz özelliklerinin abartılarak bir nevi kötülük odağı olarak algılanmasına ya da varolan iktidarın ortadan kalkması halinde tüm sorunların kendiliğinden çözüleceği inancının ortaya çıkmasına neden olur. Bu doğrultuda İttihatçılar da II. Abdülhamit'i “zalim bir müstebit”; Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması ve Meclis-i Mebusan'ın

²⁶¹ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., B. 2, İstanbul, 2003, s. 17; RAMSAUR, s. 16 - 17; BAYRAM, s. 411 - 412; İSLAMOĞLU, s. 81 - 82.

²⁶² LEWIS, s. 231.

²⁶³ “Ret bağları”, otoritelere duyulan gereksinimin itiraf ediliş biçimidir. Bu bağlar korkulan kişilere bağımlı olmayı ya da gerçek olandan yararlanarak, ideal olanı hayal etmeyi sağlar. Bu ret bağları üç şekilde kurulur. Birincisi, otoritenin gücünden korkmayla ilgilidir. Bu bağa “itaatsiz bağımlılık” denir. Burada kişi otoritenin ne istediği ile bağımlıdır. Zira karşısını gerçekleştirmek için otoritenin ne istediğini bilmesi gerekmektedir. İkincisi, var olan negatiften yola çıkarak pozitif, ideal bir otorite resminin basılmasıdır. Burada da benzer şekilde otorite, kişi için bir referans noktasıdır. Otoritenin kötü, zayıf yanları vurgulanarak ideal bir otorite yaratılmaya çalışılır. Ancak burada görülen korku, dayanaktan yoksun kalma korkusu, neye çalıştığı ya da hizmet ettiğini açıklayacak bir referans noktası bulamama korkusudur. Bunu açığa çıkarmak için çoğu zaman, otoriteye ait zaafı abartmak ve üstün olana bir takım negatif güç vermek gerekir. Üçüncüsü, otoritenin yok oluşuna ilişkin fanteziye dayanır. Burada ise yönetimdeki kişiler ortadan kalkarsa her şeyin yoluna gireceği inancı vardır. Ancak aynı zamanda otoritenin yok olmasından da son derece korkulmaktadır. Bu sürecin sonunda yanlış olan her şeyin otoritenin varlığına bağlandığı bir dil ortaya çıkar. Esasen otoriteyi reddediş dili, 18. yüzyılın sonlarındaki soylu bir amaçtan kaynaklanmaktadır: Halk kitlelerine özgürlük isteğinin aşılmasıdır. SENNETT, s. 34 - 47. Ret bağlarının konumuz ile ilgili yanları, ikinci ve “yok oluş fantezisi” ne ilişkin üçüncü görünümüdür. Zira İttihatçıların otoritenin yok olmasından ne denli çekindikleri, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında resmen iktidarı göğüslemekten korkarak eski usulü uygulamakta direnmiş olmalarından anlaşılmaktadır.

toplanmasını da, “hürriyet” ve “adalet” kavramlarıyla özdeşleştirmiş; böylece Meşrutiyetin her türlü sorunu çözeceğine kayıtsız şartsız inanmışlardır.²⁶⁴

Kaldı ki birbirlerini düşman addetmelerine rağmen, hem II. Abdülhamit hem de muhalefet, birbirinden farklı, ancak aynı amaca yönelik iki siyaset izlemiştir. II. Abdülhamit, istibdada dayalı İslamcı bir yol izleyip imparatorluğun bütünlüğünü bu yolla korumaya çalışırken; İttihatçılar aynı amacı Meşrutiyete dayalı Osmanlıcılık ideolojisi ve siyasetiyle gerçekleştirmeyi denemiştir.²⁶⁵ Dolayısıyla ikisinin de esas amacı, imparatorluğu bölünme ve dış müdahalelerden korumak, böylece devleti kurtarmaktır.²⁶⁶ Ayrıca II. Abdülhamit, Batılılaşmaya ve reformlara tamamen karşı olmamıştır. Hatta hükümdarlığının ilk on yılı, hukuk, idare ve eğitim alanlarında hiç de azımsanamayacak derecede bir reform ve değişim dönemi olmuştur.²⁶⁷ Fakat bunun yanı sıra, devleti ayakta tutmak amacıyla meşrutiyetçi fikirlerin yayılmasını da engellemeye çalışmıştır. Birbirini etkisizleştiren bu iki politikası nedeniyle, II. Abdülhamit’in eğitim alanında sağladığı nitelikli şartlar sonucu özellikle askeri okullardan yetişen öğrenciler, Tanzimat aydınlardan bile daha nitelikli ve özgürlük taraftarı olup, istibdadın yıkılarak Meşrutiyetin yeniden ilanında, özellikle özgürlük mücadelesinin son döneminde esas etkin rolü oynamıştır.²⁶⁸

2. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Siyasi Gelişmeler ve 1909 Anayasa Değişikliği

a. Siyasi Gelişmeler

II. Abdülhamit dönemi boyunca sadece aydınlar değil, Osmanlı halkı da istibdadın eseri olan “jurnal”, “hafiyelik” gibi uygulamalar sonucu oluşan baskı

²⁶⁴ Kudret **EMİROĞLU**, Kısa Osmanlı - Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü, İletişim Yay., B. 2, İstanbul 2015, s. 99 - 100.

²⁶⁵ Batı’dan yayılan milliyetçilik akımları Türkler üzerinde de etki ederek belli bir şuurun oluşmasına neden olsa da İttihatçılar, bu özelemlerini siyasi kalıba dökmekten kaçınıyordu. Zira Türkçülük, diğer ulusları ayrılığa özendirerek imparatorluğun sonu olabilirdi. KARAL, C. VIII, s. 555.

²⁶⁶ TANÖR, s. 169.

²⁶⁷ LEWIS, s. 176 - 177.

²⁶⁸ MUMCU - KÜZECİ, s. 170.

ortamından ve hukuki güvenliği yerle bir eden keyfilikten bıkmış, temel hakların güvence altında olduğu bir hukuk devletine susamıştır.²⁶⁹

Bu dönemde yaşanan hukuksuzlukları Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi şu sözlerle tarif eder: *“Hürriyeti şahsiye, insanın mütemeddin bir memlekette hukuk-ı tabi'yesindendir. Hiç kimse kanunun ta'yin eylediği ahvalden gayride kanuniye dairesinde bi'l-muhakeme hakkında hükm-i lahikk olmadıkça tecziye ve mücazat olunamaz. Bu hak her ferde şer'an ve kanunen temin olunmuştur. Amma bu hak devr-i sabıkda kanun-ı mecellatı mündericatından ibaret kalıp fiilen büsbütün ma'dum olmuştur. Memnu gazete okumaktan veya ağızından bir iki söz kaçırmaktan veyahud iki üç kişi bir yerde toplanmaktan dolayı geceleri haneleri basılarak tevkif edilmek ve bila muhakeme habs ve nefy olunmak bir kaide-i umumiye hükmüne girmiştir. Mahkemelere sevk olunanlar hakkında hükm-i cezai istihsali için hâkimler cezbe ve tazyik olunmuştur. Fevkalade divan-i harb teşkil kılınarak askeriden, mülkiden ve hatta esbafdan birçok kimseler hafîye jurnalleri üzerine bila-tahkikat mahkûm kılınmış ve bazıları hakkında işkenceler icra edildiği dahi beyne'n-nas tevatüren şayi' olmuştur.”*

Söz konusu kötü gidişi değiştirmek adına İttihat ve Terakki tarafından gerçekleştirilen gizli ve yaygın çalışmalar, Balkanlarda yaşanan gelişmeler ve ordunun padişah üzerindeki baskısı neticesinde II. Abdülhamit, meşrutiyeti yeniden ilan etmek zorunda kalarak 23 Temmuz 1908 tarihinde, irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan'ı uzun bir aradan sonra toplantıya çağırmıştır. Ardından düzenlenen bir hatt-ı hümayun ile de padişah, daha önce meclisi tatil zorunluluğunun kişilerin bu yönetime hazır olmamasından kaynaklandığını; ancak geçen zamanda ülkenin meşrutî yönetim konusundaki kabiliyetinin gözle görünür hale gelmesi dolayısıyla Anayasanın yeniden uygulamaya konulduğunu açıklamıştır.²⁷⁰

II. Meşrutiyet hareketine egemen olan ana saik, yine devletin kurtarılması olmakla birlikte bu dönemin 19. yüzyıl Osmanlı anayasal gelişmelerinden farkı, devletin idare kadrosu dışında bir kitleye dayanarak daha geniş ve tabandan gelen bir

²⁶⁹ **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi**, II. Meşrutiyet Olayları 1908 - 1909, (Haz. Bayram KODAMAN- Mehmet Ali ÜNAL), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 8. Ayrıca halkın anayasal düzene geçişi desteklemesindeki bir diğer nedeni ise, gayrimüslim Osmanlıların imtiyazlı durumu ve kendi devletlerinden yeterli korumanın gelmiyor oluşuna duyulan kızgınlık olabilir. BOZKURT, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, s. 86.

²⁷⁰ 23 Temmuz 1908 tarihli “Meclis-i Mebusan'ın İçtimaa Davet Olunması Hakkında İrade-i Seniye” ve “Kanun-i Esasi'nin Meriyeti Hakkında Sadır Olup Babîâli'de Kiraat Edilen Hatt-ı Hümayun”un tam metni için bkz. KİLİ - GÖZÜBÜYÜK, s. 77 - 78, 79 - 82.

hareketle gerçekleşmiş olmasıdır. Zira büyük oranda olmasa da halkın siyasete olan ilgisi artmış; insanlar iktidarın hayatları üzerinde etki doğurabilecek bir husus olduğunu düşünerek, eleştiride bulunmayı bir görev olarak görmeye başlamışlardır. Ayrıca bu hareketlerin neticesinde padişahın kutsallıkla karışık saygın konumu da son derece zarar görerek meşruiyeti meselesi tartışılır hale gelmiştir.²⁷¹

II. Meşrutiyet refaha duyulan ihtiyacın ifadesi olarak, büyük bir ümit ile başlamış olmasına rağmen, Meşrutiyetin ilanı “hürriyet” kelimesi üzerinden asayışı ortadan kaldıran bir ortam yaratarak; halkın gözünde hasreti çekilen şeylerin derhal gerçekleşmesi anlamında algılanmış, doğrudan kapitülasyonların kaldırılacağı ve bir kalkınma hareketinin başlayacağı düşünülmüştür. Bu tabloda çok az kişi, bunların hangi araçlarla gerçekleşeceğini sorgulamıştır.²⁷² On dokuz yıllık devrimci geçmişiyle İttihat ve Terakki de özgürlük isteyenlerin toplandığı ocak ve hürriyetin sembolü durumuna gelmiş olması dolayısıyla “halaskar”, hatta “mukaddes” sayılmış; ona üye olmak bir vatan vazifesi ve şeref borcu olarak bilinmiştir. Dolayısıyla ondan, tüm sorunlara çözüm getirmesi istenmiştir. Ancak İttihatçılar, iktidara geldiklerinde yapılması gerekenler konusunda fazla kafa yormayıp, somut ve ayağı yere basan planlar oluşturmadıkları için, 1908 sonrası ani olarak ele geçen iktidar karşısında bocalamışlardır. Ayrıca Meclis-i Mebusan’ın daha ilk toplantısında, Cemiyet içerisinde siyasi açıdan derin fikir ayrılıklarının olduğu ortaya çıkmış; mutlakıyeti yıkanlar umut ettikleri düzeni beraberce kuramayacaklarını anlamışlardır.²⁷³

İşte böyle bir ortamda ortaya çıkan otorite boşluğu neticesinde, Meşrutiyetin ilanı sonrasında eski konumlarını kaybeden ve korkuya kapılan bazı kesimler, 31 Mart

²⁷¹ Tarık Zafer **TUNAYA**, Hürriyetin İlanı - İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, Cumhuriyet Gazetesi - Yeni Gün Haber Ajansı, Temmuz 1998, s. 39 - 41; Florian **RİEDLER**, Osmanlı İmparatorluğu’nda Muhalefet ve Meşrutiyet Siyasi Kültür ve Komplolar, (Çev. Azize F. ÇAKİR), Picus Yay., B. 1, İstanbul 2011, s. 52 - 76.

²⁷² İstibdat baskısından kurtulan kitle, adeta boşalmış bir zemberek hızıyla Meşrutiyetten umduklarının hemen gerçekleşmesini istemiş, bunun için hükümetler zorlanmış, bunun üzerine daha tayininden on beş gün geçmeyen nazırdan “bir şey yapmadı” diye şikâyet edilmeye başlanmıştır. Ancak istibdat perdesi kalkıp zafer sarhoşluğu geçtikten sonra gerçek idrak edilmiş; sosyal seviyenin geriliği, siyasi yapının noksanları ve yabancı baskısı, yüzleşmeleri gereken sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. TUNAYA, Hürriyetin İlanı, s. 69 - 75; KARAL, C. IX, s. 53.

²⁷³ Recai Galip **OKANDAN**, “Amme Hukukumuzda II. Meşrutiyeti Doğuran Sebepler ve Meşrutiyet Rejiminin Teessüsü” İÜFFM, C. 12, S. 4, Y. 1946, s. 1006; Feroz **AHMAD**, İttihat ve Terakki 1908-1914, (Çev. Nuran YAVUZ), Kaynak Yay., B. 1, Ankara 1984, s. 95; TUNAYA, Hürriyetin İlanı, s. 44 - 45.

olayı olarak adlandırılan, din duygularını sömürerek eski düzenin gelmesini isteyen bir ayaklanma gerçekleştirmiş olup, söz konusu ayaklanma Harekât Ordusu tarafından bastırılmıştır. Bu olay üzerine “Meclis-i Milli” adıyla toplanan Mebusan ve Ayan Meclisleri, herhangi bir yargılama yapılmaksızın sadece fetvaya dayanılarak, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesine ve ardından Selanik’e sürgün edilmesine karar vermiştir. II. Abdülhamit’in yerine getirilen Sultan Mehmet Reşat da milletin isteği üzerine tahta getirildiğini açıklamıştır.²⁷⁴ Görüldüğü üzere tarafları değişse bile sürgün cezasının siyasi bir sindirme ve uzaklaştırma aracı olarak rolü devam etmektedir.

b. 1909 Anayasa Değişikliklerinde İktidar ve Sürgün Cezası

31 Mart Olayı’ndan sonra Meclis-i Milli, yasama faaliyetlerine hız vermiş ve ilk olarak 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile 1876 tarihli Kanun-ı Esasi’nin 21 maddesi değiştirilmiş, 1 maddesi kaldırılmış ve metne 3 yeni madde eklenmiştir.²⁷⁵ Anayasanın bu şekilde tadil edilerek padişahça onaylanması ile artık ferman-anayasa devri kapanmış; tarafların anlaşması sonucu meydana gelen “misak anayasa” ortaya çıkmıştır.²⁷⁶

Bu değişikliklere bakacak olursak, resmi yazışmalar ve ortaya konan belgelerde zaman zaman millet egemenliği ifadesi yer almış olsa da Anayasada açık olarak bulunmamaktadır. Ancak ulusun, egemenliğe bir ölçüde ortak edilmesi ile millet egemenliğine doğru büyük bir adım atılmıştır.²⁷⁷ Zira padişah kendisine tanınan hakları artık tek başına kullanamaz hale gelmiştir. Yürütme gücü padişahıtan koparak,

²⁷⁴ Hal’ olayına çok rastlanan Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez milletin temsilcileri, millet adına padişahı tahtından indirmiş ve tahta geçen padişah da yine millet rızası ile bu makama geçtiğini beyan etmiştir. Söz konusu durum, millet egemenliği kavramının yükselişine işaret etmektedir. TANÖR, s. 190 - 191.

²⁷⁵ 1909 tarihli “*Kanun-i Esasi’nin Bazı Mevadd-ı Muaddesine Dair Kanun*” metni için bkz. KİLİ - GÖZÜBÜYÜK, s. 87 - 93.

²⁷⁶ TANÖR, s. 192, 216. ALDIKAÇTI, yapılan değişiklikler ile adeta tüm prensiplerinin değiştirilerek öncekinden çok üstün bir Anayasanın oluşması dolayısıyla, değişikliklerin önemine binaen 1909 tadilatı sonucu yeni bir anayasa yapıldığı kanısındadır. ALDIKAÇTI, s. 70.

²⁷⁷ Anayasayı değiştirme yetkisi padişahıta kalmakla birlikte (116. madde), en önemlisi, artık padişah Meclis önünde Anayasanın hükümlerine uyacağına ve vatana millete sadık olacağına dair ant içmektedir (3. madde). Yine genel af, savaş ve barış ilanı ile uluslararası anlaşmaların kabulü Meclisin onayı şartı ile padişaha bırakılmaktadır (7. madde).

demokratik yapılı bir bakanlar kuruluna geçmiş ve kabine usulü ortaya çıkmıştır.²⁷⁸ Yine 1876 tarihli Anayasaya göre, yasama gücünü de esas olarak elinde bulunduran padişahın bu alandaki yetkileri son derece kısıtlanarak, Meclisler gerçek güce dönüşmüştür. Sonuçta ortaya çıkan sistem, kuvvetler ayrılığını yumuşak ve işbirliğine dayalı, ancak yasamaya biraz daha ağırlık veren bir biçimde gerçekleştirmiştir.²⁷⁹

Temel hak ve özgürlükler alanında da özellikle konumuz açısından önemli olan husus padişahın keyfiyeti haricinde herhangi bir şarta bağlı olmaksızın, kişilerin sürgün cezasına çarptırılmasına imkân veren ve istibdat döneminde çoğu kişinin canını yakan, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin ünlü 113. maddesindeki ilgili kısmın kaldırılmasıdır. Bunun yanı sıra kişi özgürlüğünü yalnız yasadışı cezalandırmaya karşı koruyan Anayasaya, tutuklamaların yasaya uygun olmasına dair hüküm eklenmiştir (10. madde). Zira istibdat dönemi boyunca, muhalifleri sindirmek için tutuklamanın da siyasi bir baskı aracı olarak sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. İfade özgürlüğüne yine yer verilmemesine rağmen, basın özgürlüğü tanınmış, sansür (ön denetim yasağı) kaldırılmıştır. Maddede “*basın kanun dairesinde serbesttir*” şeklindeki muğlâk ifade yerini korusa da artık padişahın değil, yasama alanında etkinliğinin artması dolayısıyla Meclisin kontrolü hâkim konuma gelmiştir.²⁸⁰ Gerek devlet örgütünün yeniden

²⁷⁸ Yürütme alanında 1876 metninde esas egemen güç padişah iken 1909 değişiklikleri ile güç Heyet-i Vükela'ya geçmiştir. Zira padişah artık sadece sadrazamı seçme yetkisine sahip olup, bakanları seçmek sadrazamın yetkisindedir. Sonuçta oluşan Heyet-i Vükela da padişaha karşı değil Meclis-i Mebusan'a karşı sorumludur. Dolayısıyla padişahın, Meclisten güvenoyu alabilecek bir isimi seçmesi gerektiği için sadrazamı tayin yetkisi de önemli bir yetki değildir. Bunun yanı sıra padişah sorumsuz olup yetkilerini ancak sadrazam ve ilgili bakanın girişim ve imzası ile kullanabilir (29, 30. maddeler). TANÖR, s. 193 - 194; ALDIKAÇTI, s. 71; GÖZLER, s. 21; MUMCU - KÜZECİ, s. 175 - 176.

²⁷⁹ Kanun teklif etmek için öncelikle padişahın izin alınması ve kanun tekliflerinin ilk olarak Şura-ı Devlet'te görüşülmesi usulleri kaldırılmıştır. Ayrıca meclisler, her Kasım başında davetsiz olarak toplanabileceklerdir (43, 53. maddeler). Eski metne göre padişahın sahip olduğu mutlak veto yetkisi, geciktirici veto yetkisine çevrilmiştir (54. madde). Ayrıca eskiden Meclislerden padişaha gelen metin ancak bir “tasarı” iken değişiklik ile “kanun” haline gelmiştir. Padişah tarafından yapılan Heyet-i Ayan seçimlerinin, kamuoyu denetimine açık olması için aleni olarak yapılması kuralı getirilmiştir. Meclis-i Mebusan kendi başkanını seçme yetkisini de padişahın elinden almıştır (77. madde). Padişahın fesih hakkı son derece uzun ve zor bir usule tabi tutulmuş ve sonuçta meclisin ısrarla direnmesi halinde onun oy ve kararına uyulacağı hükme bağlanmıştır. Bu hüküm II. Abdülhamit usulü uygulamalara karşı gösterilen bir tepki olmanın yanı sıra kuvvetler ayrımında Meclise üstünlük tanındığının da bir göstergesidir (35. madde). TANÖR, s. 194 - 196; ALDIKAÇTI, s. 72 - 73; GÖZLER, s. 20; MUMCU - KÜZECİ, s. 175.

²⁸⁰ Ek olarak olumsuz girişimleri önlemek adına bazı sınırlamalarla birlikte, toplantı ve dernek kurma hakkı tanınmış (120. madde); ancak çalışma hakları ile ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. TANÖR, s. 196 - 197; ALDIKAÇTI, s. 73.

düzenlenmesi, gerek temel hak ve özgürlükler alanında ortaya koyduğu doyurucu içerik sayesinde bahse konu değişiklikler, Türk tarihinde ilk kez gerçek anlamda parlamenter, meşruti, anayasal bir monarşinin kurulmasını sağlamıştır.²⁸¹

Parlamenter rejim, anayasa hukukunda kişi hak ve özgürlüklerini en iyi şekilde gerçekleştirip teminat altına alan rejim olarak görülür. Bu görüşün gerçekleşmesi, ancak sistemi uygulayan siyaset adamlarının demokrasi anlayışı ve karşılıklı saygı prensiplerinin yanı sıra denetim mekanizmalarının varlığıyla doğrudan orantılıdır.²⁸² Fakat II. Meşrutiyet Dönemi boyunca yaşanan gelişmeler neticesinde amaçlananın aksine, kişilerin hukuki ve siyasi durumlarında esaslı bir dönüşüm gerçekleşmemiş, memleket meşruti idareyi hazmedebilme kabiliyetinden mahrum sayılmıştır. Ayrıca hâkimiyeti elinde tutan İttihat ve Terakki, iktidarını muhafaza için Anayasayı bir araç haline getirerek, parlamenter sistemi tamamen felce uğramıştır.²⁸³ Böylece dönemin siyasi aktörlerinin demokrasi, hak ve hürriyet deyimlerinin manasını ve ruhunu kavramaktan çok uzak oldukları ortaya çıkmıştır.

Ayrıca demokratik parlamenter bir sistemin ana ilkesi, öncelikle özgür bir ortam içerisinde gerçekleştirilen seçimler²⁸⁴ sonucu, seçimi kazanan parti ya da partilerin iktidara geçmesidir. İktidar, eğer diğer adaylara kapatılırsa sadece oligarşik istibdattan bahsedilir. Ancak İttihatçılara göre siyasi iktidar, dürüst seçimler sonunda iş başına gelenlerin Anayasaya bağlı olarak kullanmakla ödevli oldukları yetkiler bütünü değil; aksine bir meclis çoğunluğunun her istediğini yapabilme kuvveti olmuştur. Buna ek olarak gazetecilerin öldürülmesi, tehditler, işkenceler, baskılı seçimler, hükümet darbesi gibi kanuni olmayan, fiili yollara da başvurdıkları görülmüştür. Dönemin muhalif isimlerden Şerif Paşa, İttihat ve Terakki'nin tekелci tutumu ve muhalefeti sindirmek amaçlı faaliyetlerine ilişkin tespit ve eleştirilerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Cemiyet hamiyeti inhisar altına aldığı gibi “fırka hayatını”da kendisinden başka kimseye*

²⁸¹ TANÖR, s. 197.

²⁸² ALDIKAÇTI, s. 73 - 75. *“Çağdaş medeniyet dünyasının kabul ettiği devlet, ne bir hükümdar ne de evrak hazinesine konulmuş bir anayasa sistemi değil, ancak onu meydana getiren insanlar arasında paylaşılmış genel görevler, hizmetler ve yetkiler ile hak ve hürriyet sistemidir.”* Ali Hikmet PAMUKOĞLU, Türkiye’de Demokrasi İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete, Nurgök Matbaası, İstanbul 1961, s. 17.

²⁸³ OKANDAN, *“Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi”*, s. 28 - 29.

²⁸⁴ Kemal ŞAHİN, *“İfade Özgürlüğü “Hak”kı İktidar “Ben” ile Demokrasi Arasındaki Çelişki”*, EÜHFD, C. XV, S. 3 - 4, 2011, s. 72.

*münasip görmüyordu. Herkes, her vatan ferdi memleketi için, vatandaşlarının ikbali, geleceği için düşünmek, o yolda çaba harcamak hakkına sahipken Cemiyet bu vadide “istibdat”a, geçmişe rücu eyledi. Hâlbuki meşrutiyet, bütün meşruti hükümetlerde olduğu gibi ancak partilerle, milli kuruluşların denetimi altında feyizli bir şekilde yerleşebilir. Parti istememek, açıkça meşrutiyeti istememektir.”*²⁸⁵ Muhalefet tarafına baktığımızda da manzara pek içaçıcı olmayıp, demokratik, hukuki yollardan iktidarı ele geçirme imkânı kalmayan muhalefetin iki yola sapmış olduğu görülmüştür: Birleşmek ve fiili tertiplere başvurmak. Fakat her ne kadar iktidar için birleşmeler de çeşitli fikir ayrılıkları neticesinde iç çekişmeler yaşanması ve programlarına bir intikam ve hesaplaşma siyasetin hâkim olması, onların da iktidar için gerekli vasıflara sahip olmadıklarını ortaya koymuştur.²⁸⁶ II. Abdülhamit tarafından 1901 yılında Fizan’a sürülmüş, ancak ilgili dönemde ne İttihatçı ne de muhalifler arasında yer almış olan Filibeli Ahmet Hilmi Efendi, iktidar ile muhalefet arasındaki kişisel hırs ve menfaat çatışmasının Meşrutiyet ilkelerini yok edip ülkeyi uçuruma sürüklediğini şu sözlere ifade etmiştir: *“Muhalefetin gayesi, hükümeti uyarmak ve kamuoyunu gerçeklerden haberdar etmekten ibaret olup “behemehâl” iktidara geçmek meselesi ikinci mesele olmalıdır. İşte muhalefet, mevkisinin gerektirdiği şartlar dâhilinde kalmaya mecburdu. Bu şartların haricine çıktığı gün meşru kuvvetini kaybeder. Kullanabileceği vasıtalar bellidir. Bu vasıtalar dışındaki uygulamalar ihtilal ve anarşi şekilleridir ki bunu seçen bir fırka artık siyasi şeklini kaybetmiş demektir. Bu kural dışı yöntemlerle iktidar makamından düşürüldüğünde artık “hak, galip gelenindir” düsturunun benimsendiği anlamına gelir ve böylece herhangi bir ihtilal komitesi fazla kuvvet gösterirse iktidar makamına o gelecektir. Dolayısıyla İttihat hükümetinin düşmesi, muhalefetin galibiyeti sayılması gerekirken muhalefet adına iş başına geçenlerin yine en büyük düşmanı muhalifler oldu. Sonuç olarak siyasetin tüm gayesi “intikam” ve “şahsiyeti koruma” derecesini bulduktan sonra neticenin bir izmihal olacağı şüphesizdir. Zira ifrad ifradı davet eder.”*²⁸⁷ Böyle bir ortamda, özgürlüğü getirmesi beklenen Meşrutiyetin

²⁸⁵ **Şerif Paşa**, Bir Muhalefetin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet, Nehir Yay., İstanbul 1990, s. 30.

²⁸⁶ TUNAYA, Hürriyetin İlanı, s. 55 - 60, 99; LEWİS, s. 210.

²⁸⁷ **Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi**, Muhalefetin İflası (Hürriyet ve İtilaf Fırkası), Nehir Yay., İstanbul 1991, s. 79 - 80.

özgürlükleri boğması sonucu ile karşılaşmış;²⁸⁸ dolayısıyla kişi hak ve özgürlükleri yalnız Anayasa metninde güvence altına alınabilmiştir.

İttihat ve Terakki, iktidara geldikten sonra savunduğu ne varsa adeta inkâr eder şekilde yeni bir istibdat ortamı meydana getirmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, sürekli iç çalkantılar, dış baskılar ve aralıksız devam eden savaşlar liberal bir düzenin yerleşmesi için çok uygun bir ortam sayılmaz. Bunun yanı sıra II. Meşrutiyet'in ardından başıboş ve dizginsiz bir hürriyet havasının estiği ve böylece devlet otoritesini temelinden sarsan anarşik bir havanın ortama hâkim olduğu hususları inkâr edilemez gerçeklerdir. Ancak bu hususlar özgürlük uğruna yıllarca savaş vermiş İttihat ve Terakki liderlerinin tutum ve davranışlarını haklı çıkaramaz. Ayrıca gariptir ki İttihatçılar bu despotik tutumlarında, zamanında II. Abdülhamit'in baskı rejimini uygularken öne sürdüğü ve zaten bilinen, "halkın hürriyet rejimi için hazırlıklı ve yetişkin olmadığı" gerekçesine sığınmışlardır.²⁸⁹ Başlarda, padişah-hükümet ikilemi karşısında meclisin güçlü olmasını gerçek bir demokrasinin ön koşulu olarak şiddetle savunurken, sonrasında Meclis-i Mebusan'da güçlü bir muhalefet belirlediğinde, hükümetlerin Meclisi feshetmesinden yana olmuşlardır.²⁹⁰ Böylece siyasal komplolarda bir araç olarak kullanılan fesih silahı, Meclisin düzenli işlemesine engel olarak ülkenin geçici yasalar ile yönetilmesi neticesini doğurmuştur.²⁹¹ Bununla birlikte, II. Abdülhamit'in hukuki güvenilirlik, muhalefet hakkı, kısacası kişinin temel hak ve özgürlüklerini hiçe sayan tutuklama, yargılamasız uygulanan hapis ve sürgün cezaları gibi usullerine karşı çıkarak, hukuku üstün kılmak amacıyla iktidara gelmiş olmalarına rağmen, II. Abdülhamit döneminden daha hukuksuz bir ortam yaratmışlardır. Zira II. Abdülhamit, genellikle başkaldıranları etkisizleştirmek için ölüm cezası yerine sürgün ya da hapis gibi usulleri tercih ederken, İttihatçılar iktidarı kaybetmemek adına kutsal hiçbir şey

²⁸⁸ İSLAMOĞLU, s. 167.

²⁸⁹ Münci **KAPANI**, Kamu Hürriyetleri, Sevinç Matbaası, Gözden Geçirilmiş B. 2, Ankara 1968, s. 92 - 93.

²⁹⁰ Aslında hükümet ve meclisin birbirlerinin işlerine bu denli karışması son değişikliklerle kuvvetler ayrımını benimseyen Anayasanın özüne aykırıydı. Bu tutum iyi niyetli bir yorumla meşrutiyetin ne demek olduğunu bilmemelerinden kaynaklanıyor denebilir. Ancak, her halükarda cemiyeti yönetenlerce İttihatçıların siyasal amacı, meşrutiyetin ilkelerinden daha önemliydi. Bu davranış biçimi Türk politika yaşamının bir ölçüde temel yanılgısıdır. Ali Nejat **ÖLÇEN**, Osmanlı Meclis-i Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ayça Yay., B. 1, Ankara 1982, s. 12, 128.

²⁹¹ TANÖR, s. 210.

tanımamış, başkaldıranlar için daha acımasız yöntemler tercih etmişlerdir.²⁹² Ayrıca ordu ile ilişkileri de tamamen iktidarlarını koruma amacı doğrultusunda şekillenmiş; muhalefetin askerin siyasete karışmasına ilişkin itirazlarına rağmen bir nevi askeri-sivil idare kurmuşlardır.²⁹³ Zira 31 Mart Olayı'nın ardından ilan edilen sıkıyönetim uzun süre devam etmiş; bu süre zarfında askeri mahkemeler de İttihatçıların başlıca baskı aracını tekil etmiştir.

Görüldüğü üzere I. ve II. Meşrutiyet Dönemi, pek çok anlamda ilklere sahne olmuş ve sağladığı deneyim ile günümüzün siyasi-hukuki düzeninde son derece önemli bir basamak teşkil etmiştir. Fakat gerek İstibdat, gerek Meşrutiyet Dönemlerinde yaşananlar, kişilerin insan doğasına hâkim olan iktidar dürtüsünün esiri olduklarını ve böylece iktidar hırslarının ahlaki kaidelere, devletin ve toplumun yüksek menfaatlerine üstün geldiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Bahse konu dönemlerde, her ne kadar iktidarlar vatani kurtarmak adına olağanüstü koşulların kendilerini bu şekilde davranmaya ittiğini, bu sebeple kendilerine karşı gelenlerin ne pahasına olursa olsun çeşitli yollarla sindirilmesi gerektiğini ifade etse de unutmamak gerekir ki diktatörlerin, cebir, şiddet ve tehdit ile sürekli bir başarıya ulaştıklarına tarihte tek bir örnek gösterilemez.²⁹⁴ Bu sebeptendir ki başta II. Abdülhamit'e karşı Meşrutiyeti savunanlara, zamanla Meşrutiyet savunulur hale gelmiştir.²⁹⁵ Nitekim yaşananlar gösteriyor ki ihtirasların hüküm sürdüğü yerde hak ve

²⁹² AHMAD, s. 266. İttihat Terakki'nin bu zorba siyasetini muhalif Şerif Paşa şu sözlerle ifade eder: *"hazin ülkemizin her tarafından mevcut idareye karşı az ya da çok bir muhalefet düşüncesi besleyenleri ortadan kaldırmaya çalıştılar. Bu zorbalara özgü hırslarında kısmen muzaffer de oldular. Fakat düşünmeli, tahttan indirilen hakan da (II. Abdülhamid) bir zamanlar muzafferdi. Hiç olmazsa o feci akıbeti bir intibah hissi uyandırmalıydı."* Şerif Paşa, s. 69 - 70.

²⁹³ AHMAD, s. 103 - 104; Yine Şerif Paşa'nın askerin siyasete karışması hususunda şu sözleri dikkat çeker: *"...her yapılan, olaylar sahnesine çıkan her meselenin altından, üstündeki hafif mi hafif Meşrutiyet kabuğu kazınınca, olanca acı açıklığı ile menfaat, ihtiras, istibdat kendini gösteriyordu. Tabii olarak bütün bu olayları meydana getirenler şiddet ve cesaretlerini, siyasete ortak eyledikleri asker kuvvetinden alıyorlardı. Askerin siyaset sahnesine çıkması, hükümet ve meşrutiyet idaresi için bir marazdı... Askeri itaati ta temelinden tahrip eden bu hastalık, siyaset salgını, bir kere orduya girdi mi, bu afetin pençesinden kurtulmak bir hayli zordur. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle bu cinayetiyle şimdiki kötülüklerin kaynağı olan isyancı parti, hükümet sevdası, menfaat hırsı yolunda, bu en basit tarihi hakikati bile görmemezliğe, gösterenlere ise düşman olmaya başladı."* Şerif Paşa, s. 42 - 43.

²⁹⁴ PAMUKOĞLU, s. 15.

²⁹⁵ ÖLÇEN, s. 72.

hürriyetler ölü birer sözden ibaret olup, rakiplerine kendileri kadar özgürlük tanımayanlar, hür olmak haklarını er ya da geç kaybetmek zorundadır.²⁹⁶

²⁹⁶ PAMUKOĞLU, s. 12.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE SİYASİ AMAÇLARLA SÜRGÜN CEZASINA ÇARPTIRILAN ÖNEMLİ KİŞİLER

A. MİTHAT PAŞA

Mithat Paşa, 19. yüzyıl Osmanlı anayasal tarihine damgasını vurmuş önemli bir şahsiyet olmakla birlikte hakkında birbirinden çok farklı görüşler dile getirilmektedir. Bazı görüşler Paşa'yı ileri görüşlü, yetenekli, yaratıcı, iyi niyetli ve ideal bir idare adamı, ayrıca Osmanlı'da hürriyet ve meşrutiyet kavramlarının öncüsü olarak tanımlanırken;²⁹⁷ bazıları ise iyi bir idareci olmasına karşın kolayca duygularının esiri olarak, acele ve yanlış kararlar veren, bu sebeple de hükümette iş yapacak olgunlukta olmayan hayalperest bir karakter olarak ifade etmektedirler.²⁹⁸

Gençlik yıllarında zekâ ve yeteneği sayesinde sivrilmesi üzerine kendisine “Mithat” mahlası verilen Paşa, idarecilik hayatı boyunca Niş, Tuna, Bağdat, Suriye, İzmir valilikleri, Şura-yı Devlet başkanlığı gibi önemli hizmetler ve iki kez sadrazamlık yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde anayasa ilanı ve parlamenter düzen talepleri, Fransa'daki 1848 Devrimi'nden itibaren dile getirilmeye başlanmış ve özellikle 1867-1868'de Namık Kemal'in başını çektiği Genç Osmanlılar hareketi tarafından vurgulanmıştır.²⁹⁹ Ancak Meşrutiyete dayanan Osmanlıcılık fikrinin siyaset önderi Mithat Paşa olmuştur. Görev yaptığı yerlerdeki deneyimleri sayesinde bu fikri olgunlaştıran Paşa, halka güvenip, işbirliği yapmak suretiyle ülkede Meşrutiyet yönetiminin kurulabileceğine inanmıştır. Bu sebeple hürriyeti, Osmanlı padişahlarının aksine, imparatorluğu yok

²⁹⁷ Bekir Sıtkı **BAYKAL**, Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti, Kırıl Matbaası, 1964, s. 91.

²⁹⁸ T. Yılmaz **ÖZTUNA**, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi XIX.- XX. Asırlar, Hayat Kitapları, Tarih Serisi 1 (Cilt 12), 1967, s. 60.

²⁹⁹ KUTLU, s. 50.

edecek bir anarşi unsuru olarak değil; birleştirici ve kurtarıcı, temel bir prensip olarak kabul etmiştir.³⁰⁰

Mithat Paşa hayatı boyunca iki kez sürgün cezasına çarptırılmış olup, bu cezaların esas sebebi, Paşa'nın padişahın yetkilerinin sınırlanması anlamına gelen meşrutiyet fikirlerinin yanı sıra, hem ülke içerisinde, hem de Avrupalı devletler nazarında büyük bir saygınlığa ve bir padişahı tahttan indirebilecek etkinliğe sahip olmasından II. Abdülhamit'in son derece rahatsızlık duymuş olmasıdır.

Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında özellikle valilik yaptığı dönemlerdeki başarıları sayesinde sadrazamlık makamına kadar yükselmiştir. Bu dönemde Meşrutiyet taraftarlarının çeşitli yollardan etkinliğini hissettirmesiyle birlikte fikirlerini de olgunlaştıran Paşa, artık kendisini bu fikirleri uygulamaya geçirebilecek güce sahip görmeye başlamıştır. Söz konusu amaç uğrunda öncelikle şeyhülislamdan alınan bir fetvaya dayanılarak, Meşrutiyete yanaşmayan Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine Meşrutiyet yanlısı olduğu düşünülen V. Murat getirilmiştir. Ancak ardından yaşanan olaylar ve özellikle Sultan Abdülaziz'in ölümü, Sultan V. Murat'ın akli olarak rahatsızlanmasına yol açarak, tekrar saltanat değişikliğini gerekli kılmış ve Meşrutiyet yanlısı olarak görünen II. Abdülhamit tahta geçirilmiştir.³⁰¹

Fakat II. Abdülhamit, görüldüğü gibi Meşrutiyet yanlısı olmayıp, gerek Anayasanın ilanı, gerek faaliyete geçirilmesi aşamalarını kontrolü altına almak için büyük çaba harcamıştır. Bu doğrultuda pek çok isteği padişah tarafından geri çevrilen Paşa, engellemelerden son derece rahatsız olarak, durumun devamı karşısında üslubunu giderek ağırlaştırmış; 1877 yılında padişaha ağır ve cüretli ifadelerle dolu bir mektup³⁰² göndermiştir. Söz konusu mektup, Mithat Paşa'nın siyasi etkinliğinin güçlenmesi ile saygınlığının artmasından ve saltanat hukukunun toplumda tartışılmasına izin vermesinden hoşlanmayan II. Abdülhamit için bardağı taşıran son damla olmuştur. Ayrıca Paşa'nın kendisine karşı bir komplo hazırlığı içinde olduğuna ilişkin çok sayıda jurnal de II. Abdülhamit'e ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Anayasada 113. maddenin varlığından Mithat Paşa'yı sorumlu tutan ve savundukları Meşrutiyet yönetiminden

³⁰⁰ KARAL, C. VIII, s. 504; Süleyman Kani İRTEM, 31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü, (Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), Temel Yay., İstanbul 2003, s.36.

³⁰¹ LEWIS, s. 161 - 162.

³⁰² İlgili mektup için bkz. İRTEM, s. 56 - 57.

bekledikleri konumu elde edemeyen Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Genç Osmanlılar grubu içerisinde yer alan aydınlar da Mithat Paşa'nın bahse konu tutumlarından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Nitekim Mithat Paşa'nın iyice yalnızlaştığını düşünen padişah, yargılama yapılmaksızın Paşa'yı sadrazamlık görevinden azlederek sürgün cezasına çarptırmış ve yurt dışına göndermiştir.³⁰³ Mithat Paşa'nın çarptırıldığı bu ilk sürgün cezasında trajik olan taraf, cezanın dayanak noktasının ömrü boyunca ilan edilmesi için çalışıp didindiği Meşrutiyet sisteminin Anayasası olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesi olmasıdır. Fakat ardından Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesi üzerine II. Abdülhamit, hem Paşa'nın idari kabiliyetinden yararlanmak, hem de dış devletlere hakkında kullanılabilecek bir koz vermemek için sürgün cezasını affetmiştir.³⁰⁴

Diğer taraftan II. Abdülhamit, Mithat Paşa hakkında verdiği ilk sürgün cezasına rağmen, Paşa'nın hem ülke içinde hem de ülke dışındaki etkinliği ile Sultan Murat'ın tekrar tahta geçme ihtimali karşısında kendini güvende hissetmemiştir. Dolayısıyla yaşanan peş peşe saltanat değişikliklerinin ardından, bir daha böyle bir işe cesaret edilememesi adına Sultan Abdülaziz'in ölümü olayını, başta Mithat Paşa olmak üzere hal' olayına karışanları cezalandırmak için bir fırsat bilerek, hem Mithat Paşa tehlikesinden kurtulmuş, hem de Sultan Murat'ın tekrar tahta geçme ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır.

Bu amaç doğrultusunda II. Abdülhamit, ölümünden beş yıl sonra Sultan Abdülaziz'in esasında intihar etmeyip öldürüldüğü iddiasını gündeme getirmiştir. Öncelikle kamuoyu oluşturmak ve halkı hazırlamak için dönemin gazetelerinde bununla ilgili yazılar yazılmaya ve olayın aydınlatılması talepleri dile getirilmeye başlanmıştır. Ardından soruşturma açılarak olayla ilgisi olduğu ve/veya şahit olduğu düşünülen kişilerden, işkence gibi hukuka aykırı çeşitli yöntemlerle durumun intihar değil; bir cinayet olduğuna ilişkin ifadeler elde edilmiş ve buna uygun iddianame hazırlanmıştır. Sonrasında ise II. Abdülhamit tarafından artarda heyetler ve olağanüstü divan oluşturularak, Sultan Murat ve diğerleri hakkında ne yapılması gerektiğine ilişkin görüşler alınmış ve mahkeme kurularak yargılama yapılmasına karar verilmiştir. Tüm

³⁰³ TANÖR, 150 - 152; BAYKAL, s. 60 - 64.

³⁰⁴ Mithat Paşa'nın Yıldız'daki yargılamasına kadar yaşadıkları ve ilk sürgünü hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı **UZUNÇARŞILI**, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967, s. 128 - 134.

bu aşamalarda çeşitli beklentiler içinde bulunan kişiler de II. Abdülhamit'in talimatları doğrultusunda ellerinden geleni yapmışlardır.³⁰⁵

Oluşturulan kamuoyunun ardından kurulan mahkeme, şeklen her zamanki üyelerden kurulu normal bir ağır ceza mahkemesi olmasına rağmen, esasında sırf bu yargılama için Yıldız Sarayı bahçesinde kurulu çadırdaki görülen, olağanüstü bir divandır.³⁰⁶ Esasa ve usule ilişkin pek çok sakatlığın hüküm sürdüğü olağanüstü nitelikli Yıldız Mahkemesi, 27 Haziran 1881 tarihinde başlayıp üç gün ve altı celse sürmüştür. Yapılan yargılamada geçerli usul esaslar, itirazlara rağmen sanıklara uygulanmamış; aleniyet ilkesi,³⁰⁷ silahların eşitliği, savunma hakkı³⁰⁸ gibi en temel ilkeler göz ardı edilmiştir.³⁰⁹

Bununla birlikte zanlıların neredeyse tamamı hükümet ricalinden siyasi kişiler ve saray görevlilerinden oluştuğu için mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesine özellikle riayet edilmesi gerekirken, sarayın bahçesinde kurulan mahkeme buna açıkça aykırı olarak padişahın emir ve talimatları altında faaliyet göstermiştir. Zanlılar sarayda nezaret altına alınmış, ilk incelemeler burada yapılmış ve suçlu olduklarını söylemeleri için işkence gibi birçok kanunsuz araç kullanılmıştır.³¹⁰ Hatta yargılamaya geçilmeden önce II. Abdülhamit, mahkeme başkanını huzuruna kabul ederek, nasıl hareket etmesi gerektiğine dair talimatlar dahi vermiştir. Bu sebeplerle ŞİMŞİR, “*piyesin rejisörü Sultan İkinci Abdülhamid, baş aktörü ise eski Sadrazam Mithat Paşa'dır.*”

³⁰⁵ **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-i Hayret)**, (Yay. Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), Temel Yay., 1997, s. 73 - 80; BAYKAL, s.75 - 76; UZUNÇARŞILI, Yıldız Mahkemesi, s. 157 - 172, 209 - 222.

³⁰⁶ Bilal N. ŞİMŞİR, Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 52.

³⁰⁷ Mahkemenin aleni gerçekleştirildiği her ne kadar basında vurgulanmaya çalışılsa da, saray yanlısı gazetelere davetiye dağıtılarak, çoğu gazetecinin duruşmalara sokulmaması, ayrıca çoğu yabancı gazetecinin ise Türkçe bilmedikleri halde tercüman bulundurmalarına izin verilmemiş olması, bunun bir göz boyamadan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Times 4 Temmuz - 1 Temmuz 1881 (İstanbul), Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 392 - 393.

³⁰⁸ Sanıkların istedikleri avukatı tutmalarına dahi izin verilmemiş olup, dilerlerse kendilerine verilen defterden bir avukat seçebilecekleri söylenmiştir. UZUNÇARŞILI, Yıldız Mahkemesi, s. 231.

³⁰⁹ BAYKAL, s.76 - 79.

³¹⁰ Times 4 Temmuz - 1 Temmuz 1881 (İstanbul), Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 392.

benzetmesinde bulunmuştur.³¹¹ Fransa büyükelçisi Kont de Monthalon söz konusu yargılamayı, “*hüzünlü komedi*” olarak nitelendirirken; duruşmaları izlemekle görevlendirilen Fransa Büyükelçisi’nin tercümanı Outrey, temel ilkelerin zedelendiği, pek çok usulsüzlüğün hüküm sürdüğü, taraflı bir yargılamanın yapıldığını ve bu sebeple bir cinayet varsa dahi savunma imkânları ciddi şekilde kısıtlanan Mithat Paşa hakkında geçerli bir delil olmayıp, suçun ispat edilemediğini aktarmıştır.³¹² İngilizler tarafından ise yargılamaya dair tespitler “*bu mahkeme Avrupa’da seyredenleri eğlendirmek için komedilerde, mahkemeleri taklit için yapılan gösterilerden biraz daha düzgündür.*”³¹³ sözleriyle ifade edilmiş olup; “*...şimdiye kadar Mithat Paşa’nın ithamına dair elde müspet bir delil yoksa da, bu muhakeme çok önceden beri hazırlanmış ve sarayın nüfuzu altında yapıldığından, adı geçenin beraatını beklemek abestir...*”³¹⁴ şeklinde sonucun önceden belli olduğuna ilişkin yorumlar yapılmasına neden olmuştur. Ancak ÖZTUNA farklı bir yaklaşımla, yargılamada zaman zaman bir kısım usulsüzlükler görülmüş ve siyasi etki altında kalınmış olsa da davanın niteliği ve zamanın şartları dikkate alındığında, hâkimlerin usul dışı hiçbir yetkisinin bulunmadığı ve mahkemenin olağanüstü bir mahkeme olmadığını ifade etmiştir.³¹⁵

Söz konusu şartlar altında gerçekleşen yargılama neticesinde, Mithat Paşa hakkında Sultan Abdülaziz’in katlinde “*şerik-i cürüm*” olduğundan bahisle, 1858 tarihli Ceza Kanunu’nun 45. ve 170. maddeleri³¹⁶ uyarınca temyizi kabil olmak üzere çoğunluk kararı ile idam cezası verilmiştir. İlgili karar 6 Temmuz 1881 tarihinde Mithat Paşa tarafından temyiz edilmiş olup, Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi tarafından 8

³¹¹ ŞİMŞİR, s. 53.

³¹² Ayrıca büyükelçi, Mithat Paşa hakkında hüküm verilmesinin ardından Osmanlı basını ve halk üzerinde pek bir etki bırakmaması ya da etkinin açığa vurulmaması üzerine, “*Hassasiyetin boş bir laf olduğu bu memlekette herşey dokunup geçen hafif bir etkiden ibaret; yaşamak, her şeye kayıtsız olmak demektir ve eğer bazen bu uyuşukluktan çıkılıyorsa bu da ancak çabucak ona yeniden dönmek ve daha da fazla uyuşmak içindir. Bu, yüzyıllar boyunca susturmanın ve bitkinliğin sonucudur.*” şeklinde yorumlarını dile getirmiştir. ŞİMŞİR, Belge No. 12 (s. 102 - 104), Belge No.13, (s. 105 - 107), Belge No. 14 (s. 108 - 148).

³¹³ Times, 4 Temmuz - 1 Temmuz 1881 (İstanbul), Mithat Paşa’nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 392.

³¹⁴ Times, 29 Haziran 1881 (İstanbul), Mithat Paşa’nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 389.

³¹⁵ ÖZTUNA, s. 138.

³¹⁶ 1858 tarihli Ceza Kanunu “*Bir kimsenin taammüden katil olduğu kanunen tahakkuk eyler ise kanunen idamına hükmolunur.*” (170. madde); “*Bir cürmün müşterek failleri kanunun sarahati olmayan mevatta ol cürmün fail-i müstakilli gibi mücazat olunur.*” (45. madde).

Temmuz 1881 tarihinde temyiz istemi reddedilerek, karar onanmıştır. Fakat II. Abdülhamit gerek içteki ve dıştaki olası tepkilerden çekinmesi sebebiyle, gerek üzerindeki sorumluluğu azaltma düşüncesiyle kararı uygulamakta tereddüt etmiş olup, meseleyi önce Meclis-i Vükela ve Meclis-i Ulemeden geçirmiştir. Ancak buradan çıkan idam kararı ile de yetinmeyerek, verilmesini istediği kararı kendilerine gizli talimat şeklinde gönderdiği bir olağanüstü mecliste tekrar görüşülmesini istemiş ve neticede meclis, mahkeme hükmünün aynen uygulanmasına karar vermiştir. Fakat II. Abdülhamit, karardaki sorumluluğunu ortadan kaldırmak için çeşitli heyetler ve olağanüstü divanlardan geçirmiş olduğu idam kararını, yaratacağı etkidten korkarak, son aşamada 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 47. maddesinin verdiği yetki doğrultusunda müebbet sürgüne dönüştürmüş ve Mithat Paşa'yı Taif kalesine göndermiştir.³¹⁷

Mithat Paşa hakkında verilen idam hükmünün padişah tarafından aslında tam olarak hangi cezaya çevrildiği kaynaklardan net bir şekilde anlaşılamamaktadır. UZUNÇARŞILI çevrilen cezayı müebbet hapis olarak belirtirken, ALDAN müebbet kalebentlik olduğunu ifade eder. ŞİMŞİR ise bazen müebbet kürek, bazen ise müebbet hapis olarak belirtmekle birlikte genel olarak Taif'e sürüldüğünü dile getirir.³¹⁸ Bu kavram karmaşası, tahminimizce cezada kanunilik ilkesinin tam olarak benimsenmemiş olmasının yanı sıra, infaz şekilleri açısından da keyfiliğin hüküm sürmesi sebebiyle cezanın ne şekilde nitelendirildiğinin bir önem ifade etmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira Mithat Paşa ve yanındaki kişiler hakkında Taif'teki resmi görevlilere gönderilen yazıda,³¹⁹ sadece genel tabiri ile sürgün edildikleri ifade edilip, infaz şartlarından bahsedilmiştir.

Hakkında sürgün cezasına hükmedilmiş olmasına rağmen Mithat Paşa, sürgün mahkûmlarına uygulanan usulden çok daha ağır ve insan onuruna yakışmayacak infaz şartlarına maruz kalmıştır. Şöyle ki ikamet ettiği yerde çok sayıda nöbetçi ve asker tarafından gözetlenerek dışarı çıkması ve içeriye de herhangi birinin girmesi yasaklanmış; bazı zamanlar ise havalandırmaya çıkmasına izin verilmeyerek, adeta hapis şartlarına maruz kalmıştır. Sürgün mahkûmlarının ailelerini yanlarına aldırma

³¹⁷ Mithat Paşa'nın yargılanması ve verilen karar konusunda detaylı bilgi için bkz. UZUNÇARŞILI, Yıldız Mahkemesi, s. 233 - 336.

³¹⁸ UZUNÇARŞILI, Yıldız Mahkemesi, s. 329; Mehmet **ALDAN**, Meşrutiyet İçin Çalışanlar, Mithat Paşa - Ziya Paşa - Namık Kemal Bey, Filiz Matbaası, Ankara 1987, s. 262; ŞİMŞİR, s.62 - 63.

³¹⁹ İlgili resmi yazı için bkz. Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 291.

hakkı olmasına rağmen, Mithat Paşa'nın ailesi ile olan iletişimi dahi son derece sınırlandırılmıştır. Tüm bu ağır tedbirlerin yanı sıra bir dönem el ve ayaklarına adeta işkence oluşturacak nitelikte, hareket kabiliyetini neredeyse tamamen sınırlandıran bir çeşit pranga vurulmuştur. Hastalık durumunda yetkin doktorlara muayene ettirilmekten dahi kaçınılmıştır. Son zamanlarda ise İngilizlerin Paşa'yı kaçıracağına dair ortaya çıkan söylentiler dolayısıyla cezasını zaten son derece ağır şartlarda infaz eden Paşa'nın şartları daha da ağırlaştırılmıştır.³²⁰ Bir süre sonra hastalandığı ve 7 Mayıs 1884 tarihinde ise öldüğü haberi duyulan Paşa'nın ölümü, hastalığına bağlanarak normal bir ölüm gibi gösterilmiş; ancak kamuoyunda şaibe yaratmıştır.³²¹

Mithat Paşa, Meşrutiyet yönetimi ile hak ve hürriyetleri güvence altına alan bir Anayasanın baş savunucusu olarak simgeleşmiş bir isimdir. Ancak vermiş olduğu bazı kararlar ve uygulamaları, bu fikirleri ne kadar içselleştirdiğinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Buna şu örneği vermek mümkündür; II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra **Sudurdan Şerif Efendi, Muhyiddin Efendi, Ramiz Paşa** ve ulemeden birkaç kişi, Kanun-ı Esasi'ye karşı fikir ve eylemlerde bulunmaları sebebiyle Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Heyet-i Vükela tarafından sürgüne gönderilmiştir.³²² Burada dikkat çeken taraf, bu kişilerin yargılanması işine girilirse karışıklık çıkması ihtimali olduğu ifade edilerek, Paşa'nın savunduğu en temel ilke olan “yargılama yapılmadan kimsenin cezalandırılmaması” ilkesinin yine kendisi tarafından önemsenmeyerek, çiğnenmiş olmasıdır.

Mithat Paşa gibi, esas sebebin Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayında etkin rol oynamak ve de Meşrutiyet savunuculuğu yapmak olmasına rağmen, farklı gerekçelerle sürgün cezasına çarptırılan bir diğer isim **Süleyman Hüsnü Paşa** olmuştur.

³²⁰ Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-ı Hayret), s. 291 - 319; İsmail Hakkı **UZUNÇARŞILI**, Mithat Paşa ve Taif Mahkumları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1950, s. 17 - 55.

³²¹ Fransızlar, bölgeye gelen yeni kaymakam ile Mithat Paşa'nın ölümü arasında bağlantı kurmaktadır. **ŞİMŞİR**, s. 69 - 70, Belge No. 20, s. 160 - 163.

³²² Mithat Paşa, bu sürgün olayını hatıralarında şu şekilde açıklıyor: “*Bu adamlar Kanun-i Esasi'nin muhtevasına akılları ermediğinden, şer'i şerife aykırı olduğu bahanesiyle Kanunu hazırlayıp yürürlüğe koyanlara küfretmiş ve bunun için layiha hazırlamışlardır. Ayrıca ramazan içinde talebe-i ulumu tahrik etmişlerdir. Bunların muhakemelerine girilirse karışıklık çıkacağı vükelaca belirlenmiş olduğundan, bunların ve bunlarla beraber Mahmut Nedim Paşa'nın adamlarından fesat kaynağı olduğu tahakkuk eden... kişilerin Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesine kadar bir müddet İstanbul'dan uzaklaştırılmaları Heyet-i Vükela tarafından tensip olunarak mazbata ile vuku bulan arz ve istizan üzerine sadır olan irade-i seniyye mucibince mevakkaten teb'id edilmiş ve az vakit sonra yine İstanbul'a avdet eylemiş oldukları hikaye ve beyan edilmiştir.*” Mithat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-i Hayret), s. 104.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin de önemli üyelerinden birisi olan Paşa, Meşrutiyet'in ilanı için sabırsız ve baskıcı tutumu sebebiyle II. Abdülhamit'in tepkisini çekmiştir. Bunun sonucunda hükümet aleyhinde kışkırtıcı faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla tutuklanmış; uzun süren bir yargılama neticesinde ise müebbet sürgün cezasına çarptırılarak, Bağdat'a gönderilmiştir. Fakat bu yargılama esnasında siyasi suçlamalara girilmeyerek, sadece askerlik görevindeki başarısızlıkların ortaya konulması dikkat çekicidir.³²³

B. NAMIK KEMAL

Namık Kemal, tarihimizde görüşleri ve ideolojisiyle bir devri etkileyerek önderlik etmiş, inandığı fikirler uğruna hayatını ortaya koymuş idealist bir aydın olarak yer alır. Namık Kemal'in vatan, millet, hürriyet³²⁴ gibi kavramlar üzerinden oluşturduğu terminoloji, sonraki özgürlükçü ve milliyetçi Müslüman kuşakların ideolojik araçları haline gelmiştir.³²⁵ Siyasetçi kimliğinin yanı sıra önemli bir yazar ve şair olan Namık Kemal'in, idarecilik yönü de bulunmaktadır.

Köklü bir aileden gelen yazar, önce gümrük tahrirat kalemi başkâtibi ve divan şairi Leskoçyalı Galip Bey'in yanında, ardından Tercüme Odası'nda çalışmıştır. Bu sırada Fransızca öğrenmiş ve devrin diğer şairleriyle tanışıp, divan şairi olarak büyük üne kavuşmuştur.

Namık Kemal'in Leskoçalı Galip Bey'le tanışması, şiire olan ilgi ve bilgisinin gelişmesini; Şinasi ile tanışması ise Batılı düşünce akımlarıyla karşılaşması ve

³²³ Süleyman Hüsnü Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal **BEYDİLLİ**, "Süleyman Hüsnü Paşa", TDVİA, C. 38, Y. 2010, s. 89 - 92.

³²⁴ Özellikle hürriyet kavramı etrafında geliştirdiği fikir ve edebiyat ile yeni bir düşünce sistemi ve aydın sorumluluğunun doğmasını sağlamıştır. Kemal'e göre hürriyet, bir toplumun insaniyetinin dayanak noktası, mutluluğunun kaynağı ve bütün güzel işlerin esasıdır. Bu kavram Şeriatte de en geniş anlamıyla yer almaktadır. Dolayısıyla Namık Kemal'in İslamcılığı, milliyetçiliği ve vatanperverliğinin dayanak noktasını hürriyet kavramı oluşturmuştur. Ona göre padişah ya da halife, yani tek bir insan ülkeyi, milleti, ümmeti yönetemez. Meşveret, istişare ve parlamento idareyi genişletecek ve sağlanan hürriyet ortamı ile toplumun fikri gücü, ilerlemenin önündeki engelleri ortadan kaldıracaktır. Lütfü **ŞEHİSUVAROĞLU**, Namık Kemal, Alternatif Yay., 2002, s. 88 - 97.

³²⁵ Abdullah **UÇMAN**, "Namık Kemal Üzerine Bir Biyografi Denemesi", Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 225; ZÜRCHER, s. 108 - 109.

gazeteciliğe adım atmasını sağlayarak, hayatında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Hayatı boyunca Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Ahval, Muhbir, Hadika, İstikbal, Hürriyet, İbret gibi pek çok gazetede Meşrutiyeti savunan, iktidarın yanlış politikalarını eleştirerek halkta yoğun ilgi ve coşku uyandıran son derece etkili yazılar kaleme almış olan yazar, sadece yazı hayatıyla yetinmeyerek Genç Osmanlılar'ın kurucuları arasında da yer almıştır.³²⁶

Tanzimatın öngördüğü yeniliklere karşı iktidar, özellikle 1867'de otoriter bir bakış açısıyla, ülkedeki muhalefetin en güçlü noktasında duran, görevi kamuoyunu aydınlatmak ve halkı düşünmeye sevk etmek olan basını kontrol altında tutmayı amaç edinmiştir. İktidarların muhalefeti istediği çizgide tutma isteği, gazete kapatma ve gazetecileri sürgüne gönderme gibi uygulamaları benimsemelerine neden olmuştur.³²⁷ İktidarın bu politikasına maruz kalan isimlerden en önemlisini ise Namık Kemal teşkil etmiştir.³²⁸

Namık Kemal'in sürgün serüveni üç aşamada değerlendirilebilir. Birincisi, muhaliflere uygulanan sürgünlerden kaçmak ve faaliyetlerini daha serbest gerçekleştirmek amaçlarıyla gönüllü olarak gittiği Avrupa sürgünü; ikincisi memuriyeti sebebiyle idari olarak gönderildiği Gelibolu, Midilli, Rodos ve Sakız sürgünleri; üçüncüsü ise Midilli'deki iki buçuk yılı ve Magosa'daki üç yılı aşkın uğradığı sürgün

³²⁶ Namık Kemal'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. UÇMAN, "Namık Kemal", s. 219 - 225; Şükran KURDAKUL, Namık Kemal, Yaşamı, Sanatçı Kişiliği, Oyun ve Eleştiri Yazarlığı ile Yapıtlardan Örnekler, Altın Kitaplar Yayınevi, B. 2, 1991, s. 9 - 20; Ömer Faruk AKÜN, TDVİA, "Namık Kemal", C. 32, Y. 2006, s. 361; ALDAN, s. 179 - 183; ŞEHİSUVAROĞLU, s. 19 - 28.

³²⁷ Nurettin GÜZ - Gamze BAYHAN, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR), Y. 2016, C. 1, S. 1, s. 13.

³²⁸ Namık Kemal, hükümetin gazetelere ve gazetecilere yönelik eylemlerini ağır şekilde eleştirmiştir. Henüz matbuatı düzenleyen bir nizamnamenin olmadığı dönemde, gazetecilerin idare tarafından neyin zararlı olarak algılandığını bilemedikleri; bir gün zararlı kabul edilenin bir başka gün hoş karşılanmasından rahatsızlık duyduğunu ifade ederek bu hususlarda bir nizamname düzenlenmesi ve gazetecilerin hangi yazıların zararlı sayıldığını bilmeleri gerektiğini savunmuştur. Daha sonrasında bir nizamname yayımlanmasının ardından ise bu nizamnamenin idare tarafından dikkate alınmaması ve keyfi uygulamaları eleştirmiştir. Pertev BORATAV, "Namık Kemal'in Gazeteciliği", Namık Kemal Hakkında, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No. 2, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942, s. 182. Bunun yanı sıra yargılama yapılmadan gazetecilerin cezalandırılmasını da şiddetle kınayan Kemal, "... *muhakemesiz nefyolunmak, muhakemesiz hapsi lisana uğramak, muhakemesiz aç bırakılmak yalnız biçare gazetecilere mahsus bir bela mıdır? Ama idarenin adaletine emniyetimiz yok mu? Eğer olmamak lazım gelseydi hiç efkârımızı bu kadar serbest söylemeye cesaret edemezdik.*" sözleriyle eleştirilerini dile getirmiştir. Diyojen, 31 Ağustos 1872, S. 130'dan aktaran BORATAV, s. 182 - 183.

cezalarıdır.³²⁹ Dolayısıyla yazarın hayatı, her ne kadar sürgünlerle geçmiş olsa da, incelememiz açısından bizi ilgilendiren, uğradığı iki sürgün cezasıdır.

Namık Kemal, bir Meşrutiyet savunucusu olarak hükümetin politikalarına karşı izlediği muhalif çizginin yanı sıra, gerek sözleri gerek yazıları ile kitleleri harekete geçirebilme kabiliyeti sebebiyle, iktidarda bulunan Sultan Abdülaziz'in dikkatini çekmiş ve rahatsızlık doğurmuştur. Özellikle İbret Gazetesi'nde³³⁰ yazdığı dönem, Namık Kemal'in en parlak ve olgun dönemi olup, burada yazmış olduğu yazılar eleştirel anlamda son derece etkili olmakla birlikte hem aydın kesim arasında, hem de halkta büyük heyecan uyandırmış; bu sebeple Gazete, yayın hayatı boyunca birkaç kez kısa süreli kapatma cezalarına maruz kalmıştır. Ancak padişahın sabrını taşıran ve aynı zamanda gazetenin de süresiz olarak kapatılmasına sebep olan asıl olay, Namık Kemal'in yazmış olduğu "Vatan yahut Silistre" adlı tiyatro oyununun gazetede reklam ve övgüsünün yapılması olmuştur. Çünkü oyunun teması vatanseverlik, yani Müslüman bir halk için yeni olan, insanın ülkesine borçlu olduğu sevgi ve bağlılık doktrini olup, Namık Kemal bu eserde makalelerinde ifade ettiği fikirleri dramatik, şairane bir şekilde dile getirerek, halkın coşkuyla sokaklara dökülmesine sebep olmuştur.³³¹ Bu nedenle rahatsızlığı artan padişah için bardağı taşıran son damlayı, gazetenin kapatılmasının

³²⁹ Evret **TİKEN**, "Sürgün, Edebiyat ve Namık Kemal", Namık Kemal, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Arma ve Armağan Kitaplar Dizisi, Ankara 2011, s. 104.

³³⁰ İbret Gazetesi, bir Ermeni tarafından kurulmuş olup, Namık Kemal'in yeni bir gazete kurma talebinin idare tarafından reddi sonrasında, Namık Kemal ve arkadaşları tarafından kiralanarak, döneme damgasını vuran faaliyetlere ev sahipliği yapmış ve böylece büyük bir üne kavuşmuştur. Namık Kemal ve arkadaşları ile 1872 yılında yayın hayatına başlayan Gazete, vazifesinin güncel haber vermenin yanı sıra, esas olarak halka siyasi kaideler ve medeni ilerlemelere ait bilgiler sağlamak olduğunu, tanıtım amaçlı yayımlanan ilk sayısında ifade etmiştir. İbret, yayın hayatı boyunca her gün ilgi çekici başlıklarla yayımlamış olduğu makaleler sayesinde halkta gün geçtikçe artan bir heves ve rağbet yaratmıştır. Gazete, yayım hayatı boyunca iktidarı tedirgin eden eleştirel yazıları dolayısıyla "zihinleri bulandırma", "muzır neşriyat ve harekette bulunma" gibi gerekçeler ile birkaç kez kısa dönemler olmak üzere kapatılmış olup, eleştirel yazıların şiddetini artırarak idarenin yoğun tepkisini çektiği bir dönemde Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" adlı sahnelenen oyununun ilgi ve heyecan uyandırması ve bu coşkunun sokaklara taşması neticesinde 1873 yılında tamamen kapatılmıştır. **Ebuzziya Tefik**, Yeni Osmanlılar Tarihi, Kervan Yay., C. 2, (Günümüz Türkçesine Çev. Ziyad EBÜZZİYA), İstanbul, 1973, s. 121-243. Ayrıca İbret gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nesimi **YAZICI**, "İbret", TDVİA, C. 21, Y. 2000, s. 368 - 370.

³³¹ LEWIS, s. 157.

ardından bir sayı daha çıkarılarak, meydan okuma tarzında bir “umuma veda”³³² yazısının yazılması oluşturmuştur. Bunun üzerine 1873 yılında, haklarındaki suçlamanın niteliğinden habersiz, sorgulanmadan ve herhangi bir yargılama yapılmaksızın, “muzır neşriyatta ve harekette bulunmak” sebepleriyle gazetenin yazar kadrosunda yer alan **Namık Kemal** Magosa’ya, **Ebüzziya Tevfik** ve **Ahmet Mithat Efendi** Rodos’a, **Nuri** ve **Bereketzade İsmail Hakkı**³³³ **Beyler** ise Akka’ya, ıslah oluncaya kadar kalebent olarak sürülmüşlerdir.

Ahmet Mithat Efendi, yakalanarak tevkif edilmeleri ve sonrasında sürgüne gönderilmeleri konusundaki şaşkınlığını “*Ta İstanbul’dan hareket edinceye kadar her birimizin nerelere gittiğimizi anlayamadık. Ne bunu anladık ne de müddet-i nefyimizi haber alabildik. Sarayburnu’nu döndükten sonra idi ki sevkimize memur olan.... Binbaşı Bahri Bey, Tevfik Bey ile benim Rodos’a Nuri Bey ile Hakkı Efendi’nin Akka’ya ve Kemal Bey’in dahi Kıbrıs’a gittiğini haber verdi. Müddet-i ikametimizi sorduk. Cidden bilmediğini söyledi. Derken kabahatimizi sorduk. Resmen kabahatimiz gazetecilik ve neşriyat-ı muzırrada bulunmak değil miymiş?*”³³⁴ şeklinde dile getirmiş olup; bu ifadeleri herhangi bir yargılama yapılmadığı, ilgili kişilerin ne ile suçlandıkları, haklarında verilen ceza ve cezanın süresi konusunda herhangi bir bilgilerinin olmadığını ortaya koymaktadır. Namık Kemal’in bu ilk sürgün cezası toplamda otuz sekiz ay sürmüş olup, 1876’da Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi sonrasında siyasi suçlulara yönelik çıkarılan genel af ile sona ermiştir.³³⁵

³³² Söz konusu “Umuma Veda” yazısı için bkz. Mithat Cemal **KUNTAY**, Namık Kemal, Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında, C: II/1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 1, İstanbul 2010, s. 148 - 149.

³³³ Bereketzade İsmail Hakkı, Gazetede tam olarak yazar kadrosu içinde yer almaz. Ahmet Mithat onun, yazı öğrenmek için Namık Kemal’in yanında bulunan bir öğrenci olduğunu ifade etmiş ve onun da yakalanarak sürgüne gönderilmesine şaşırmıştır. **Ahmet Mithat Efendi**, Menfa/Sürgün Hatıraları, (Yay. Haz. Handan İNCİ), Arma Yay., B. 1, İstanbul, 2002, s. 71.

³³⁴ Ahmet Mithat Efendi, s. 76 - 77.

³³⁵ İbret Gazetesi’nin kapatılması, Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgün edilmesi ile sürgündeki durumları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebuzziya Tevfik, C. 2, s. 205 vd. ile C. 3; KUNTAY, Namık Kemal, C. II/1, s. 150 - 180; Bedri **AYDOĞAN**, “*Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 12, S. 12, Y. 2003, s. 15, 18; AKÜN, “Namık Kemal”, s. 368; LEWIS, s. 157 - 158.

Bu sürgünün tek sebebi, sadece tehlikeli olarak görülen fikirlerin coşkuyla benimsenmesine yol açan tiyatro eseriyle gazetecilerin muhalif tutum ve yazıları olmayıp, bunda Sultan Murat ile kurulan temaslar da büyük rol oynamıştır.³³⁶

Namık Kemal'in Magosa'daki sürgünü genellikle yaşam şartları açısından sıkıntılı geçse de maddi açıdan sorun oluşturmamıştır. Çünkü hem babası tarafından, hem de Sultan Murat tarafından kendisine maddi destek sağlandığı ifade edilmiştir. Sürgündeki diğer arkadaşları, özellikle Akka'dakiler maddi açıdan daha sıkıntılı bir sürgün hayatı geçirmişlerdir.³³⁷

II. Abdülhamit'in tahta geçmesi ile sürgün cezası sona eren Namık Kemal, Şurayı Devlet üyeliğine atanmış ve Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması için kurulan komisyonda görev yapmıştır. Anayasa'nın ilanı sonrasında Mithat Paşa'yı sürgüne göndererek uzaklaştırmayı başaran II. Abdülhamit için sıra, Mithat Paşa'nın sürgün edilmesine tepki gösteren ve hâlihazırda muhaliflerin odak ismi konumunda, etkileyici üslubu ile büyük üne sahip Namık Kemal'in uzaklaştırılmasına gelmiştir. Bu sırada Namık Kemal'in, Sultan Abdülaziz ve Sultan Murat'ın tahttan indirilmesinin ardından üçüncü olarak sıranın II. Abdülhamit'te olduğu şeklinde yorumlanabilecek bir beyit³³⁸ okuduğu yönündeki jurnal, bu anlamda padişaha aradığı fırsatı sağlamıştır. Fakat kurulan mahkeme, ilgili beyit sebebiyle yargılanan Namık Kemal'in beraatine karar vermiştir. Bu durumda II. Abdülhamit, yürürlükte olan Anayasa ve gelebilecek tepkiden çekinerek mahkemenin beraat kararına karşı doğrudan sürgün cezası veremese de, Namık Kemal'i Midilli'ye "ikamete memur" etmiştir. Orada yaklaşık iki buçuk yıl maaşlı bir sürgün hayatı yaşayan Namık Kemal'in, daha sonra cezası sona erdirilmiş ve yazar Midilli'ye

³³⁶ Ahmet Mithat Efendi anılarında "Bir aralık zabitler dahi sebab-i nefyimizi bizden dahi sormaya başlamasınlar mı? Ben sebab-i nefyimizi evvelce onlardan öğrenmiş ve şaşmış bulunduğum halde bu kere onların sebebi bizden sual eylediklerini görünce nazar-ı istiğrabım bir kat daha açıldı. "İşin içinde iş var" dediler. Ben hala evvelki işi bilmiyorum ki onun içinde daha hangi iş olduğunu anlayabileyim. Nihayet söylenen sözlerle kulak verdim. Meğer bizi şehzade-i veliahda mensubiyet töhmetiyle nefy etmişler imiş. Fi'l hakika böyle olduğunu da katiyen bilmem ya!..." şeklinde, sürgüne gönderilmelerinin asıl sebebi hakkındaki zabitler tarafından kouşulan rivayetleri ve buna ilişkin şaşkınlığını ifade etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, s. 78. KUNTAY, Halkın oyun sonrasında galeyana gelerek "Allah Muradınızı versin" şeklindeki sloganlarında kastettiklerinin gerçekte Sultan Murat olduğunu ve sürgün olayında bu ifadelerin de büyük etkisi bulunduğunu ifade eder. KUNTAY, Namık Kemal, C. II/1, s. 163.

³³⁷ AYDOĞAN, s. 25.

³³⁸ Namık Kemal'in sürgün edilmesine sebep olan söz konusu beyit şu şekildedir; "Bade arak tükendi, saki getir müelles, eşşeyli layusenna, illa vekad yüelles". Mithat Cemal KUNTAY, Namık Kemal, Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında, C: II/2, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 1, İstanbul 2010, s. 167.

mutasarrıf olarak atanmıştır.³³⁹ Namık Kemal 1888’de, mutasarrıflık yaptığı Sakız Adası’nda vefat etmiştir.

C. II. ABDÜLHAMİT

Sürgün edilen kişiler arasında en ibret verici isim şüphesiz Sultan II. Abdülhamit olmuştur. Zira II. Abdülhamit’in iktidarda olduğu ve istibdat olarak adlandırılan dönem, muhalif isimlerin susturulmak adına anayasal ilkelere riayet edilmeksizin sürgün cezasına çarptırıldığı ve bunun bir devlet politikası haline geldiği dönemdir. Dolayısıyla II. Abdülhamit’in de aynı kadere mahkûm olması, dikkat çekici ve aynı zamanda ders niteliğinde bir durum meydana getirmiştir.

II. Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kalan II. Abdülhamit, her ne kadar tahtta kalmaya devam etse de devlet içerisinde etkinliği son derece azalmıştır. Ancak yine de Meclise müdahalelerde bulunarak olayları kontrol etme girişimleri devam etmiş; İttihat ve Terakki ise bu durumdan son derece rahatsızlık duymuştur. Günümüzde bile iç yüzü ve kimlerin gerçekleştirdiği konusu aydınlatılamayan, hatta sırf II. Abdülhamit ve muhalif kesimlerden kurtulmak için İttihat ve Terakki’nin tahrik ettiği dahi iddia edilen 31 Mart Olayı neticesinde, II. Abdülhamit tahttan indirilerek Selanik’e gönderilmiştir.

Şöyle ki gerici bir ayaklanma olarak kabul edilen ve on bir gün süren 31 Mart Olayı’nın patlak vermesi sonrasında, Meclis isyancılar tarafından işgal edilmiştir. İşgal altındaki Meclis’in karar alacak çoğunluğu bulunmamasına rağmen, isyancıların taleplerinin kabul edildiğine dair bir beyanname ilan edilmiş ve ardından saraya bildirilen bu beyanname, padişah tarafından da onaylanmıştır.³⁴⁰

Bu ortamda İstanbul’dan kaçan veya ayrılan bazı mebus ve ayanlar, Yeşilköy’de “Meclis-i Milli” adıyla toplanmışlardır. Oluşturulan bu meclisin ilk oturumu ise 22 Nisan 1909 tarihinde gizli olarak gerçekleştirilmiştir.³⁴¹ Bununla birlikte süregelen durum hakkında bir karara varılincaya kadar Meclis’e giriş çıkış olmaması kararlaştırılmış; Meclis daimi içtima halinde çalışmıştır. Bu sırada olaya el koyarak

³³⁹ KUNTAY, C. II/2, s. 167 - 170, 214 - 220; ALDAN, s. 182 - 183, 189.

³⁴⁰ Azmi ÖZCAN, “ Otuzbir Mart Vak’ası”, TDVİA, C. 14, Y. 2007, s. 10.

³⁴¹ Necmettin ALKAN, Selanik İstanbul’a Karşı, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid’in Tahttan İndirilmesi, Timaş Yay. İstanbul, 2011, s. 249 - 250.

isyani bastıran Harekât Ordusu, kanunlara ve Meşrutiyete karşı gerçekleştirilen, söz konusu girişimin sorumlularının cezalandırılacağını ifade eden bir beyanname yayınlamış ve ilgili beyanname Meclis tarafından kabul edilmiştir.³⁴² Ayrıca bu oturumda II. Abdülhamit'in hal'ine ilişkin önemli kararlar da alınmış, ancak bir karışıklığa sebep olmamak üzere duyulması istenmemiştir. Ancak Meclis-i Milli'nin meşruiyeti iki noktada tartışmalıdır. Bunlardan birincisi, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanması konusunda herhangi bir oturum yapıp, karar alınmış olmamasına rağmen, rivayetlere göre İttihat ve Terakki'nin önemli birkaç ismi tarafından uygun görülerek Meclis'in şehir dışında toplanmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu uygulama Anayasaya aykırı olup, meşru değildir. Bir diğeri, 22 Nisan'da gerçekleştirilen bu gizli oturumda toplanma ve karar yeter sayısının sağlanamamış olmasıdır.³⁴³

Meclis-i Milli'nin 27 Nisan tarihinde gerçekleştirdiği son oturumda, II. Abdülhamit hakkında Anayasa'yı koruyacağına yemin ettiği halde ayaklanma sırasında bu doğrultuda bir girişiminin görülmemesi ve kesin delil olmamakla birlikte isyancılara para yardımıyla bulunduğu iddiaları ile tahttan indirilmesi hususu öneri olarak sunulmuştur. Meclis'te bazı üyeler yargılanması gerektiğini ifade ederken, bazıları ise Müslüman devlet adetleri gereğince bir fetvaya dayandırılarak tahttan indirilmesi teklifini öne sürmüşlerdir. Meclisce uygun görülen fetva yoluyla tahttan indirilmesi görüşü doğrultusunda gerçekleştirilen kapalı oturuma şeyhülislam ve fetva emini çağırılarak fetva vermeleri istenmiştir. Ardından, yetkili kimselerce padişahlıktan vazgeçmesini teklif ya da tahttan indirmek yollarından hangisi uygun görülürse, o yolda hareket edilmesini ifade eden bir fetva alınmış; sonuçta tahttan indirilmesine ve yerine Mehmet Reşat'ın getirilmesine oybirliği ile resmen karar verilmiştir.³⁴⁴

³⁴² 22 Nisan 1909 tarihli “*Ayan ve Mebusandan mürekkep Meclis-i Umumi-i Milletin Beyanname-i Resmisi*” için bkz. **Ali Cevat Bey**, II. Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, (Yayına Haz. Faik Reşit UNAT), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 141.

³⁴³ ALKAN, s. 251 - 252.

³⁴⁴ KARAL, C. IX, s. 102 - 108. 27 Nisan 1909 tarihli gizli oturumun nasıl geçtiği, alınan kararlar ve verilen fetvaya dayanak oluşturan sekiz husus hakkında bkz. Ali Cevat Bey, s. 145 - 153. 31 Mart Olayı ve devamı süreçte Meclis'in görüşmeleri, Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi tarafından Meclis-i Mebusan'ın Zabıt Ceridesi' başlığı altında yayınlanmıştır. Fakat 27 Nisan 1909 (14 Nisan 1325) tarihli oturuma kadar, esasen II. Abdülhamit'in haline ilişkin karar daha öncesinde alınmış olmasına rağmen oturumun gizli gerçekleştirilmesi dolayısıyla zabıtlarda yer almamıştır. ALKAN, s. 252 - 269. Ayrıca Meclis-i

Padişahın tahttan indirilmesi kararını hukuki yönden inceleyecek olursak; öncelikle Anayasa’da Meclis’in böyle bir yetkisi öngörülmemiştir. Bunun dışında Osmanlı Devleti’nde padişahların hal’i için fetva alınması, meşruiyeti destekleyen bir gelenek teşkil etmekle birlikte, bunun da geçerli olabilmesi için meşru bir hükümet üyesi tarafından verilmesi gerekmektedir. Fakat Meclis’in hükümeti gayrimeşru kabul etmesine rağmen, alınan hal kararının o hükümete mensup şeyhülislamın fetvasına dayandırılması çelişki oluşturmaktadır. Kaldı ki Anayasada bulunmayan bu geleneksel usule göre alınan fetvada, II. Abdülhamit’in Anayasaya bağlı kalacağına dair etmiş olduğu yemine aykırı davrandığı ifade edilmiştir. Üstelik bu suçlama herhangi bir şekilde ispat edilmeyip, bir zan veya kanaat seviyesinde olmasına rağmen, söz konusu hükme dayanak oluşturmuştur. Ayrıca ilgili fetvada padişahın sebepsiz yere uyguladığı sürgün cezaları da tahttan indirilme nedenleri arasında sayılmıştır.³⁴⁵

Esasında tüm Osmanlı vatandaşları gibi II. Abdülhamit de Anayasanın koruması altındadır. Ayrıca sorumsuz olup, sadece vatana ihanet halinde yargılanarak suçluluğunun ispat edilmesi ve ona göre cezalandırılması gerekmektedir. Bununla beraber mahkemenin II. Abdülhamit’in suçsuzluğuna karar verme ihtimalinden çekinildiği için yargılama yapılmayarak sadece Meclis kararı ile tahttan indirildiği görülmektedir.³⁴⁶

İsyanın bastırılması ardından 25 Nisan’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuştur.³⁴⁷ Pek çok kişinin yargılandığı mahkemede suçlu bulunanlardan 49 kişi asılmak suretiyle idam, 37 kişi süresiz hapis ve kalebentlik, 390 kişi hapis, 139 kişi ise sürgün cezasına çarptırılmıştır.³⁴⁸ Her ne kadar II.

Milli’nin vermiş olduğu hal’ kararı hakkında detaylı bilgi için bkz. Takvim-i Vakayi No. 193, 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihli Meclis-i Milli-i Umumi Zabıt Ceridesi.

³⁴⁵ İlgili fetvada II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesine sebep olan suçlar sayılmış olup, bunlar; önemli şer’i meseleleri şer’i kitaplardan çıkarmak, bu kitapları yasaklamak, yırtmak, yok saymak; devlet hazinesini israf ederek, yasalara aykırı harcamak, şer’i bir sebep olmaksızın insanları öldürtmek, hapsetmek, sürmek ve başkaca zulümleri alışkanlık haline getirmek; büyük bir fitne olarak tabir edilen 31 Mart Olayı’nı meydana getirerek insanları birbirine öldürtmek olarak ifade edilmiştir. II. Abdülhamit’in hal’i için fetva alınması hususu hakkında detaylı bilgi için bkz. İRTEM, s.275 - 278; ALKAN, s. 266, 269 - 271; Sina **AKŞİN**, 31 Mart Olayı, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 217.

³⁴⁶ KARAL, C. IX, s. 105.

³⁴⁷ ALKAN, s. 241.

³⁴⁸ KARAL, C. IX, s. 120.

Abdülhamit yargılanmamış olsa da Divan-ı Harp mazbatasında olayın tahrik ve teşvik edeni olarak itham edilmiştir. Buna dayanak olarak ise Padişahın gerici bir yayın olduğu bilinen Volkan Gazetesi'nin başyazarına para vermiş olması, idam edilen şahıslardan Tütün Kazıyıcısı Mustafa olarak tabir edilen şahsın, idam günü II. Abdülhamit'in duruma ilişkin bilgi sorduğu kâğıt parçasını ortaya çıkarması ve kendisinin idam ediliyorsa padişahın da asılması gerektiğini haykırması gibi hususlar dayanak olarak gösterilmiştir.³⁴⁹

II. Abdülhamit'in Selanik'e sürgün edilmesi de yine hukuki olmayan bir usulle gerçekleşmiştir. Dönemin Hariciye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, hal' kararının alındığı oturumdan bir gün sonra, 28 Nisan'da, Meclis'e bir telgraf göndererek, II. Abdülhamit'in İstanbul'da kalmasının sakıncalı olması sebebiyle ordu tarafından uygun görülmesi üzerine Selanik'e gönderildiğini bildirmiş ve bu durumun Meclis tarafından da uygun bulunacağına güvendiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine ilgili husus Meclis'te onaylanmıştır.³⁵⁰ Görüleceği üzere II. Abdülhamit'in Selanik'e gönderilmesi kararı, Meclis'in onayına dahi gerek duyulmaksızın doğrudan ordu tarafından verilmiş olup, Meclis'e sadece bildirilmekle yetinilmiştir. Sonuçta II. Abdülhamit, Anayasa'ya aykırı olarak alınan Meclis kararı ile tahtından indirilmiş, sonrasında Meclis kararı dahi olmaksızın ordu tarafından sürgün edilmiştir.

İsyanın bastırılması sonrasında İttihatçılar durumdan istifade ederek, muhaliflere gözdağı verip sindirmek istemişlerdir. Zira olaya karışan İttihatçıların da olduğu bilinmesine rağmen, tutuklananlar arasında hiçbir İttihatçı ismin yer almaması; yine olayla ilgisi bulunmayan, İttihatçılara muhalif bazı kişilerin yargılanması veya cezalandırılması durumları da bunu kanıtlar mahiyettedir.³⁵¹

D. SÜRGÜN CEZASINA ÇARPTIRILAN DİĞER KİŞİLER

II. Abdülhamit tarafından Anayasanın askıya alınması ile ortaya çıkan istibdat ortamında, Kuleli Askeri İdadisi ve tüm yüksek mektep öğrencileri, Mithat Paşa, Namık Kemal gibi aydınların fikirleri ışığında II. Abdülhamit idaresine son vererek,

³⁴⁹ TANÖR, s. 190; İRTEM, s. 295 - 302.

³⁵⁰ AKŞİN, 31 Mart Olayı, s. 221.

³⁵¹ ALKAN, s. 244.

Meşrutiyeti tekrar hâkim kılmak amacıyla örgütlenmeye başlamışlardır.³⁵² İşte İttihat ve Terakki Cemiyeti de Askeri Tıp Okulu öğrencileri tarafından kurulmuş olup, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden bu uzun süreçte, tüm muhalif hareketleri çatısı altında birleştirerek faaliyetlerde bulunmuş ve böylece hürriyet savunucusu olarak simgeleşmiş bir örgüttür. Söz konusu süreçte gerçekleştirdikleri faaliyetler sebebiyle, II. Abdülhamit'in muhalifleri sindirmekte kullandığı sürgün cezalarına gerek ferdi olarak, gerek toplu şekilde sıkça maruz kalmışlardır.

Gizli bir cemiyet olarak 1889'da İttihad-i Osmani adıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, öğrenci grupları arasında hızla yayılmaya başlamış olup, amaçları teşkilatı yeterince kuvvetlendirdikten sonra bir hükümet darbesi gerçekleştirmektir. Ancak, patlak veren Ermeni olayları, halkın vatanseverlik duygularını harekete geçirerek, II. Abdülhamit idaresine şiddetli bir tepki meydana getirmiştir. Bunun üzerine beyannameler hazırlanıp yayılması ve çeşitli gösteriler düzenlenmesi, Cemiyetin faaliyetlerinin idare tarafından fark edilmesine neden olmuştur. Ayrıca bir dönem Cemiyetin resmi yayın organı olan Meşveret Dergisi'nin gerek ülke içi, gerek ülke dışındaki etkinliği ve halkın Cemiyetin faaliyetlerini efsaneleştirerek anlatmaya başlaması da bunda çok etkili olmuştur. Söz konusu gelişmeler karşısında II. Abdülhamit idaresi bu heyecanlı hareketleri sindirmek adına Cemiyetin kurucu üyelerinden **Abdullah Cevdet**³⁵³ (Trablusgarp), **İshak Sukuti**³⁵⁴ (Rodos), **Şerafettin Mağmumi**, **Kerim Sebati**, **Çürüksulu Ahmet Bey** (Rodos), **Eczacı Milazımı Mustafa**

³⁵² Meşrutiyetin yeniden ilanı için İttihat Terakki Cemiyeti'ne üye olan Kuleli Askeri İdadisi, Harbiye ve diğer yüksek mekteplerdeki öğrenci hareketleri ve gerçekleştirdikleri eylemler hakkında bkz. Ahmet Bedevi **KURAN**, Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B.1, İstanbul, 2009, s. 21 - 73.

³⁵³ Abdullah Cevdet'in 1896 yılı Trablusgarp sürgünü için bkz. M. Şükrü **HANİOĞLU**, Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Yay., İstanbul 1966, s. 29 - 30. Ayrıca Abdullah Cevdet 1905 yılında idaresinde bulunduğu İttihat mecmuasında, II. Abdülhamit ve hükümet erkânı hakkında olumsuz ifadelerin yer aldığı bazı yazıların yayınlanması dolayısıyla gıyabında yapılan yargılama neticesinde ömür boyu kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. M. Şükrü **HANİOĞLU**, "Abdullah Cevdet", TDVİA, C. 1, Y. 1988, s. 91.

³⁵⁴ İshak Sukuti hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet **KANLIDERE**, "İttihat ve Terakki'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sukuti", Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ Armağanı.

Efendi, İsmail İbrahim Bey gibi isimlerin de yer aldığı, toplam 33 kişiyi tutuklayıp, 1896 yılı başlarında sürgün cezasına çarptırarak ülkenin çeşitli yerlerine göndermiştir.³⁵⁵

Yine bu dönemde, Kadir gecesi Ayasofya Camisi'nde bildiri dağıtılırken yakalanan iki Tıbbiyeli **Gedikpaşalı Rıfat** ile **Beylerbeyli Saffet**, “evrak-ı muzzıra” (zararlı kâğıtlar) dağıtmak suçu ile tutuklanarak Ergani'ye sürgün edilmiştir. Bu olay da iktidarın öğrenci eylemlerini sürgün cezası ile sindirme çabalarına bir örnek teşkil etmiştir.³⁵⁶

İttihat ve Terakki, hayatı boyunca kendi içerisinde fikir ayrılıkları yaşamış bir cemiyettir. Bu dönemde de hem faaliyetlere egemen olan felsefe hem de istibdat idaresini yıkmakta kullanılacak usuller hakkında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlanmıştır. Başlarda pozitivist görüşlü ve şiddet yanlısı olmayan Ahmet Rıza cemiyetin lideri konumunda iken, genellikle gençlerden oluşan ateşli üyelerin II. Abdülhamit'e suikast, darbe gibi şiddet içeren fikirlerine sıcak bakmaması nedeniyle gözden düşmüştür. Böylece daha aktivist ve darbe yanlısı Mizancı Murat hareketin öncüsü konumuna gelmiştir.³⁵⁷ Esasen bu durumda artan Ermeni olaylarının da etkisi olup, 1896 yılı ortalarında bir darbe gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat plan gerçekleştirilemeden II. Abdülhamit tarafından haber alınmış ve içlerinde yüksek makamlarda yer alan görevlilerin de bulunduğu çok sayıda kişi yakalanarak, çeşitli yerlere sürgüne gönderilmiştir. Sürgün cezasına uğrayanlardan bir kısmını **Hacı Ahmet** (Fizan), **Şeyh Naili ve kardeşleri** (Humus ve Bingazi gibi yöreler), **Hakkı ve Avni Beyler ile ailesinden 18 kişi**, **Şeyh Abdülkadir ve ailesinden 21 kişi**, **Mekkeli Sabri** (Musul), **Divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü Bey**, **Şuray-ı Devlet Müdde-i Umumisi Kemal Bey**, **Yarbay Şefik Bey** (Akra) gibi isimler oluşturmuştur. Sürgün cezasına uğrayanlardan en tehlikeli görülenler Libya'ya (Fizan), ikinci derecede rol alanlar ise İmparatorluğun doğu ve güney eyaletleri ile Anadolu kıyılarına dağıtılmıştır. Ancak bu kişilerden bazıları sürgün edilmeden önce, bazıları ise sürüldükten bir süre sonra Avrupa'ya kaçmayı başarmıştır.³⁵⁸

³⁵⁵ KARAL, C. VIII, s. 511 - 515; RAMSAUR, s. 38; M. Şükrü **HANİOĞLU**, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, C. I (1889 - 1902), İletişim Yay., İstanbul, s. 184 - 193.

³⁵⁶ Alpay **KABACALI**, Türkiye'de Gençlik Hareketleri, Güner Yay., B. 3, İstanbul 2007, s.25.

³⁵⁷ KARAL, C. VIII, s. 516 - 517.

³⁵⁸ RAMSAUR, s. 44 - 45; **HANİOĞLU**, İttihat ve Terakki, s. 214 - 219.

1896'da gerçekleştirilen bu başarısız darbe girişiminin ardından örgüt büyük yara almış olsa da özellikle askeri okul öğrencileri, bu yaraları onarmak ve tekrar denemek konusunda son derece kararlı davranmıştır. Harbiye Mektebi'ndeki bir grup öğrenci, Avrupa'da bulunan ve eski hocaları olan Çürüksulu Ahmet Bey aracılığıyla Cemiyetin Avrupa merkezi ile temas kurmayı başarmıştır. Böylece Avrupa Merkezi, İstanbul'da subay ve askerlere seslenen, gençlerin düşünce ve görüşlerini ortaya koyacak nitelikteki beyannameler/bildiriler³⁵⁹ yayımlatmaya başlamış olup, bu durum sarayın büyük endişesine yol açmıştır. Bunun üzerine Harbiye ve Tıbbiye Mektepleri başta olmak üzere okullarda ve ulema çevresinde büyük çaplı tutuklamalar gerçekleştirilmiştir. Soruşturma ve yargılama için Taşkışla'ya gönderilen bu tutuklular, 102 gün burada kaldıktan sonra 1897 yılında Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane öğrencileri ile doktor, denizci, piyade ve topçu subaylarından oluşan **Ahmet Cevat Emre, Tıbbiyeden Ali Osman, Sami Çölgeçen, Doktor Reşit Bey, Ethem Ruhi Balkan ve Ali Fahri Ağababa, Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura³⁶⁰, Dr. Mehmet Reşid (Şahingiray)³⁶¹** gibi önemli isimlerin de yer aldığı toplam 78 kişi, “Şeref” adlı vapurla, başta Trablusgarp olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiştir.

³⁵⁹ İlgili beyannameler/bildiriler için bkz. KABACALI, s. 26 - 27.

³⁶⁰ 1896 yılında Harbiye Mektebi öğrencisi ve sınıf arkadaşı olan Yusuf AKÇURA ile Ahmet Ferit TEK, öğrencilik yıllarında Jön Türkler ile ilgili görülmeleri sebebiyle hiçbir ciddi sebep ve delil ortaya konulmamasına rağmen tutuklanarak Taşkışla Divan-ı Harb'ine gönderilmiştir. Burada yargılanmaları ardından 1897 yılında Şeref vapuru ile Trablusgarb'a müebbet kalebentlik cezası ile sürgün edilenler arasında yer almışlardır. 1899 yılında ise birlikte Tunus'a kaçmışlardır. Ahmet **TEMİR**, Yusuf AKÇURA, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi No. 61, Ankara 1987, s. 26 - 28; Muharrem Feyzi **TOGAY**, Yusuf AKÇURA'nın hayatı, Hüsnütabiat Basımevi, 1944 İstanbul, s. 36 - 37; **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, “Yusuf AKÇURA”, İhsan IŞIK, Elvan Yay., Genişletilmiş B. 3, Ankara 2004, s. 81.

³⁶¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan Doktor Mehmet Reşid, Askeri Tıp Okulu mezunudur. 1897 yılında Cemiyet mensubu olmak ve Avrupa'daki Jön Türklerle ilişkide bulunmak suçuyla tutuklanarak Taşkışla Divan-ı Harb'ine gönderilmiştir. Burada yargılanarak, askeri rütbesi alınmış olup, Şeref vapuru ile Trablusgarb'a sürgün edilen ve şeref kurbanları olarak adlandırılan kafile içinde yer almıştır. Bir süre sonra serbest bırakılsa da Trablusgarb'tan ayrılmasına izin verimemiş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar burada kalmıştır. **Cevri (Mehmet Reşid ŞAHİNGİRAY)**, İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu, Haz. Nejdett BİLGİ, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 7 - 11.

Tarihe “şeref kurbanları” olarak geçen bu toplu sürgün ile Cemiyet çok büyük bir darbe daha almıştır.³⁶²

Bir türlü yılmayan Cemiyet bu sefer de Suriye Şubesi tarafından bir girişimde bulunmak istemiştir. Fakat yine padişahın durumu önceden haber alması üzerine girişim başarısızlıkla sonuçlanarak, pek çok kişi tutuklanmış; bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Özellikle de subaylara ağır sürgün cezaları verilmiştir.

Bu sürgünlerin ardından yurt içinde sindirilen örgütün önemli üyelerinin çoğu, davalarını devam ettirebilme düşüncesiyle Avrupa’ya kaçmış ve burada yayımlar yoluyla faaliyet göstermeye çalışmıştır. II. Abdülhamit yurt dışındaki bu faaliyetleri de ortadan kaldırmak üzere çeşitli vaat ya da tekliflerle uzlaşma yolunu denemiş; örgüt içindeki bazı kesimlerin de bu vaatlere aldanması neticesinde yurt dışı merkezinde çatlamalar görülmeye başlanmıştır. Bu sırada örgüt içindeki bir kesim, yeniden canlanmak için İngiltere’nin desteğini sağlamayı düşünmüş ve İngiltere’nin Transvaal zaferi, bunun için bir fırsat teşkil etmiştir. Örgüt, bu durumdan ötürü memnuniyet ve tebriklerini iletme üzere İngiliz Elçiliğini ziyaret etmiş ve yayın organlarında buna ilişkin bir metin yayımlamıştır. Bu gelişmeler II. Abdülhamit tarafından hoş karşılanmayarak, girişimde bulunanlar cezalandırılmak istenmiş; İngiltere’nin tutumu ise bu cezalandırmaları kınamak şeklinde olmuştur. Bir diplomatik krize neden olan olay neticesinde II. Abdülhamit, 1899 yılında İngilizlerin tutumuna karşı girişimin öncü isimlerinden **Hüseyin Siret Bey** (Hass-ı Mansur kazası) ve **İsmail Sefa Bey**’i (Sivas), sıkı gözetim tedbirleri ile sürgüne göndermiştir.³⁶³

Bu toplu sürgünlerin yanı sıra ilgili dönemde ferdi olarak gerçekleştirilen sürgünler de mevcuttur. **Yunus Nadi ABALIOĞLU**, buna bir örnek teşkil eder. Gazeteci kimliği ile tanınmış, önemli bir yazar ve siyaset adamı olan ABALIOĞLU, pek çok gazetede II. Abdülhamit yönetimi aleyhine yazılar yazması sebebiyle 1901 yılında tutuklanarak, sürgün cezasına çarptırılmıştır. Midilli Adası’na gönderilen yazarın cezası, Meşrutiyet sonrasında ilan edilen af ile sona ermiştir.³⁶⁴

³⁶² Ali Fahri **AĞABABA**, Şeref Kurbanları, II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgünün Hikâyesi, (Yay. Haz. Ali BUĞRA - Mehmet KUZU), Çatı Yay., İstanbul 2007, s. 4, 8 - 9; HANİOĞLU, İttihat ve Terakki, s. 247 - 252; RAMSAUR, s. 56 - 58.

³⁶³ Suriye Merkezinde gerçekleşen girişim ve İngilizlerin Transvaal zaferi nedeniyle meydana gelen gelişmeler sonrasında yaşanan sürgün olayları hakkında bkz. HANİOĞLU, İttihat ve Terakki, s.258 - 260, 334 - 337.

³⁶⁴ ABALIOĞLU, 1924 yılından itibaren Cumhuriyet Gazetesinde yazmaya başlamış olup, 1945 yılında vefatına kadar gazetenin bazyazarlık görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda bir siyaset

Muhalf fikir ve hareketlerin sürgün cezası ile sindirilmesi usulü, çok sık başvurulması nedeniyle II. Abdülhamit yönetimi ile özdeşleşmiş olmakla birlikte,³⁶⁵ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da aynı amaçla uygulanmaya devam edilmiştir. İstibdat dönemi boyunca bu sürgün politikasının mağduru konumunda yer alan İttihat ve Terakki, iktidarı ele geçirdiğinde daha önce savunduğu hak ve hürriyetleri hiçe sayarak, Anayasaya aykırı şekilde sürgün cezasını kullanmakta bir sakınca görmemiştir.³⁶⁶

Şöyle ki Meşrutiyetin tekrar ilanı sonrasında özellikle Harbiye Mektebi öğrencileri olmak üzere çoğu yüksekokul öğrencileri ve aydın kesimler, İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği faaliyetleri, Cemiyetin meydana gelme amaçları ile çelişkili bularak, politikalarını desteklememiş ve bu sebeple de çeşitli baskılara maruz kalmıştır. 31 Mart Olayı sonrasında II. Abdülhamit'in de tahttan indirilmesi neticesinde iktidarını daha da güçlendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhaliflere ya da yeteri kadar destek sağlamayanlara karşı daha baskıcı bir tutum sergileyerek, bir sürgün furyası başlatmıştır. Bu dönemde 31 Mart Olayı'nın tahrikçileri arasına dâhil edilerek sürgün edilen isimlerden birisi, bir dönem örgütün liderliğini de üstlenen; ancak Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet gösteren **Mehmet Murat Bey (Mizancı Murat)** olmuştur. Mizancı Murat, 1909 yılında müebbet kalebentlik cezasına çarptırılarak Rodos'a sürülmüş, bir süre Rodos, ardından da Midilli'de sürgün kaldıktan sonra 1913'te çıkan af üzerine cezası sona ermiştir.³⁶⁷ Ayrıca çoğunu öğrencilerin oluşturduğu pek çok kişi de tutuklanmış ve içlerinde başta Harbiye Mektebi öğrencilerinden **Ahmet Bedevi KURAN** olmak üzere arkadaşları **Şakir (Cibeli), İsmet (Darende), Cemal (Gazne), Hakkı (Söğüt)**'ın da yer aldığı bir grup, sürgün cezasına çarptırılmıştır. Cezanın hukuki gerekçesi ya da Ceza Kanununun hangi maddesine dayanarak cezalandırıldıkları hakkında kendilerine bir bilgi

adamı olan yazar, 1911 yılında siyasete atılmış, 1920 yılında TBMM'ye girerek önce İzmir, sonrasında 1943 yılına kadar Muğla milletvekilliği yapmış, tarihimizde önemli bir şahsiyettir. Yazar hakkında detaylı bilgi için bkz. **Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi**, İhsan IŞIK, "Yunus Nadi ABALIOĞLU", Elvan Yay., B. 2, Ankara, 2007, s. 3952.

³⁶⁵ Sürgüne gönderme yöntemi, II. Abdülhamit döneminde o derece yaygınlaşmıştır ki, halk arasında sürgüne gitmek "tantuna gitmek" deyiimi ile ifade edilir hale gelmiştir. Murat **ÇULCU**, İttihat ve Terakki, I. Meşrutiyetten II. Meşrutiyete, E Yay., B.1, İstanbul 2011, s. 228 - 229.

³⁶⁶ İlgili dönemde Harbiye Mektebi öğrencilerinden olan ve II. Meşrutiyet öncesi cemiyete destek veren önemli isimlerden KURAN'ın "...İstibdadı yıkanlar, yeni bir zulüm safhası açıyorlardı. Demek ki, onlar için de başka türlü hükümet idaresi mümkün olamamıştı." şeklindeki sözleri durumu açıklar mahiyettedir. KURAN, Hürriyet Mücadelesi, s. 132.

³⁶⁷ Mizancı Murad hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah **UÇMAN**, "Mizancı Murad", TDVİA, C. 30, Y. 2005.

verilmeksizin bu kişilerin Rodos, Midilli ve Sivas mıntikasına sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak içlerinden Hakkı hariç diğerleri sürgün yerlerine gönderilmeden Mısır’a kaçmayı başarmış, Hakkı ise Rodos’a gönderilmiştir.³⁶⁸

1913 yılında ise Babıâli baskını ve İttihatçı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti, durumu yine muhalifleri sindirmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Olayın sonrasında kurulan ve kısa sürede sonuçlanan askeri mahkemede olayla ilgisi olmamakla birlikte muhalif kimliği ile dikkat çeken çok sayıda kişi sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bu kişiler genellikle Sinop, Bodrum, Çorum gibi yerlere gönderilmiştir. Hatta Sinop’a gönderilenlerin çok fazla olması dolayısıyla, bu kişilere özel olarak “Bahr-i Cedit” adlı bir vapur tahsis edilmiştir. Sinop sürgünleri arasında **Ahmet Bedevi Kuran, Refik Halit Karay**³⁶⁹, **Alemdar Gazetesi başmuhariri Cevad Ulunay, Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, Evkaf Müzesi müdürü Pehlevan Kadri Bey, Diyanet İşleri müdürlerinden Abdülkadir Efendi, Suphi Paşa, Doktor Celal Paşa** gibi önemli isimler³⁷⁰ ve Osmanlı Sosyalist Fırkası başkanlığı yapmış **Hüseyin Hilmi İştirakçi**³⁷¹ yer almıştır.

³⁶⁸ KURAN, Harbiye Mektebi’nin örgütü desteklememe sebebinin “*Harbiye Mektebi, İttihat ve Terakki Cemiyet’ine arka çıkmıyordu; bu doğru idi. Çünkü cemiyetin işleri ile sözleri arasında zıtlıklar görünüyordu.*” sözleriyle ifade etmektedir. KURAN, Hürriyet Mücadelesi, s. 131, 145 - 154.

³⁶⁹ II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinin öykü ve roman yazarı, aynı zamanda gazetecilerinden olan Refik Halit Karay, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında hukuk öğrenimini yarıda bırakarak gazetecilik hayatına atılmıştır. Yazar, Servet-i Fünun, Tercüman-ı Hakikat gibi pek çok gazetede ve önemli mizah dergilerinde “kirpi” lakabı ile yazılar yazmıştır. Bu yazılar genellikle iktidarda bulunan İttihat Terakki Fırkası’nı ağır dilde eleştiren muhalif nitelikte olup, sürgüne gönderilmesine sebep teşkil etmiştir. Yazar hakkında detaylı bilgi için bkz. **Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, “Refik Halit KARAY”, Yapı Kredi Yay., C. 2, B. 2, İstanbul, 2003, s. 576 - 579; **Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü**, Hikmet ALTINKAYNAK, “Refik Halit KARAY”, Doğan Kitap Yay., B.1, İstanbul 2007, s. 363 - 364; **Türk Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi**, “Refik Halit KARAY”, s. 2059 - 2064.

³⁷⁰ Ahmet Bedevi **KURAN**, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959, s. 602 - 603, 619 - 621.

³⁷¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşıtları üzerinde kurduğu yoğun baskıdan payını alarak Sinop’a sürgüne gönderilen Hüseyin Hilmi İştirakçi, Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) ve Türkiye Sosyalist Fırkası’nın başkanlığını yapmış, “Sosyalist Hilmi” olarak da bilinen gazeteci ve siyaset adamıdır. İlk kez 1908 yılında çıkardığı Serbest İzmir Gazetesi ile adını duyurmuştur. Ardından 1910 yılında, OSF’nin yayın organı haline gelen İştirak Dergisi’ni çıkarmıştır. **Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, “Hüseyin Hilmi İŞTİRAKÇİ”, C. 11, İstanbul 2004, s. 329 - 330; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, “Hüseyin Hilmi İŞTİRAKÇİ”, Gelişim Yay., C. 9, İstanbul 1989, s. 5452.

SONUÇ

Siyaset, insan topluluklarının ortak iyiliği için bir düzen oluşturma amacına hizmet eden; ancak aynı zamanda insan doğası gereği iktidar mücadelesinin de hüküm sürdüğü bir sistem ve olgular bütünüdür. Sosyal niteliği dolayısıyla çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olarak, tarihte ve günümüzde pek çok oluşum, kişi ya da durumu tanımlamak için kullanılan devlet, egemenlik, siyasi iktidar gibi kavramlar da siyasete ilişkin unsurlardır.

Devlet, zorlayıcı yetkiye sahip üstün iktidar tarafından yönetilen, belirli bir ülke üzerinde yerleşmiş insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal oluşum şeklinde ifade edilmiş olup; birleşme ve bütünleşmeyi sağlaması bakımından önem taşıyan, soyut bir kavramdır. Devlette iktidar unsurunu kullananların ortaya koydukları irade veya gerçekleştirdikleri eylemler ise devletin somutlaşmasını sağlamaktadır. İktidarı kullananların sahip olduğu söz konusu zorlayıcı yetki ve üstün emretme gücüne ise tanımlanmasında tartışmalar olmakla birlikte egemenlik ya da devlet gücü denilmektedir.

İktidar, sosyal ve siyasal hayatın temel kavramlarından biri, aynı zamanda insanın içgüdüsel bir özelliğidir. Dolayısıyla insanların oluşturduğu her düzeydeki toplumsal birimde ortaya çıkmakla birlikte, iktidarda olan ya da olmak isteyen insanların davranışlarını yönlendiren saiklerin, genel olarak birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Ancak siyasi iktidar, devlet gücünü kullanarak karar alma ve uygulamalarda bulunma yetkisi sonucunda, toplumun genelini etkileme ve insanların yaşantılarını düzenleyebilme kabiliyeti sebebiyle son derece önemlidir. İçinde yer alan insan faktörü göz önüne alındığında ise siyasi iktidarın karar ve faaliyetlerini denetleyecek ve sınırlandıracak mekanizmalar her zaman için gerekli hususlardır.

Siyasete ilişkin söz konusu egemenlik, siyasi iktidar gibi unsurlar, hukuk ile her zaman etkileşim halinde olup, siyasi iktidar tarafından belirli bir düşünce çerçevesinde oluşturulan ideoloji, hukuk kurallarına yön verebilmektedir. Siyasi iktidara, ideolojisini en etkili şekilde gerçekleştirebilme olanağını ise anayasa ve ceza hukuku alanları sağlamaktadır. Zira anayasalar, devlet gücünün kimler tarafından, ne şekilde, hangi şartlar altında kullanılacağı ve insanların hak ve yükümlülükleri konusunda bir çatı oluşturmaları sebebiyle önemlidir. Ceza hukuku ise iktidarlardan, ideolojilerinin

insanlar üzerindeki yansımalarının diğer hukuk dallarına nazaran ağır ve etkin olması dolayısıyla daha işlevsel görülmektedir. Bu nedenle cezalar aracılığı ile siyasete yön vermek üzere, ceza siyaseti ile iktidar arasındaki ilişki son derece önem taşımaktadır. İktidar, genellikle yönetmesi gereken sıkıntılı durumlarda ya da kendi iktidarına karşı bir tehlike ile karşılaştığında, ceza siyaseti olarak ortaya çıkardığı uygulamalar ile hukuki ilke ya da kaideleri ihlal etmek konusunda pek çekince görmemektedir.

Modern devletler gibi karmaşık bir yapıya sahip olmayan Osmanlı Devleti'nde egemenlik kavramı kurucu, hukuk yapıcı, üstün güç şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı padişahı ise bu üstün gücü elinde bulundurması sebebiyle, devletin son dönemlerine kadar siyasi iktidar ve egemenlik kavramlarını örtüşür şekilde şahsında toplamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'ne kadar, içinde bulunduğu dönemin siyasi şartları ve hâkim ideolojileri gereğince kimi zaman Türk, kimi zaman ise İslam geleneklerine uygun egemenlik anlayışı ve iktidar yapısına yaklaşan politikalar izleyerek, güç elde etmeye çalışmış; padişahlar ise mutlak hükümdar konumlarını başarıyla muhafaza etmişlerdir. Fakat Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, özgürlükçü, birey odaklı fikirler, milliyetçilik anlayışının etkisiyle şekillenmeye başlayan yeni egemenlik yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iktidar tipi, Osmanlı'nın mutlak ve üstün güç konumundaki padişah olgusu ile bağdaşmamıştır. Bu durum klasik dönemde padişahın sahip olduğu yetkilerin, 19. yüzyılın başından itibaren yeni kurum ve kurullara devredilmesi ve kabul edilen yeni kavramlar sebebiyle her alanda dönüşüme uğraması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu dönüşüm, doğal olarak Osmanlı Devleti'nin benimsediği ceza siyasetini de etkilemiş olup, bu anlamda diğer hususlarda olduğu gibi devletin başından beri uygulanan sürgün cezası da zamanla farklılık gösteren çeşitli neden ve amaçların etkisi altına girmiştir.

Sürgün, ilkel toplumlardan modern toplumlara kadar, hemen her toplulukta çeşitli amaç ve şekillerde uygulanmış bir kurumdur. Bazen bir cezalandırma yöntemi olarak tercih edilirken, bazen de iktidarın hukuki ya da hukuk dışı uygulamalarında araç işlevi görmüştür. Osmanlı Devleti'nde de sürgün, iskân amaçlı, idari ya da cezai yaptırım olarak çeşitli şekillerde yer almış olup, bunlardan cezai yaptırım olarak sürgünün siyasi amaçla hukuki dayanaktan yoksun olarak uygulanması, devletin belirli bir döneme ilişkin ceza siyasetini yansıtmakla birlikte, araştırmamızın da konusunu oluşturmaktadır. Nitekim Devletin güçlü olduğu dönemlerde sürgün cezası, çoğunlukla hem toplumu suçtan arındırmak, hem de suçluya farklı bir ortamda hayata yeniden atılma fırsatı vermek amaçlarıyla, suçluluğu azaltmak bakımından etkili bir yöntem

olarak tercih edilmiştir. Ancak özellikle ayaklanmaların baş gösterdiği ve devletin zayıfladığı son dönemlerde, iktidarda bulunanlar sürgün cezasını, meşrutiyet ve demokrasi gibi Batılı fikir akımlarının etkisiyle egemenlik anlayışı ve yönetim şekillerini sorgulayan, iktidarın gücünü ve meşruiyetini derinden sarsacak fikirlerin ortaya çıkması sonucunda, güçlü konumlarını korumak adına bir baskı aracına dönüştüren ceza siyaseti içerisinde sıklıkla tercih etmişlerdir.

İslam hukuku, zamanın ve dönemin değişen şartlarına uyum sağlamak amacıyla, özellikle kamu hukukuna ilişkin alanları ayrıntılı olarak düzenlemeyip, belli başlı ilkeler vermekle yetinmiştir. Böylece meydana gelen bilinçli boşluğu doldurma yetkisi ise yönetilen toplumun yararına ve şeraite aykırı olmayacak şekilde devlet başkanına ait olup; onun iradesi ile oluşturulan hukuk kuralları örfi hukuk olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de devlet yönetimi ve idare hukuku gibi alanlar, örfi hukukun en etkili ve yoğun olarak uygulandığı alanlardır. Ceza hukuku içerisinde ise özellikle kanunilik ilkesinin çok esnek yorumlandığı tazir suç ve cezaları, padişahlara geniş takdir yetkisi tanıyarak, zaman zaman İslam hukuku ile bağdaşmayan uygulamalara kapı aralamıştır. Çalışmamızda ele alınan husus da tazir niteliğindeki sürgün cezasının, siyasi iktidarın isteği doğrultusunda otoritenin varlığına hizmet amacıyla uygulanması halidir. Özellikle Meşrutiyet Dönemleri, bir nevi devlet politikası şeklinde, siyasi amaçlı sürgün cezasının istikrar kazandığı dönemler olması bakımından çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Tanzimat Dönemi, hukuk sistemimizin modernleşmesi anlamında tarihimizde hareket noktası teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu dönem, Osmanlı Devleti'nin hukuksal ve siyasal sisteminde, egemenlik ilişkilerindeki meşruluk anlayışının değişerek, artık inanç odaklı ve geleneksel olmayan yazılı kurallara bağlanmaya başlanmasını; bunun yanı sıra hukuksal bir değer olarak birey fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde ceza hukuku alanına ilişkin ilk resepsiyon kanun olarak ortaya çıkan 1858 tarihli Ceza Kanunu, Osmanlı Devleti'nde yönetim usulünün sorgulanarak, Meşrutiyet fikirlerinin yayıldığı, muhalefetin iktidar üzerinde etkisini ağır bir şekilde hissettirdiği I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde yürürlükte olması nedeniyle, özellikle sürgün cezasına ilişkin hükümleri bakımından önem taşımaktadır. Nitekim bu hükümlerin çoğunun, iktidar karşıtlarının sindirilmesi ve caydırılması saikiyle meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, siyasi ideoloji ve kabullerin yönetilenlere dayatılması anlamında ceza hukukunun iktidarın en etkili silahlarından birisi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca

muhalefette bulunanlar her ne kadar özgürlükçü ve demokratik fikirlerle iktidarın bu girişimlerine karşı dursa da kendileri iktidara geçtiklerinde iktidar konumunun sağladığı güç ve imkânlarla kayıtsız kalamayarak, onların da aynı yanılsa düştükleri görülmektedir. Zira İstibdat Döneminde hürriyet savunucusu olarak isimlendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, II. Meşrutiyet'in ilanı ardından iktidara geçmesi ile birlikte, ilgili Kanunda gerçekleştirdiği düzenlemelerin fikir ve amaç açısından eskisiyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Bu durum ise hem Osmanlı aydınlarının yeni fikirleri yeterince içselleştiremediklerini, hem de insana özgü güdülerin yönlendirmesi altında iktidar konumunun sağladığı güç ve kuvvetin ahlaki ve hukuki kaideleri bozucu etkisi sebebiyle iktidarı sınırlandıran mekanizmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tanzimat Dönemi boyunca gerek iç ayaklanmalar, gerek yaşanan toprak kayıpları ve devam eden kötü gidiş, zamanla kişi hak ve özgürlüklerinin geliştirilerek teminat altına alınması ve ardından siyasal rejimin sorgulanmasına yol açmıştır. Böyle bir ortamda padişahların da, rejime yönelik fikirlere karşı iktidarlarını korumak adına baskı düzenini artırması, Osmanlı'da ilk kez rejimi sorgulayan ciddi bir muhalefetin, Genç Osmanlılar'ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa'da Fransız Devrimi sonrasında duyulmaya başlanan anayasa ve parlamenter düzen talepleri, amaçları hükümeti denetleyecek bir sistemin kurulması olan Genç Osmanlılar tarafından 1860'lardan itibaren dile getirilmeye başlanmıştır. İlgili dönemde etkinliğini ciddi şekilde hissettiren Cemiyet, gerçekleştirdiği faaliyetler neticesinde Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin ilan edilerek yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

Kanun-ı Esasi, büyük ölçüde Prusya Anayasası esas alınarak oluşturulmuş olsa da hükümdarlık haklarını sınırlandıran ve denetleyen kimi hükümlerin, dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından Anayasa taslağından çıkarılması ve ünlü 113. maddenin eklenmesi, tam anlamıyla amaçlanan meşruti, anayasal ve parlamenter sistemin kurulmasını engellemiştir. Hâlbuki yargısal anlamda Anayasa, kanunilik ve hukuki güvenilirlik ilkeleri açısından çağdaşı Anayasalara yakın ve bulunduğu dönem için azımsanamayacak nitelikte bir içeriğe sahiptir. Fakat Padişaha, yargılama yapılmaksızın sadece kendisine bağlı polis örgütünün soruşturmasına dayanarak, devlet güvenliği için sakınca oluşturabilecek kişileri sürgüne gönderme yetkisi tanıyan ilgili 113. madde, söz konusu ilkeleri tek başına anlamsız kılar niteliktedir. Nitekim bu şekilde iktidarı sınırlandırmak bir yana, bizzat Anayasa tarafından iktidara keyfi

davranma hak ve yetkisi tanınmış olmaktadır. Söz konusu şartlar altında etkinliği kısıtlanmak yerine artırılan II. Abdülhamit, elverişli şartları kendi lehine kullanarak Anayasanın ilanından kısa bir zaman sonra Meclisleri süresiz olarak tatil etmiş ve Anayasanın getirmiş olduğu sınırlı özgürlük alanlarını da uygulanmaz kılmıştır.

Meclislerin tatil edilmesinin ardından başlayan ve istibdat olarak adlandırılan dönem boyunca, II. Abdülhamit'in kendisine karşı tehdit olarak gördüğü muhalif isimleri sindirmek amacıyla oluşturduğu sürgün politikasına, söz konusu 113. madde dayanak teşkil etmiştir. Ancak bu şekilde padişah, dönemin modern siyasi ve hukuksal ideolojilerinin engellenemez etkilerini göz ardı etmenin yanı sıra, sindirilmeye çalışılan hürriyet düşüncesi ve hareketlerine manevi destek ve motivasyon sağlayarak, daha da güçlenmesine ve bu muhalif hareketlerin devletin çöküşünü engelleyecek bir tılsım olarak ulvileşmesine neden olmuştur.

İstibdat Döneminde, Genç Osmanlılar'ın mirasını İttihat ve Terakki Cemiyeti devralmıştır. Cemiyeti oluşturan topluluk, hürriyet hareketlerinin yol, yöntem ve nihayetinde elde edilecek çıkarlar konusunda ciddi görüş ayrılıkları içerisinde olsa da Meşrutiyetin tekrar ilanı ile tüm sıkıntı ve sorunların kendiliğinden ortadan kalkıp, ülkeye hürriyet ve refahın geleceği yönünde, adeta bir “anayasal romantizm” ile birlik olmayı başarmıştır. İstibdat ortamından canı yanan her kesimi bünyesinde toplayan Cemiyet, Meşrutiyetin yeniden hâkim olması için etkili bir mücadele vererek, ülke içerisinde geniş çevrelere yayılmıştır. Bu süreç içerisinde Cemiyet tarafından tek sorun ve tüm olumsuzlukların biricik kaynağı, istibdat yönetimi olarak görülmüş ve Meşrutiyetin her türlü sorunu çözeceğine koşulsuz inanılmıştır.

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli ve yaygın çalışmaları, Balkanlar'da yaşanan gelişmeler ve ordunun padişah üzerindeki baskısı neticesinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve 1909 tarihinde Kanun-i Esasi'nin pek çok hükmü değiştirilerek, yürürlüğe girmiştir. Bu değişiklikler sonucunda Padişahın yürütme alanındaki etkinliği azaltılmış ve kendisine tanınan hakları tek başına, kontrolsüz şekilde kullanması engellenmiştir. Temel hak ve özgürlükler ile yargı alanında da, demokratikleşme yönünde bir gelişim görülmüş olup, İstibdat Dönemi ile özdeşleşen 113. maddenin padişahın devlet güvenliği için tehlikeli gördüğü kişileri yargılamaya gerek olmaksızın sürgüne göndermesine imkân tanıyan ilgili kısmı kaldırılarak, Türk

tarihinde ilk kez gerçek anlamda parlamenter, meşruti, anayasal bir monarşi meydana getirilmiştir.

Fakat yeniden ilan edilen Meşrutiyet, sıkıntılı şartlar içerisinde refaha duyulan ihtiyacın sonucu büyük bir coşku ve ümitte karşılanmasına rağmen, beklentileri sağlayamamıştır. Çünkü İstibdat Dönemi boyunca, Meşrutiyetin ilanı amacıyla kutsal görülüp, ona üye olmak dahi bir şeref ve vatan borcu olarak kabul edilen İttihat ve Terakki, toplumda meydana gelen bu ulvi konumunun altında, sorunların kaynağına inip çözümler geliştirmek yerine, kötü gidişatın tüm sorumluluğunu II. Abdülhamit'e yüklemeyi tercih etmiştir. Nitekim iktidara geçtiklerinde, sorunların çözümünde somut herhangi bir planlarının bulunmadığı anlaşılmakla birlikte, Cemiyet içinde siyasal anlamda varolan derin fikir ayrılıkları da su yüzüne çıkmıştır.

Kişî hak ve özgürlüklerini en iyi şekilde gerçekleştirerek, teminat altına alma kabiliyetine sahip rejim olarak görülen parlamenter rejimin, bunu gerçekleştirmesi her zaman siyasi aktörlerin demokrasi arayışları ve siyaset ahlakları ile doğrudan orantılıdır. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi boyunca yaşanan gelişmeler, hem iktidar konumunda yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti hem de muhaliflerin içinde yer aldığı tüm siyasi aktörlerin demokrasi, hak ve hürriyet olgularının anlamını ve ruhunu gerçek anlamda kavramaktan yoksun olduğunu göstermektedir. Zira İttihat ve Terakki, Anayasayı çoğu zaman göz ardı ederek, iktidarını muhafaza için elinden gelen çabayı göstermiş ve böylece şikâyet ettikleri İstibdat Dönemini aratır nitelikte, baskıcı ve daha acımasız uygulamalar ortaya koymuştur. Siyaset ise bu süreçte, bir intikam ve hesaplaşmanın hâkimiyetinde, iktidar kavgasının yaşandığı ilişkiler ağına dönüşmüştür.

Sonuç olarak Meşrutiyet Dönemleri pek çok ilke sahne olmanın yanı sıra, siyasi ders niteliğine sahip gelişmeler ile çağımıza ışık tutar mahiyettedir. Gerek II. Abdülhamit'in istibdatı, gerek Meşrutiyet Dönemlerinde yaşananlar, insan doğasına hâkim olan iktidar hırsının siyasi aktörleri etkisi altına alması sonucu, bunu engelleyecek herhangi bir sistemin de bulunmaması halinde, muhalefete yönelik farklı baskı unsurlarının iktidarlar tarafından temel ilkelere aykırı şekilde uygulanmasını mümkün kılmıştır. Bunlar arasında yer alan ve iktidarın başvurduğu son derece yaygın bir politika olan sürgün cezası yoluyla muhalif isimlere baskı uygulanması ise söz konusu durumu açıklayan en güzel örnek olması bakımından, bu anlamda çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- ABADAN Yavuz:** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, AÜHFD, C. 14, S. 1, Y. 1957, ss. 3 - 37.
- ACEHAN Abdullah:** “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 1, S. 5, Y. 2008, ss. 12 - 29.
- AĞABABA Ali Fahri:** Şeref Kurbanları, II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgünün Hikâyesi, (Yay. Haz. Ali BUĞRA - Mehmet KUZU), Çatı Yay., İstanbul 2007.
- AHMAD Feroz:** İttihat ve Terakki 1908 - 1914, (Çev. Nuran YAVUZ), Kaynak Yay., B. 1, Ankara 1984.
- Ahmet Mithat Efendi:** Menfa/Sürgün Hatıraları, (Yay. Haz. Handan İNCİ), Arma Yay., B. 1, İstanbul 2002.
- AKBAY Muvaffak:** Umumi Amme Hukuku Dersleri, AÜHF Yay., C. 1, B. 4, Ankara 1961.
- AKGÜNDÜZ Ahmet:** Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986.
- AKGÜNDÜZ Ahmet:** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 2, Fey Yay., 1990.
- AKILLI ACAR Tuğba:** 3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri’nin (s. 1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Tokat, 2006.
- AKIN İlhan F.:** Temel Hak ve Özgürlükler, İstanbul Hukuk Fakültesi Yay., Genişletilmiş B. 3, İstanbul 1973.
- AKMAN Mehmet:** Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, Eren Yay., B. 1, İstanbul 2004.
- AKMAN Mehmet:** Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli, Eren Yay., B. 1, İstanbul 1997.
- AKMAN Mehmet:** “Örf”, TDVİA, C. 34, Y. 2007, ss. 93 - 94.

- AKŞİN Sina:** Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitabevi, B. 7, Ankara 2014.
- AKŞİN Sina:** 31 Mart Olayı, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.
- AKŞİT Mustafa Cevat:** İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.
- AKTAN Ali:** “Mısır’da Abbasi Halifeleri”, Belleten, C. 55, S. 214, Y. 1991 Aralık, ss. 613 - 652.
- AKÜN Ömer Faruk:** “Namık Kemal”, TDVİA, C. 32, Y. 2006, ss. 361 - 378.
- AKYILMAZ Bahtiyar:** “*Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi*”, GÜHFD - İhsan TARAKÇIOĞLU’ na Armağan, C. 2, S. 1-2, Haziran - Aralık 1998, ss. 213 - 222.
- AKYILMAZ Gül:** “*Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi*”, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı III, S. 33, Y. 2000, ss. 129 - 159.
- AKYILMAZ Gül:** “*Osmanlı Hukukunda Masuniyet-i Şahsiyye İlkesi*”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 21-22 Aaralık 2012 - İstanbul, Editör: Fethi GEDİKLİ, XII Levha Yay., B. 1, İstanbul 2014, ss. 163 - 220.
- ALAN Gülbadi:** “*19. Yüzyılda Osmanlı’da Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar*”, Türk Tarih Kurumu Yay., Belleten, C. LXXVIII, S. 281, Nisan 2014, ss. 245 - 272.
- ALDAN Mehmet:** Meşrutiyet İçin Çalışanlar, Mithat Paşa - Ziya Paşa - Namık Kemal Bey, Filiz Matbaası, Ankara 1987.
- ALDIKAÇTI Orhan:** Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, B. 4, İstanbul 1982.
- Ali Cevat Bey:** II. Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, Yayına Haz. Faik Reşit UNAT, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960.

ALKAN Necmettin: Selanik İstanbul'a Karşı, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi, Timaş Yay., İstanbul 2011.

APAYDIN H. Yunus: "Siyaset-i Şer'iyye", TDVİA, C. 37, Y. 2009, ss. 299 - 304.

ARIK Feda Şamil: "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar", AÜDTCF, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 17, S. 28, Y. 1995, ss. 1 - 50.

ARTUK Mehmet Emin - GÖKCEN Ahmet - YENİDÜNYA Caner: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yay., B. 7, Ankara 2013.

ATEŞ Toktamış: Demokrasi – Kavram - Tarihi Süreç - İlkeler, Ümit Yay., B. 4, Ankara 1994.

AVCI Casim: "Hilafet", TDVİA, Y. 1998, C. 17, ss. 539 - 546.

AVCI Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Mimoza Yay., Konya 2010.

AVCI Mustafa: Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş, Mimoza Yay., B. 1, Konya 2008.

AVCI Mustafa: Hukuk Tarihimizde Hapis, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara 2014.

AVCI Mustafa: "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 1, Y. 2002. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/esosder/issue/6115/82065>. Erişim Tarihi: 19.04.2017.

AYDIN Mehmet Akif: Türk Hukuk Tarihi, Beta Yay., B. 13, İstanbul 2015.

AYDIN Mehmet Akif: "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayini Usulü", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S. 10, Y. 1990, ss. 181 - 193.

AYDIN Mehmet Akif: "Ceza", TDVİA, C. 7, Y. 1993, ss. 478 - 482.

AYDOĞAN Bedri: "Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 12, S. 12, Y. 2003, ss. 15 - 28.

BARDAKOĞLU Ali: "Beraet", TDVİA, C. 5, Y. 1992, ss. 470 - 471.

BARDAKOĞLU Ali: "Ceza (Fıkıh)", TDVİA, C. 7, Y. 1993, ss. 470 - 478.

BARKAN Ömer Lütfi: XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, C. 1 Kanunlar, İstanbul 1943.

BARKAN Ömer Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, İÜHFM, C. 11, S. 3 - 4, Y. 1945, ss. 203 - 224.

BAŞOĞLU Tuncay: “Tazir”, TDVİA, C. 40, Y. 2011, ss. 198 - 202.

BAYKAL Bekir Sıtkı: Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti, Kırıl Matbaası, 1964.

BAYRAM Ahmet Kemal: Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Pınar Yay., Editör: Asım ÖZ, B. 1, İstanbul 2008.

BERE Adolf A.: İktidar, Tur Yay., (Çev. Nejat MUALLİMOĞLU), İstanbul 1980.

BERKES Niyazi: Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay., (Yayına Haz. Ahmet KUYAŞ), B. 21, İstanbul 2015.

BEYDİLLİ Kemal: “Süleyman Hüsnü Paşa”, TDVİA, C. 38, Y. 2010, ss. 89 - 92.

BİLMEN Ömer Nasuhi: “Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye” Kamusu, C. 1, İstanbul Matbaacılık 1949.

BİLMEN Ömer Nasuhi: “Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye” Kamusu, C. 3, İstanbul Matbaacılık 1950.

BORATAV Pertev: “*Namık Kemal’in Gazeteciliği*”, Namık Kemal Hakkında, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No:2, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, ss.161-185.

BOSTAN İdris: Osmanlı Bahriye Teşkilatı - XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Türk Tarih Kurumu Yay., 1992.

BOZKURT Gülnihal: Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.

BOZKURT Gülnihal: Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, B. 2, Ankara 1996.

BOZKURT Nebi: “Sürgün”, TDVİA, C. 38, Y. 2010, ss. 166 - 167.

Cevri (Mehmet Reşid ŞAHİNGİRAY): İnkılâp Niçin ve Nasıl Oldu, (Haz. Nejdett BİLGİ), Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

CİN Halil - AKGÜNDÜZ Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

CİN Halil - AKYILMAZ Gül: Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yay., Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş B. 5, Konya 2013.

ÇALIŞKAN İbrahim: “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, AÜİFD, C. 33, S. 1, Y. 1994, ss. 61 - 100.

ÇULCU Murat: İttihat ve Terakki, I. Meşrutiyetten II. Meşrutiyete, E Yay., B. 1, İstanbul 2011.

DAĞCI Şamil: İslam Ceza Hukukunda Müessir Filler, Ankara 2016.

DAHL Robert A.: Demokrasi Üstüne, (Çev. Betül KADIOĞLU), Phoenix Yay., B. 1, Ankara 2001.

DAŞÇIOĞLU Kemal: İskan, Suç ve Ceza - Osmanlı'da Sürgün, Yeditepe Yay., B. 1, Eylül 2007.

DEMİRBAŞ Timur: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yay., B. 5, Ankara 2007.

DÖNMEZER Sulhi - ERMAN Sahir: Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku - Genel Kısım, Beta Yay., C. 1, B. 13, İstanbul 1997.

DÖNMEZER Sulhi - ERMAN Sahir: Ceza Hukuku Dersleri - Umumi Kısım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.

DÖNMEZER Sulhi: Toplumbilim, Beta Yay., B. 12, İstanbul 1999.

DÖNMEZER Sulhi: Genel Ceza Hukuku Dersleri, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.

EBU ZEHRA Muhammed: İslam Hukukunda Suç ve Ceza, (Çev. İbrahim TÜFEKÇİ), İstanbul 1994.

Ebuzziya Tevfik: Yeni Osmanlılar Tarihi, Kervan Yay., C. 2/3, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Ziyad EBÜZZİYA), İstanbul 1973.

EKİNCİ Ekrem Buğra: Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yay., B. 4, İatnabul 2016.

EMİROĞLU Kudret: Kısa Osmanlı - Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü, İletişim Yay., B. 2, İstanbul 2015.

ERBİL Pervin: Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe - Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları, Sorun Yay., B. 1, İstanbul 2001.

ERDOĞAN Mustafa: Anayasa Hukuku, Orion Yay., Gözden Geçirilmiş B. 7, Ankara 2011.

FENDOĞLU H. Tahsin: Türk Hukuk Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

FOUCAULT Michel: Özne ve İktidar - Seçme Yazılar 2, Ayrıntı Yay., B. 2, (Çev. Işık ERGÜDEN - Osman AKINHAY), İstanbul 2005.

GÖKÇEN Ahmet: Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri, İstanbul 1989.

GÖZLER Kemal: Türk Anayasa Hukuk Dersleri, Ekin Yay., B. 17, Bursa 2014.

GÖZÜBÜYÜK A. Şeref: Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, B. 1, Ankara 1995.

GÜLSOY Tevfik: “*Milletin Temsili*”, Kamu Hukuku Arşivi (KhukA), C. 9, S. 2, Eylül 2006, ss. 71 - 86.

GÜZ Nurettin - BAYHAN Gamze: “*İlk Muhalif Gazete Olarak İbret*”, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR), Y. 2016, C. 1, S. 1, ss. 1 - 15.

HAFIZOĞULLARI Zeki - ÖZEN Muharrem: Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, US-A Yay., B. 6, Ankara 2012.

HAKYEMEZ Yusuf Şevki: Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Pınar Yay., Editör: Asım ÖZ, B. 1, İstanbul 2008.

HANİOĞLU M. Şükrü: Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Yay., İstanbul 1966.

HANİOĞLU M.Şükrü: “Abdullah Cevdet”, TDVİA, C. 1, Y. 1988, ss. 90 - 93.

HANİOĞLU M.Şükrü: Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, C. I (1889-1902), İletişim Yay., İstanbul.

HEYD Uriel: Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford Yay., 1973.

HEYD Uriel: “*Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat*”, AÜİFD, C. 26, S. 1, Y. 1984, ss. 633 - 652.

HEYWOOD Andrew: Siyaset, Liberte Yay., (Çev. Bekir Berat ÖZİPEK - Bican ŞAHİN - Mete YILDIZ - Zeynep KOPUZLU - Bahattin SEÇİLMİŞOĞLU - Atilla YAYLA), Şubat 2006.

İNAL Mahmut Kemal: Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., I. - V. Cüz, İstanbul 2012.

İNALCIK Halil: Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yay., B. 2, İstanbul 2005.

İNALCIK Halil: “*Osmanlılar’ da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili*”, AÜSBFD, C. 14, S. 1, Y. 1959, ss. 69 - 94.

İNALCIK Halil: “*Osmanlı Padişahı*”, AÜSBFD, C. 13, S. 4, Y. 1958, ss. 68 - 79.

İNALCIK Halil: “II. Mehmed”, TDVİA, C. 28, Y. 2003, ss. 395 - 407.

İNALCIK Halil: “*Osmanlı Hukukuna Giriş, Örf’i - Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları*”, AÜSBFD, C. 13, S. 2, Y. 1958, ss. 102 - 126.

İNALCIK Halil: “*Senet-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, Belleten, C. XXVIII, S. 112, Y. 1964 Ekim, ss. 603 - 622.

İNALCIK Halil: “Kanunname”, TDVİA, C. 24, Y. 2001, ss. 333 - 337.

İMPARATİ Fiorella: Hitit Yasaları, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev. Erendiz ÖZBAYOĞLU), Ankara 1992.

İPŞİRLİ Mehmet: “*XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezasıİle İlgili Hükümler*” Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 12, Y. 1982, ss. 203 - 248.

İRTEM Süleyman Kani: 31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid’in Selanik Sürgünü, (Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), Temel Yay., İstanbul 2003.

İSLAMOĞLU Abdullah: II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913), Gökkubbe Yay., İstanbul 2004.

KABACALI Alpay: Türkiye’de Gençlik Hareketleri, Güner Yay., B. 3, İstanbul 2007.

KANLIDERE Ahmet: “*İttihat ve Terakki’nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sukuti*”, Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ Armağanı, ss. 205 - 216.

KANTAR Baha: Ceza Hukuku, 1984.

KAPANİ Münci: Politika Bilimine Giriş, BB101 Yay., B. 52, Ankara 2016.

KAPANİ Münci: Kamu Hürriyetleri, Sevinç Matbaası, Gözden Geçirilmiş B. 2, Ankara 1968.

KARAL Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, C. VII, B. 3, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.

KARAL Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, C. VIII, B. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.

KARAL Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, C. IX, B. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.

KARAKAŞ Selim: “*Türk Tarihinde Bir Otorite Tipi: Kağan*”, *International Journal of History*, C. 6, S. 4, Y. 2014, ss. 57 - 70. Erişim Adresi: <http://www.historystudies.net/dergi/tar20151263855.pdf>. Erişim Tarihi: 09.11.2017

KARAMAN Hayreddin: Mukayeseli İslam Hukuku, İrfan Yay., İstanbul 1974.

KARATEPE Şükrü: Osmanlı Siyasi Kurumları - Klasik Dönem, İz Yay., B. 4, İstanbul 2004.

KAŞIKÇI Osman: Osmanlı'da Devlet Başkanlığı, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2012.

KAYAOĞLU İsmet: İslam Kurumları Tarihi, AÜİF Yay., No: 168, B. 2, Ankara 1985.

KILIÇ Ömer: 4 Numaralı Nefy ve İtlka Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

KILINÇ Ahmet: “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”, Belleten, C. LXXIX, S. 285, Ağustos 2015, ss. 531 - 557.

KİLİ Suna - GÖZÜBÜYÜK A. Şeref: Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Yenilenmiş B. 3, İstanbul 2006.

KODAMAN Bayram: Milli Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi Paneli, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No: 17, 22 Nisan 1987 Samsun.

KÖKSAL Osman: “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunu”, OTAM, S. 19, Y. 2006, ss. 283 - 341.

KUNTAY Mithat Cemal: Namık Kemal, Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında, C. II/1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 1, İstanbul 2010.

KUNTAY Mithat Cemal: Namık Kemal, Devrinin Olayları ve İnsanları Arasında, C. II/2, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 1, İstanbul 2010.

KURAN Ahmet Bedevi: Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 1, İstanbul 2009.

KURAN Ahmet Bedevi: Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.

KURDAKUL Şükran: Namık Kemal, Yaşamı, Sanatçı Kişiliği, Oyun ve Eleştiri Yazarlığı ile Yapıtlardan Örnekler, Altın Kitaplar Yayınevi, B. 2, 1991.

Kutadgu Bilig: Yusuf Has Hacıp, (Haz. Hayati DEVELİ), Alkım Yay., İstanbul 2006.

KUTLU A. Tekin: II. Abdülhamid Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?, Nokta Kitap Yay., B. 1, İstanbul 2007.

KÜÇÜK Adnan: “*Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm*”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 6, ss. 311 - 361.

LEWIS Bernard: Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Çev. Metin KIRATLI), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

MAYDANI Riyad: “*Uqubat: Penal Law*”, Law in the Middle East, Volume I, Origin and Development of Islamic Law, Edited by Majid Khadduri - Herbert J. Liebesny, The Middle East Intitute, Washington D. C. 1955, ss. 223 - 236.

Mithat Paşa’nın Hatıraları (Mirat-i Hayret): (Yay. Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), Temel Yay., 1997.

MUMCU Ahmet: Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl, Phoenix Yay., B. 4, Ankara 2017.

MUMCU Ahmet: “*Osmanlı Devleti’nde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler İle 1876 Anayasasının Temel Yapısı*”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876- 1976, Kanun-ı Esasi’nin 100. Yıl Sempozyumu (9 - 11 Nisan 1976), Haz. Siyasi İlimler Türk Derneğı, Ajans - Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, ss. 31 - 39.

MUMCU Ahmet - KÜZECİ Elif: İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, Yenilenmiş B. 5, Ankara 2011.

NALLİNO Carlo A.: “*İslam Hukuku*”, (Çev. Akif ERGİNAY), AÜFHD, C. 11, S. 1, Y. 1954, ss. 543 - 562.

OKANDAN Recai Galip: Umumi Amme Hukuku (Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları), İÜHF Yay., İstanbul 1968.

OKANDAN Recai Galip: “*Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi*”, İÜHFM, C. 15, S. 1, Y. 1949, ss. 14 - 33.

OKANDAN Recai Galip: “*Amme Hukukumuzda II. Meşrutiyeti Doğuran Sebepler ve Meşrutiyet Rejiminin Teessüsü*” İÜFFM, C. 12, S. 4, Y. 1946, ss. 991 - 1036.

ORTAYLI İlber: İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yay., B. 37, İstanbul 2013.

ORTAYLI İlber: Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 4, İstanbul 2015.

ÖGEL Bahaeddin: Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy Sonuna Kadar), Başbakanlık Basımevi, B. 1, Ankara 1982.

ÖLÇEN Ali Nejat: Osmanlı Meclis-i Meb’usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ayça Yay., B. 1, Ankara 1982.

ÖZCAN Azmi: “Hilafet (Osmanlı Dönemi)” TDVİA, Y. 1998, C. 17, ss. 546 - 553.

ÖZCAN Azmi: “Otuzbir Mart Vak’ası”, TDVİA, C. 14, Y. 2007, ss. 9 - 11.

ÖZCAN Mehmet Tevfik: “*Bir Siyasi Dışlama Metodu Olarak Sürgün*”, Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi, C. 1, S. 4, Y. 2003, ss.74 - 81.

ÖZÇELİK Selçuk: “*İslam Hukukuna Göre Hükümdarın Hukuki Durumu*”, Tahir TANER’e armağan, İÜHF Yay., İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1956, ss. 143 - 165.

ÖZTUNAT. Yılmaz: Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi XIX.- XX. Asırlar, Hayat Kitapları, Tarih Serisi 1 (Cilt 12), 1967.

ÖZTÜRK Yaşar Nuri: Kur’an Verileri Açısından Laiklik, Yeni Boyut Yay., B. 3, İstanbul 2003.

PAMİR Aybars: “*Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri*” AÜHFD, Y. 2004, C. 53, S. 2, ss. 61 - 82.

PAMUKOĞLU Ali Hikmet: Türkiye’de Demokrasi İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete, Nurgök Matbaası, İstanbul 1961.

PETERS Rudolph: Crime and Panishment in Islamic Law, Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century, Cambridge University Press 2005.

RAMSAUR Ernest Edmondson: Genç Türkler ve İttihat ve Terakki - 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi, (Çev. Hacansan YÜNCÜ), Etkin Kitaplar (Kayıhan Yay.), B. 3, İstanbul 2013.

REPP Richard C.: “*Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şariat*”, Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslam Hukuku, Aziz El-Azme, (Çev. Fethi GEDİKLİ), İz Yay., İstanbul 1992.

RİEDLER Florian: Osmanlı İmparatorluğu’nda Muhalefet ve Meşrutiyet Siyasi Kültür ve Komplolar, (Çev. Azize F. ÇAKİR), Picus Yay., B. 1, İstanbul 2011.

SANER Yasemin: “*Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma*”, Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, Derleyenler: Noemi LEVY - Alexandre TOUMARKİNE, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007.

SAVCI Bahri: “*Osmanlı Türk Reformlarının (Islahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları*”, AÜSBFD, C. 21, S. 1, Y. 1966, ss. 107 - 124.

SENNETT Richard: Otorite, Ayrıntı Yay., B. 1, (Çev. Kamil DURAND), İstanbul 1992.

SEVİG Vasfi Raşid: “*Cezanın Tarihi Menşei*”, AÜHFD, C. 12, S. 3, Y. 1955, ss. 9 - 49.

SEVİG Vasfi Raşid: Askeri Adalet, C. II- Askeri Ceza Kanunu, AÜHF Yay., Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1956.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları 1908 - 1909, (Haz. Bayram KODAMAN - Mehmet Ali ÜNAL), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.

SOYSAL Mümtaz: Anayasaya Giriş, İmge Yay., B. 3, Ankara 2011.

ŞAHİN Kemal: “*İfade Özgürlüğü “Hak”kı İktidar “Ben” ile Demokrasi Arasındaki Çelişki*”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XV, S. 3 - 4, 2011, ss. 69 - 81.

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi: Muhalefetin İflası (Hürriyet ve İtilaf Fırkası), Nehir Yay., İstanbul 1991.

ŞEHSUVAROĞLU Lütfü: Namık Kemal, Alternatif Yay., 2002.

ŞENEL Alaeddin: Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş, Sevinç Yay., Ankara 1968.

ŞENTOP Mustafa: Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku, Yaylacılık Matbaa, B. 1, İstanbul 2004.

Şerif Paşa: Bir Muhalefetin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet, Nehir Yay., İstanbul 1990.

ŞİMŞİR Bilal N.: Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.

Takvim-i Vakayi, No: 193, 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihli Meclis-i Milli-i Umumi Zabıt Ceridesi.

TANER Tahir: “*Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku*”, Tanzimat I, MEB Yay., İstanbul 1999, ss. 221 - 232.

TANÖR Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yay., B. 27, İstanbul 2016.

TBMM Ceza ve İnfaz Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/850).

Erişim Adresi:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c042/mm_01042132ss0982.pdf. Erişim Tarihi: 28.05.2016.

TEMİR Ahmet: Yusuf AKÇURA, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Türk Büyükleri Dizisi No: 61, Ankara 1987.

TİKEN Evret: “*Sürgün, Edebiyat ve Namık Kemal*”, Namık Kemal, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Arma ve Armağan Kitaplar Dizisi, Ankara 2011, ss. 94 - 105.

TOGAY Muharrem Feyzi: Yusuf AKÇURA'nın hayatı, Hüsniyat Basımevi, İstanbul 1944.

TOSUN Öztekin: “*Suçların Kanuniliği Prensibi Aleyhindeki Cereyan*”, İÜHFM, C. 27, S. 1 - 4, Y. 1961, ss. 45 - 61.

TOSUN Mebrure - YALVAÇ Kadriye: Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Yay., B. 2, Ankara 1989.

TUNAYA Tarık Zafer: Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 - 1976, Kanun-i Esasi’nin 100. Yıl Sempozyumu (9 - 11 Nisan 1976), Ahmet MUMCU’ nun 2. Tebliği içerisinde.

TUNAYA Tarık Zafer: Türkiye’de Siyasal Partiler - II. Meşrutiyet Devri, C. 1, İletişim Yay., B. 1, İstanbul 1998.

TUNAYA Tarık Zafer: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., B. 2, İstanbul 2003.

TUNAYA Tarık Zafer: Hürriyetin İlanı - İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, Cumhuriyet Gazetesi- Yeni Gün Haber Ajansı, Temmuz 1998.

TURHAN Mehmet: “*Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkisi ve Türk Anayasa Mahkemesi*”, Anayasa Yargısı Dergisi, C. 20, Y. 2003, ss. 215 - 248.

Tursun Bey: Tarih-i Ebü’l - feth, Haz. Mert TULUM, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

UÇMAN Abdullah: “Mizancı Murad”, TDVİA, C. 30, Y. 2005, ss. 214 - 216.

UÇMAN Abdullah: “*Namık Kemal Üzerine Bir Biyografi Denemesi*”, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988.

UDEH Abdulkadir: Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku - Genel Hükümler, C. I, (Çev. Ali ŞAFAK), Kayıhan Yay., B. 2, İstanbul 2012.

UDEH Abdulkadir: Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku - Özel Hükümler, C. II, (Çev. Ali ŞAFAK), Kayıhan Yay., B. 2, İstanbul 2012.

ULUÇAY M. Çağatay: “*Sürgünler - Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler*”, Türk Tarih Kurumu Yay., Belleten, C. XV, S. 60, Ekim 1951, ss. 507 - 592.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: Mithat Paşa ve Taif Mahkumları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1950.

ÜÇÖK Coşkun - MUMCU Ahmet - BOZKURT Gülnihal: Türk Hukuk Tarihi, Turhan Yay, B. 18, Ankara 2016.

ÜÇÖK Coşkun: “*1876 Anayasasının Kaynakları*”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876 - 1976, Kanun-i Esasi’nin 100. Yıl Sempozyumu (9-11 Nisan 1976), Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans - Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, ss. 1 - 30.

ÜÇÖK Coşkun: Türk Hukuk Tarihi Dersleri, AÜHF Yay., Sevinç Matbaası, B. 5, Ankara 1972.

ÜÇÖK Coşkun: “*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*”, AÜHFD, C. 3, S. 1, Y. 1946, ss. 125 - 146.

ÜÇÖK Coşkun: “*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III*”, AÜHFD, C. 4, S. 1, Y. 1947, ss. 48 - 73.

ÜNAL ÖZKORKUT Nevin: “*1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler*”, AÜHFD, C. 53, S. 1, Y. 2004, ss. 173 - 184.

YAKUT Esra: Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları, Seçkin Yay., B. 2, Ankara 2015.

YAKUT Esra: “*Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları*”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, C. 1, S. 2, Y. 2006 (Güz), ss. 25-40.

YAZICI Nesimi: “İbret”, TDVİA, C. 21, Y. 2000, ss. 368 - 370.

ZUBAİDA Sami: İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.,
(Çev. Burcu KOÇOĞLU BİRİNCİ - Hasan HACAK), B. 1, İstanbul 2008.

ZÜRCHER Erik Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (Çev. Yasemin SANER),
İletişim Yay., Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş B. 31, İstanbul 2015.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi: Ana - Encyclopaedia Britannica Yay.,
C. 20, İstanbul 2004.

Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi: "Hüseyin Hilmi İŞTİRAKÇI", C. 11,
İstanbul 2004.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi: Gelişim Yay., C. 18, İstanbul 1986.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi: "Hüseyin Hilmi İŞTİRAKÇI", Gelişim
Yay., C. 9, İstanbul 1989.

Encyclopedia Americana: "Exile", Vol. 10, International Edition, Manufactured in
U.S.A., 1982.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi: C. 11, Meydan Yay., İstanbul 1981.

Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi: "Refik Halit KARAY", Yapı
Kredi Yay., C. 2, B. 2, İstanbul 2003.

The New Encyclopedia Britannica: "Exile and banishment", Vol. 4, Manufactured in
U.S.A., 1993.

Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü: Hikmet ALTINKAYNAK, "Refik
Halit KARAY", Doğan Kitap Yay., B. 1, İstanbul 2007.

Türk Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi: İhsan IŞIK, "Yunus Nadi
ABALIOĞLU", Elvan Yay., B. 2, Ankara 2007.

Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi: "Yusuf AKÇURA", İhsan IŞIK, Elvan Yay.,
Genişletilmiş B. 3, Ankara 2004.

Türk Dil Kurumu - Büyük Türkçe Sözlük

KUR-AN

TEVRAT, Erişim Adresi: <http://www.kutsalkitap.com/>. Erişim Tarihi: 03.11.201

BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993.

BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 21.

BOA, 6 Numaralı Mühimme Defteri (1564-1565), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28.

BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 37.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil (1513-1521), (Haz. Bilgin AYDIN - Ekrem TAK), İSAM Yay., İstanbul 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil (1666-1667), (Haz. Fırat GÜNALAN), İSAM Yay., İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia), 82 Numaralı Sicil (1670-1671), (Haz. Talip MERT - Fırat GÜNALAN), İSAM Yay., İstanbul 2011.

ÖZET

Sürgün, insanlık tarihi boyunca ilk dönemlerden itibaren var olan, siyasal, toplumsal ve psikolojik etkenler sebebiyle, çeşitli amaçlar çerçevesinde değişim geçirerek günümüze ulaşmış bir olgudur. Türk hukuk tarihi içerisinde önemli bir yeri olan sürgünün, Osmanlı hukuku ve siyasi yapısı içerisindeki işlevi ise genel olarak iktidarın eğilimlerini yansıtmanın yanı sıra, Osmanlı iktidar yapısı, ideolojileri ve bu ideolojilerin yansıtılma şekillerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Siyasi iktidarın benimsediği ideolojiler doğrultusunda ortaya konulan ceza siyaseti, cezalar aracılığı ile siyasete yön verme imkanı sağlar. Bu anlamda kanunilik ilkesinin çok esnek yorumlandığı tazir suç ve cezaları, Osmanlı Devleti'nde padişahlara geniş takdir yetkisi tanınmış olup, tazir niteliğindeki sürgün cezası siyasi iktidarın isteği doğrultusunda otoritenin varlığına hizmet amacıyla, bir baskı aracı olarak sıklıkla uygulanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde siyasi ve hukuki yapıda köklü değişimlerin yaşandığı I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri, bir nevi devlet politikası şeklinde siyasi amaçlı sürgün cezasının istikrar kazandığı dönemler olması bakımından bizlere zengin bir inceleme ve değerlendirme alanı oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Exile is a phenomenon that has been present day by day through changes in various purposes due to political, social and psychological factors that have existed since the earliest periods in human history. Its function in the Ottoman legal and political structure is important not only to reflect the tendencies of the government in general, but also to reveal the structure of the Ottoman power, ideologies and the ways of reflecting these ideologies. The criminal policy, which is laid down in the direction of the ideologies adopted by the political power, gives the opportunity to direct politics through the penalties. In this sense, the criminal offenses and punishments which the lawful principle interpreted very flexibly defined a wide margin of appreciation to the sultans in the Ottoman Empire and the condemnation of exile was frequently applied as a means of pressure in order to serve the existence of the authoritarian in the direction of the political power. Particularly in the Ottoman Empire, fundamental changes in the political and legal structure experienced in the first and the second. Constitutional Monarchies constitute a rich area of investigation and evaluation in the sense that political prison sentences are stabilized in the form of a kind of state policy.